

Globalizacija ir lietuvių tautos saviteigos kultūra: santykio trajektorijos

Romualdas GRIGAS

Sociologinės kritinės ižvalgos motyvacija

Lietuvos valstybė deda daug pastangų, kad integruosiu į Europos Sąjungą ir informacinię visuomenę. Šiose srityse, taip pat siekiant demokratinės kultūros sklaudos, pasiekta tikrai daug, tačiau visuomenei nerimą kelia ne tik dorovinės kultūros nuosmukis, šešeliškumo įsitvirtinimas ar nepakankamai stabili valstybės vidaus padėtis, bet ir jos pamato – lietuvių tautinės savimonės, jos kultūrinio identiteto būklė, nacionalinio patriotizmo, orumo stygius. Regime akivaizdžią bendruomenės sutarimo, nacionalinės vienybės, organizuoto pilietinio veiksmo, jo kultūros stoką. Pasaulis keičiasi neįtikėtinu greičiu, iškeldamas aibę naujų, neatidėliotinai spręstinių problemų. Šalia gėrio, šalia laimėjimų sparčiai daugėja ir blogio, ir būtina telkti prieš jį bendras piliečių, visos nacijos ir valstybės pajėgas. Bet... Argi tauta, eiliniai žmonės, gali tikėti valdžios veiksmais, kurių jie nepajęgūs ar dėl kitų priežascių negali nulemti ir kontroliuoti?

Konstruktivūs padėties analizė, kritinis lietuvių tautos ir valstybės socialinės bei politinės organizacijos, kultūrinių potencialo ir galių vertinimas, manau, savaime teikia tam tikrus orientyrus praktiniam veiksmui, leidžia jo subjektams atliliki būtinės teisingas korekcijas. Būtent sociologinė savivoka (kuri labiausiai ir sietina su socialinės realybės, taip pat ir gyvosios kultūros diagnostika) lemia veiksmo subjektų refleksyvumą – sugebėjimą orientuotis kintančiamame pasaulyje ir, kas svarbiausia, sugebėjimą „gaudyti“ savo veiksmų sukeliamą „aidą“: ne tiek teigiamus, laukiamus, kiek nenumatytaus (šešelinis) padarinius. Nuo kritinės sociologinės mąstysenos bei savivokos priklauso, kaip mes, socialinio veiksmo subjektai (pavieniai asmenys, organizuotos jų grupės ir institucijos), sugebė-

sime numatyti ir įvertinti destruktyvaus prado padarinius. Todėl nedera pernelyg koneveikti intelektualus už jiems labiau nei kitiems būdingą opozicinę laikyseną. Tam jie ir intelektualai, kad, būdami nepriklausomi arba mažiau priklausomi nuo politinių struktūrų ir nuo savinaudos instinkto, gali (ir privalo) objektyviau vertinti besiklostančią situaciją.

Apskritai sociologiją aš linkęs vertinti (sekdamas R. Nisbetu, P. Bergeriu) kaip socialinės realybės diagnozavimo ir jos vaizdo konstravimo būdą, kaip priemonę, padedančią nustatyti tas erdves, tas socialinės organizacijos (toliau – SO)* vietas, kuriose reiškiasi destrukcijos, deformacijos arba kokios kitos susirūpinimą keliančios ir išskirtinio dėmesio reikalaujančios trajektorijos. Socialinis pasaulis yra nepaprastai sudėtingas ir vis sparčiau kinanta, todėl ir jo empirinis pažinimas yra gana ribotas: vis labiau tenka pasikliauti teorinėmis konstrukcijomis bei išprotautomis abstrakcijomis (dedukciniu metodu). Sudėtingėjant socialiniam pasauliui ir komplikuojantis (be to, ir vėluojant) jo pažinimui, darosi aktualesnis socialinių mokslų, ypač sociologijos, vaidmuo ir teorinė mintis, ne tiek atstovaujanti universaliam žinojimui, kiek atspindinti lokaliąją realybę.

Mūsų išskirtinis dėmesys lietuvių tautai grindžiamas nepakankamu dabarties sąlygomis jai skiriamu dėmesiu. (Tačiau mes jokiu būdu nesumenkiname Lietuvos tautinių mažumų vaidmens, ypač ugdant visuomenės atvirumą ir demokratiškumą.) Lietuviai sudaro valstybės pagrindą. Jų šalyje – 83 proc. Tai jie atkūrė nepriklausomą valstybę. Tai jiems Lietuva yra vienintelė ir nepakeičiama, didžiulėmis aukomis įgyta ne tik istorinė, ne tik geografinė, bet – visų pirma – dvasinės kultūros Tėvynė. Todėl ir Lietuvos, kaip valstybės, gyvasti gali garantuoti tik

* Pačia populiarusia forma socialinę organizaciją traktuojame kaip susiklosčių tautos gyvenimo ir raiškos būdą bei kultūrą, kurioje natūraliai persipynęs paveldas bei dabartis įkūnyti neformaliose, pusiau formaliose ir formaliose socialinėse struktūrose (prie pastaruju priskirtinos tiek verslo, tiek ir valstybės institucijos). Kai kalbame apie SO, visų pirma „mums rūpi veiklos būdai, kuriais žmonės gamina, keičia ir vartoja materialines gėrybes; aptardami politiką, turime galvoje veiklos būdus, kuriais visuomenėse telkiama, paskirstoma ir naudojama valdžia; kalbėdami apie kultūrą, turime galvoje būdus, kuriais bendraujantys žmonės ir pavieniui, ir kolektyviai savo gyvenimus daro prasmingesnius“, – teigia kultūros ir socialinių komunikacijų tyrinėtojas J. Tomlinsonas (11, 28). Kai kalbame apie SO, mums rūpi dar ir atskleisti mechanizmą, kurio dėka spartėjančių pokyčių sąlygomis užtikrinamas tautos (nacijos) modernizavimas, jos tėstinumas, jos civilizacinis pajėgumas ir jos įnašas į bendracivilizacinių vyksmų.

tauta ir jos žmonės. Todėl jie, lietuviai, kaip savo valstybingumą kūrusi ir už tai kovojuosi tauta, ir toliau pasilieka pagrindiniu valstybės subjektu ir suverenu, atsakinigu už jos ateitį. Lietuviai iš esmės formuoja nacionalinį valstybės veidą, jie yra pagrindinis Lietuvos įvaizdžio integracijos Europoje garantas. Visai natūralu, kad Lietuvos, lietuvių valstybės integracija į sandraugą bus prasminda tik tuo atveju, jeigu ji sugebės ne tik išsaugoti savo kultūros paveldą, bet ir savitai ji modernizuoti. Tik taip Lietuva įdės reikšmingą indėlį į visuotinį kultūros ir civilizacijos aruodą.

Todėl svarbu suvokti, kad Lietuvos integracija į ES ir NATO, taip pat ir tapimas informacine bei pilietine visuomene, tai būtina ir neišvengiama, vertintini ne kaip strateginiai tikslai, bet kaip priemonė lietuvių tautos tęstinumui, jos tapimui modernia nacija ir atvira, visavertės demokratijos visuomene užtikrinti.

Lietuvos integravimasis į Europos Sajungą gali būti vertinamas kaip šiuolaikinės globalizacijos atmaina, konkreti jos išraiška. Abu šie procesai – tai ypatingi lietuvių tautos ir jos valstybės kokybinio vyksmo procesai.

Betgi žinome: lietuvių tautos istoriniai lūžiai visada buvo palydimi ne tik laimėjimų, bet ir skaudžių netekčių. Priežastys įvairios. Tarp jų bene viena iš svarbiausių – istoriškai susiformavęs ir šiandien tebesireiškiantis valstybės-administracijos atotrūkis nuo valstybės–gyventojų, o teisingiau pasakius, valdžios atotrūkis nuo tautos, nuo jos (kaip socioetnobendruomenės) tęstinumo interesų. Šis nelemtas atotrūkis, ko gero, yra prasidėjęs dar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (kaip imperijos) laikais. Tada dominavo lietuvių politinė valia ir galia, tačiau vis labiau skleidėsi slaviškoji europinės kultūros atmaina, rusifikavusi ir ypač polonizavusi lietuvių aristokratiją. Na, o vėlyvaisiais amžiais mes, kaip tauta, į modernų civilizuotą pašaulį išėjome praraadę aristokratiją, o su aristokratija praraadę ir aukštąjį kultūrą, kuri visose tautose reiškia ir modernėjantį pašaulį, ir valstybinę mintį, ir tautos tęstinumo idėją. Tik ne mums, lietuviams.

Globalizacijos pobūdis

Vaizdžiai tariant, šiuolaikinę globalizaciją galima prieginti cunamio stichijai. Nevaldoma jos bangą užpildo visas erdves, sugriauna senas, jos neatlaikančias konstrukcijas. Bet gal bus aišku, jeigu globalizacijos pobūdį pabandyse nusakyti kelias esminiai (ir prie lietuviškosios realybės labiau pritaikytais) bruožais:

Pirma. Tai laiko ir erdvės susitraukimas bei visuotinis susisaistymas (eksteritorizacija). Jis plinta visuose SO lygmenyse (išskaitant žmonių mąstymą). Jis naikina socialiniame laike bei tarp atskirų teritorijų egzistavusius ar egzistuojančius riboženklius; nuvertina kultūros statistiką, jos „prisirišimą“ prie vietovės ir tradicijos ir

paverčia ją moduline ir mobilia (Bauman Z., 2002; Tomlinson J., 2002).

Antra. SO eksteritorizaciją galima išsivaizduoti kaip įvairiomis kryptimis ir įvairiais lygmenimis besiplėtojančią tinklainę. Tačiau globalizacijos „provokuojamas“ visuotinio pobūdžio susisaistymas bei atšlijimas nuo tradicijos, nuo teritorijos vyksta labai netolygiai, išryškindamas naujo pobūdžio riboženklius, naujas socialinės atskirties židinius, pasireiškiančius taip pat įvairiuose SO lygmenyse, dėl ko formuojasi naujo tipo socialinės įtampos bei konfliktai.

Trečia. Finansinis kapitalas, politinė valdžia ir žiniasklaida (išreiškiančios institucionalizuotas, formaliašias SO struktūras) igauna iki šiol neregėtų, tarpusavyje vis labiau subordinuojamą galių. Jos atlieka ne tik susisaistymo, įtvirtinimo ir senųjų riboženklių ištirynimo vaidmenį. Jos linkusios į nuošalę nustumti iki šiol tradicinės kultūros (neformaliųjų struktūrų) formuotą visuomenės (tautos) integralumą, taip pat apsunkinti pilietinės demokratijos įsitvirtinimą bei nuolatinį jos atsinaujinimą. Šios struktūros formuoja ir eksteritorinius, ir teritorinius naujuosius riboženklius, grindžiamus ižgtomis naujomis galiomis ir... savanaudiškumu.

Ketvirta. Spartėjanti globalizacijos sklaida ir jos daugia planuokumas savaime salygoja, kad jos pažinimas vėluos, bus fragmentiškas ir supaprastintas. Kiekvienas, net ir talentingiausias socialinės realybės vertinimas stokos kokio nors labai reikšmingo aspekto.

Penkta. Globalizacijos pobūdis, jos kryptingumas nepriklauso nuo žmogaus valios, atsiranda naujos (ypač latentinės, šešelinės slinkties) SO disproporcijos; kaitos pažinimo nevisavertiškumas ir ypač ryškėjantis minties ir veiksmo vienovės (strateginio tolygumo) stygius gimdo socialinių grėsmių nuojautas (tieki globaliame, tieki ir regioniniame lygmenyje).

Šešta. Pasauliu globalėjant tapatybės (identiteto) paieška ir jos įtvirtinimas tiek individualiame, tiek kolektiviniame (taip pat nacionaliniame) lygmenyje tampa labiau išgyvenama problema. Sudėtinge jos dalimi yra nacionalinės (tautinės) ir globaliosios savimonės bei savivokos vienovės paieška.

Septinta. Globalizacijos negatyviųjų aspektų poveikis yra tiesiogiai proporcings atskirų šalių ir jų teritorinių vienetų ekonominiam bei kultūriniam išsvystymui. Tai suponuoja išskirtinę jų padėtį, taip pat dėmesį globalizacijos padariniams.

Kiekvienam iš šių lakoniškų teiginių reikėtų paskirti ne vieną puslapį. Atskirus fragmentus pabandysime paaiškinti šiek tiek plačiau. Pradėsime nuo to, kad sociologinį žinojimą (nusakantį besikeičiančio pasaulio sandarą) mes irgi galime traktuoti kaip savitą ir lokalaus, ir globalaus susisaistymo formą. Jo nepakankamumas reikštų ir socialinės atskirties provokavimo elementą. Ypač svar-

bu pabrėžti tai, kad laikas ir geografinė erdvė iš tautas ir valstybes skyrusių, jas daugeliu atvejų priešinusį, tampa jas jungiančiomis dimensijomis. Žinios apie pasaulį, moderniausios technologijos, informacija ir ypač finansinis kapitalas ir jo provokuojamas vartojimo kultas, juo grindžiami gyvenimo ir, žinoma, mąstymo standartai pergalingai žengia per pasaulį, neprapažindami nei ideologijų, nei valstybių sienų. Tačiau toks jų žygis yra problemiškas toms tautoms ir valstybėms, kurios dėl susiklosčiusių aplinkybių yra ekonomiškai mažiau pajegios ir didesniu laipsniu praradusios savo kultūrinę integralumą, kurios deda mažiau pastangų savo individualumui, kultūriniam išskirtinumui išsaugoti. Kartu su globalizacijos pozityviaisiais aspektais slenka šleifas, kuris vadinamas nepageidaujamais globalizacijos palydovais. Tai negatyvieji globalizacijos aspektai. Labiausiai jie pasireiškia tose valstybėse, kurių kultūrinis integralumas pažeistas.

Svarbiausia sociologų pareiga ir yra aiškintis tokiu globalizacijos palydovu pobūdį; nacionalinėje dirvoje beseiškiančias tiek savas, istorijos primestas, destrukcijas bei deformacijas, tiek ir jų jungimosi su naujosiomis konfigūracijas ir išsidėstymą.

Štai čia mes ir susiduriame su viena iš fundamentaliusių socialinės organizacijos pažinimo problemų: ir senajam, ir naujam, ir gynai hibridiniam negatyvui tiek mokslininkai, tiek praktikai (politikai, vadybininkai) skiria per mažai dėmesio.

Žvelgiant iš sociologinio mąstymo pozicijų, svarbu pabrėžti, kad globalizacija ardo per amžius susiformavusią, nusistovėjusią **teritorinę socialinės organizacijos** formą ir įtvirtina **eksteritorinę jos formą**. Ugnies, rato, rašto ar elektros atradimai, plisdami po pasaulį, jau senų senovėje pretendavo į eksteritorialumą, naikino gentis ir teritorijas žymėjusius riboženklius. Tačiau tie atradimai teritorinės SO įveikti negalėjo. Netgi atvirkščiai – pasitarnavo jos įsitvirtinimui. Jų dėka tik sustiprėdavo atskirai besivarkančių genčių, bendruomenių ir tautų kultūrinis autentiškumas ir integralumas. Šiandien padėtis iš principio kitokia. Kitokia kad ir dėl to, jog laikas ir erdvė traukiasi vis sparčiau. Kitokia, nes iš esmės keičiasi visos iki šiol egzistavusios individuo socializacijos, tradicinės kultūros raiškos ir žmonių bendruomeninio sutarimo, tautos testinumo ir valstybės funkcionavimo ir net pačios civilizacijos kryptingumo, jos prasmingumo sąlygos.

Anot globalizacijos tyrinėtojo J. Tomlinsono, „deteritorizacija yra svarbiausias kultūrinis globalinio susisaistymo poveikis”, o „susisaistymas žmonėms suteikia kultūros ištaklių, kurių jie neturėjo...” (11, 39).

Postmodernumo sociologinės teorijos pradininkas Z. Baumanas šiuo atveju kategoriskesnis. Jo nuomone, eksteritorinis SO pobūdis „galutinai suardo vietovėje įsišaknijusias vienybės ir bendruomeninio gyvenimo formas”

(1, 37). Ką tai galėtų reikšti? Priminsime, kad globalizacija, įtvirtindama eksteritorinę SO, pirmiausia nuvertina tradicinę (simbolinę) kultūrą, susiformavusią teritorinės SO pagrindu. O tai reiškia, kad ir organizuotas pilietinis veiksmas tampa sunkiai įsivaizduojamas. Kodėl? Kad ir dėl tos priežasties, jog jis praranda kultūrinį, taip pat ir dorovinį užtaisą – t.y. tai, kas piliečius jungia į sąveikaujančią bendruomenę. Jie tampa nebepajėgūs deramu laipsniu tarp savęs susitarti ir palaikyti jiems patiembs būtiną socialinę tvarką, daryti įtaką politinių, taip pat valdžios struktūrų elgsenai ir jas kontroliuoti. (Mes iš savo skaudžios patirties žinome, kas darosi, kai šios struktūros tampa vis mažiau kontroliuojamos.)

„Manykime, jog moralinis įsipareigojimas ir žmonių solidarumas tiesiog savo pobūdžiu yra iš esmės viettinis reiškinys, – teigia J. Tomlinsonas. – Tai gali leisti manyti, kad globalinis egzistencinis būvis yra tragiskas...” (11, 211).

Šiandien net labiau civilizuotuose ir kultūrinio integralumo požiūriu mažiau „išklibintuose” Vakaruose kalbama apie įsitvirtinančią socialinę segmentaciją ir tų segmentų tarpusavio nesusikalbėjimą, susvetimėjimą; apie šliaužiantį valdžios despotizmą, apie atslenkančią pilietinės visuomenės krizę. Ir pirmieji apie tokią krizę viešai prakalbo pasaulyje žinomi pilietinės visuomenės tyrinėtojai E. Gelneris, Dž. Kinas, Ch. Tayloras ir kt.

Akivaizdu, jog kyla klausimas dėl pačios civilizacijos kryptingumo, socialinės tvarkos palaikymo ne tik lokaliniu, bet ir globaliniu mastu. Teritoriniams bei kultūriniam riboženkliams vis labiau išsitrinant atsiveria kelias individualiam ir grupiniam, instituciniam ir transnacionalinių struktūrų egoizmui, agresyviai materialinei savinaudai ir net visokio pobūdžio terorizmui.

Tarptautinis terorizmas dar galėtų būti suprantamas ne tik kaip kraštutinė reakcija į pernelyg sparčiais tempais vykstantį ir iš dalies ortodoksaliai kultūrai „primetamą” susisaistymą, bet ir kaip jos reakcija į galimus tokio susisaistymo nepaisymo politinius ar ekonominius padarinius.

Betgi pats socialinės evoliucijos procesas žmoniją sauvime verčia kosmopolitiškėti (teigama šios sąvokos prasme), o savanaudišką individualizmą kreipti „solidaraus individualizmo” (H. Berkingo formuluočė) kryptimi. Vis dėlto netgi toks globalizacijos privalumas akcentuojantasis autorius kaip J. Tomlinsonas teigia, kad „vargu ar globalizacijos procesas sukurs globalinę kultūrą kokia nors suvienyta institucine prasme” (11, 204), čia pat pabrėždamas, jog tokią nuomonę yra išsakiusi ir Globalaus valdymo komisija (JTO komisija – R.G.).

Šia trumpą kritinę apžvalgę norėjau pasakyti, kad negalima būti globalizacijos apžavėtiems, būti atspalai-

davusiems. Kad tiesiog privalu pasirūpinti savimi, savo teritorinės SO būviu ir, pirmiausia, pasirūpinti jos galių ir negalių inventorizacija.

Kritinis lietuvių tautos ir jos socialinės politinės organizacijos vertinimas

Nūdienos pasaulis – eurointegracija ir globalizacija ruošia naujus išbandymus. Mes puikiai suprantame, kad jis siūlo mums, kaip tautai, didesnį pasirinkimą, viltingesnę perspektyvą. Bet kartu pabrėžiame: visa tai jau priklausys ir nuo mūsų pačių. Daugiau negu akivaizdu, kad mūsų, kaip tautos ir jos valstybės, užnugaryje atsirado galingesnių jėgų, lemiančių mūsų likimą. Ir toli gražu ne vien mums palankia kryptimi.

Globalizacijos (žinoma, ir eurointegracijos) plėtojamo socialinės politinės organizacijos eksteritorialumo gal taip ir neakcentuotume, jeigu tokia palyginti staigiai jo ekspansija neescalatuotų savotiško klondaiko negatyviesiems palydovams tarpti, jeigu tai nekomplikuotų mūsų padėties, t.y. nekelštų nerimo dėl lietuvių tautos tėstimumo ir jos valstybės. SO pokyčių spartą ir pobūdį lemia formaliosios struktūros arba institucijos. Koks jų refleksivumo laipsnis? Kokia jų organizacinė kultūra? Formuluojame tokį klausimą todėl, kad nuo jų elgsenos šiandien priklauso SO susiklostantys neformalūs (tarp žmonių susiklostantys) ir pusiau formalūs santykiai, o galiausiai – bendras tautos ir jos valstybės civilizacinis potencialas. Straipsnio apimtis neleidžia bent kiek plačiau šiuos klausimus aptarti, todėl apsiribosiu lakoniškiausia kritinės apžvalgos forma, maksimalia analitinės minčių koncentracija.

Dabartinj lietuvių SO būdingą suminį negatyvą (t.y. paveldėtas civilizacines negalias ir jų suaugimo su globalizacijos neigiamais palydovais rezultata) vertinsiui pasitelkęs savotišką jo raiškos formų (ženklių) homologinę grandinę. Ji sudaryta ir pateikiama vadovaujantis fenomenologijos akcentuojama „aktualiosios struktūros“ idėja. Tai reiškia, kad pasirinkta ta pozicija, kuri man, kaip autoriniui, leidžia fokusuoti dėmesį į tas socialinės politinės organizacijos erdves, kurios yra bene labiausiai pažeistos ir, tiek tautos tėstimumo, tiek ir sékmingesnės eurointegracijos požiūriu, kelia nerimą.

Ryškėjanti lietuvių depopuliacija (demografinės situacijos dramatiškumas). Gimstamumas Lietuvoje tebemazėja. Vidutiniškai vienai šeimai tenka tik po 1,2–1,3 vaikelį. Normaliai tautos reprodukcijai reikėtų 2,1–2,2 statistinio vaikelio. Pirmasis skaičius yra nepatikimas ta prasme, kad iji „nepatenka“ trečdalies jaunu žmonių (iki 35 metų), apskritai vengiančių gyventi šeimomis. O jeigu prisiminsime dar ir tuos 275 tūkstančius emigravusiuų (ir ne mažesnį skaičių pasiruošusiuų emigruoti)? Didžia dalimi tai jauni, energingiausi žmonės... Taigi ga-

lime nesunkiai patikėti kai kurių demografų „juodosiomis“ prognozėmis, kad mūsų, t.y. lietuvių (ir kitų Lietuvos gyvenančių autochtonų), skaičius 2050 metais nebesieks ir 1,5 mln....

Tuo tenorėjau pasakyti, kad valstybė neturi demografinės politikos. Žinoma, šalis neliks tuščia – ją išisavins kiti, ateiviai. Liks ir geografinis Lietuvos pavadinimas...

Labai ženkli žymios kaimo gyventojų dalies depravacija, t.y. išstumimas iš politinio, ekonominio bei kultūrinio gyvenimo. Kaimas patyrė didžiulį smūgį iškart po nepriklausomybės atkūrimo. Išiaudrinus ir niekuo dėtus kaimo žmones pavadinus kolchoznikais. Dauguma jų neatsigauna. Ir jau niekada nebeatsigaus. Turės išmirti praradę tikėjimą savo Tėvyne. Ir ateitim. O dalis – ir galutinai socialiai degradavę... Atrodytų, lyg kažkam būtų labai rūpėjė pribaigtis savarankiško gyvenimo igūdžius praradusiuosius. Kaip ir jaunimo nutautinimas ir jo emigracija.

Suardžius sovietinio kaimo socialinę organizaciją, nebuvo pasirūpinta bent kiek efektyvesne jos rekonstrukcija. Kad ir sklypininkų kooperavimu. Kad ir bendruomeniniaiši santykiai, kaimo lyderiais. Negaluojantis kaimas su sudarkyta kultūra yra paliktas būti prarytas monopolijų ir... dvasiniams nunykimui.

Stiprėjanti socialinė, ypač ekonominė lietuvių visuomenės diferenciacija; ryškėjanti „uzribio“ klasė, t.y., iš normalių visuomenės struktūrų „išstumtuju“ klasė. Būdingas pavyzdys... Kiekvienos demokratinės valstybės ir pilietinės visuomenės pagrindas – vidurinioji klasė. Paanalizuokime paskutiniaisiais metais priimtus išstatymus ir pamatysime, kad jie buvo palankesni stambiajam kapitalui. Specialistų teigimu, viduriniosios klasės lyginamasis svoris per pastaruosius 5 metus mūsų visuomenėje „susitraukė“ nuo 35 proc. iki 15–17 proc.! Bet labai sparčiai augo gerai apmokamos valdininkijos klasė – deja, ir ižūlumo, ir korupcijos nelabai beslepianti klasė. Tą iš patirties žinome vos ne kiekvienas.

Nerimą kelia ir tai, kad viešai, nesikuklinant demonstruojamas prabangus, švaistūniškas naujujų turčių gyvenimas.

Lietuvių tautinės savivokos bei nacionalinio (taip pat valstybinio) patriotizmo nuvertėjimas ir auganti energingiausiu, kvalifikuociausiu žmonių, daugiausia jaunimo emigracija. Kai aš girdžiu sakant, kad jaunimas į Vakarus emigruoja dėl ekonominės padėties, aš tuo tikiu tik iš dalies. Dirbu su jaunimu ir gerai žinau jų nuotaikas: nei jų ugdytojai, nei pati dabartinė ugdymo sistema, nei politikai jiems, kaip ir sovietiniai metais, neskiepija Dvasinės Tėvynės suvokimo, apsiriboa vien geografinės Tėvynės samprata. Lietuvos mokyklose, kaip ir sovietiniai metais, tautinės, nacionalinės savivokos ugdymui skiriama labai mažai dėmesio. Na, o plačiai propaguojamas pilietinis ugdomas yra formalus ir pedagogiškai biurokratizuotas. Pasaulio piliečiu būti galima. Ir reikia. Bet pirmiausia pri-

valu būti savo šalies, savo Dvasinės Tėvynės nariu. Priešingu atveju papildysi tik paprastų, tik į savinaudą „pasinešusiu“ bastūnų minias.

Lietuvių tauta praranda jaunimą!

Palyginti staigus dorovinės kultūros nuosmukis plačiau atveria vartus nusikalstamumo ištvirtinimui. Visi mes, amžiumi vyresnieji, stebime jaunimo elgseną ir visi, atrodo, sutariame: jų vertybų pasaulis, jų pasaulėžiūra daugeliu atvejų yra keista ir kelia nerimą. Gal tai vien pagyvenusių, į Anapilį nueinančiųjų murmėjimas? Bet kodėl vienais kanalais, net vidurinės mokyklos klasių pasirodymuose matyti brutaliai tvinkstanti sekso, seksualinio bravūravimo banga? Kodėl taip ižūliai elgiasi nieko prasmingesnio brestančiam jaunimui neduodanti vadino moji estrada? Kodėl, tarkim, Tėvynės, jos istorijos idėja, pačios valstybės idėja tapo iki patycių nuvertinta?

Pilietynės visuomenės užuomazgų sąmoningas ar nesąmoningas slopinimas (prie kurio prisideda ir mūsų didžioji žiniasklaida). Visi žinome, kas sudaro demokratinės visuomenės pagrindą. Tai vietinės bendruomenės, piliečių saviorganizacija ir jų gyvinimas. Ir Vakarų praktika rodo, ir pasaulinio garso mastytojai tvirtina, kad tai vos ne vienintelis kelias, kuriuo einant įmanoma tramdyti ne tik partijas, ne tik jų ir biurokratinių struktūrų, taip pat finansinio kapitalo bendrą tarpusavio suokalbiškumą. Tai ir būdas pasipriešinti kultūros, ypač dvasinio jos komponento nuosmukiui, agresyviai ateinančiam materialinių ir juslinių poreikių suabsoliutinimui. Vietos gyventojų bendruomeninis sutarimas, jų gyvenimo kultūrinis aktyvinimas – tai ir kelias, įgalinantis saugoti tos teritorijos istorinę atmintį, širdies šiluma gaivinamų žmogiškųjų santykų testinumą.

Šioje erdvėje mes ženkliai atsiliekame nuo Europos Sajungos „veteranių“.

Suprantama, kad su vietinių bendruomenių ir piliečių saviorganizacija pačiu glaudžiausiu būdu yra susijusi ir savivalda. Deja, ji Lietuvoje iki šiol taip ir neigauna (o gal neduodama!) europinio kvėpavimo.

Korupcinės visuomenėje ir korporatyvinės korupcijos valstybėje sklaida, savotiškas jos įteisinimas. Korupcija reiškiasi labai jvairiai pavidalais. Vadovaujantis savanaudiškumu (arba siaurais grupiniais interesais) gali būti keičiami anksčiau suformuluoti valstybės tikslai bei įstatymai. Patys tarnautojai, kad išliktų savo postuose, gali būti verčiami elgtis pagal korupcijos nustatytas taisykles, kurioms, žinoma, yra priversti paklusti (sąmoningai ar ne) ir eiliniai piliečiai. Kaip parodė Europos tyrimai (2000 m.), lietuvis, skirtingai nuo kitų kontinento šalių gyventojų, yra labiau linkę susitaikyti su korupcija, matyt, laikydamas ją neišvengiama, nejveikiama blogybe.

Biurokratijos ir partokratijos ištvirtinimas. Atvykę į Lietuvą ir susipažinę su situacija, užsienio ekspertai linkę kalbėti ne tik apie tebedominuojančią valdininkijos nepa-

garbą savo šalies piliečiams, bet ir apie administravimo kompetencijos stygį. Na o dėl politinių partijų, tai akiavaizdu, kad jos beveik visos yra praradusios piliečių pasitikėjimą ir pagarbą.

Biurokratiškumą ir partokratiskumą šiuo atveju mes akcentuojame ne tik kaip savotišką suokalbiškumą, kuris izoliuoja piliečius nuo įstatymdavystės, nuo praktinės vadybos dalykų, bet ir kaip negestantį norą dominuoti žiniasklaidoje, kontroliuoti viešosios nuomonės formavimą.

Normatyvinės (praktikuojamos) teisės nutolimas nuo kultūros, o tuo pačiu – ir nuo teisingumo. Tai visai Vakarų civilizacijai būdingas negalavimas (JAV lyginamosios teisės specialisto prof. H. Bermano teiginys). Tačiau Lietuvoje jisai ypač akivaizdus. Neatsitiktinai pasitikėjimas teismais yra labai sumažėjęs. Dažna atvejų, kai nusikaltimo auka atsiduria blogesnėje pozicijoje. Nereta atvejų (ir tą vėlgi žinome iš savo asmeninės patirties), kai dideli nusikaltimai yra profesionaliai konsultuojami, o paskui, sąmoningai ar ne, pridengiami pačių teisininkų, teisėsaugos institucijų. Tačiau bene blogiausia tendencija – vos ne visą žmogaus visuomeninę elgseną reguliuoti įstatymais, tuo visai į nuošalę nustumiant pačios kultūros reguliatyvinę, socialinės tvarkos ir teisingumo palaikymo funkciją (prisiminkime kad ir Dekalogo vaidmenį). Tai veda į teisinį nihilizmą.

Šiuo atveju neturime galimybės plačiau išskleisti liečiavimą socialinės bei politinės organizacijos negatyviųjų bruožų priežasčių. Tačiau bent kiek įgudusi analitinė akis nesunkiai gali įžvelgti tarp jų egzistuojančias sąsajas, SO eksteritorialumo ir teritorialumo sankirtos gimdomas įtampas bei pasekmes ir jų persipynimą su politine organizacija. Vėlgi prisiminsime J. Tomlinsoną, kuris teigia, kad „dėl globalizuojamos kasdienės patirties darosi vis sunkiau išlaikyti pastovų „vietinio“ kultūrinio ir tautinio tapatumo pojūti, kadangi į kasdienį mūsų gyvenimą vis labiau įsišmelkia iš toli atkylusios įtakos bei patirtys“ (11, 121). Apeliuodamas į erdvesnį ir savikritiškesnį SO supratimą aukščiau išdėstyto negatyvo homologinę grandinę drįstu pratęsti dar ir tokiais apibendrintais ir ypač lankoniškai suformuluotais teiginiais:

- lietuvių tautos, sudarančios valstybės pagrindą, dezintegracija (liaudiškai tarant – išsvaikščiojimas);
- tolesnė istoriškai susiformavusi tautos ir jos valstybės susipriešinimo slinktis;
- valstybės slinktis į stambiojo ir ypač transnacionalinio kapitalo ir jo interesų sergėtojos pozicijas;
- savaiminio, giluminio Lietuvos ir jos visuomenės susipriešinimo su eurobendrijos kultūrine patirtimi ir dvasia palaikymas;
- aiškėjantis lietuvių tautos (nespėjusios susiformuoti kaip moderni nacija, atitinkanti nūdienos pasauly) ištirpimo Vakarų civilizacijoje pavojuς.

Suformuluoti socialinės bei politinės organizacijos bruožai jokiui būdu nereiškia jų visumino pobūdžio. Jie

turėtų būti suvokiami tik kaip tam tikrų socialinių erdvų kokybinė (šiuo atveju negatyvaus pobūdžio) charakteristika; kaip susiklosčiusios kultūros ir civilizuotumo išteklių įvertinimas. Jis tiesiog būtinės dar ir dėl pilietiškiau orientuotos nacionalinės savivokos. Kaip atsvarą ir pažymą išdėstytiems teiginiams čia pat galime formuluo- ti ir tokį klausimą: ar įsivaizduojama ne pesimistinė, bet optimizmu alsuojanti socialinių procesų bei pokyčių homologinė grandinė? Be jokios abejonės. Pabandysime ir tokią grandinę surikiuoti. Tai:

- nuo kanonų ir tradicijos nepriklasomas asmenybės išsiskleidimas, salygų jai laisvai rinktis atsiradimas;
- monologinės bei dialoginės bendravimo kultūros transformavimasis į poliloginę (kai kaip lygiavertės, lygiateisės priimamos įvairios reikšmės bei pozicijos);
- regioninių arba mažateritorinių bendruomenių, grindžiamų kultūrine bei pilietine sąveika, formavimasis ir įsitvirtinimas (aiškintinas kaip impulsyvi reakcija į socialinės organizacijos eksteritorialumą ir jos negatyviuosius aspektus);
- pasaulio kultūros įsiveržimas ir „hibridizuotos“ lietuvių kultūros išvedimas į pasaulinį kontekstą;
- tautinės, nacionalinės savivokos perėjimas nuo tradičinės savigynos pozicijų prie modernizavimosi, veikiamo jau atviro pasaulio ir gyvenimo eurobendruomenėje;
- Lietuvos visuomenės tapsmas lietuvių nacija, kurioje etninis tautiškumas praranda turėtas dominuojančias pozicijas ir užleidžia jas politinei tautai;
- globalumo kultūroje pasireiškimas kaip priešnuodis tautos (nacijos) ir jos valstybės civilizaciniems negalioms, taip pat politinio, verslo ir administraciniu elitu atotrūkiui nuo visuomenės; taip pat lokalumo pasireiškimas, kaip kultūrinio ir socialinio identiteto įtvirtinimo ir pasipriėšimo negatyviesiems aspektams būdas.

Ivardintas pozityvas atsiranda kaip naujų socialinės įtampos laukų ir konfliktų įsitvirtinimo ir jų sprendimo SO rezultatas. Tiesa, kai kas gali papriekaištanti, kad, pateikdamas vos ne diametraliai priešingas socialinių procesų homologines grandines, prieštarauju pats sau. Jokio prieštaravimo nėra! Kartu su civilizacijos pozityvu visada eina ir vadinamasis negatyvas. Tai natūralu. Kaip natūralus yra gėrio ir blogio ryšys.

Siekdami sociologinės savivokos, turėtume taip pat pripažinti, kad didelės lietuvių visuomenės dalies su nepriklasomybe, su tautiniu atgimimu susijusioms viltims žlugus, žlugo ir žmones į labiau integruotą sociumą jungės ryšys.

Kultūros ir civilizuotumo trajektorijos: galimybių paieska

Vėl esame atsidūrė civilizacijos kryžkelėje. Iš jos regimi du tolesnio evoliucionavimo kelai: pirmasis – nuosek-

lus etninės, tautinės ir nacionalinės savimonės nunykimas, valstybės biurokratėjimas ir tautos beveidis ištirpimas Vakarų civilizacijoje; antrasis – visų šalies žmonių susitelkimo ir jų pilietinio veiksмо aktyvinimo kelias. Jis turi būti grindžiamas ne tik gerovės reikmėmis, bet ir etninės, tautinės savimonės, nacionalinio patriotizmo ir savitesnio indėlio į Europos bendruomenę puoselėjimu.

Visos civilizuotos tautos: vokiečiai ir italai, norvegai ir danai, lenkai ir žydai eina antruoju keliu.

Nerimą keliantį neigiamą poveikį (lygiai kaip ir kitas destrukcijas) įmanoma sušvelninti (santykinai kontroliuoti) tik bendromis, suvienytomis valstybės administracijos, politinių struktūrų, taip pat visuomenės, pilietinių organizacijų gyvinimo, jų konsolidavimo pastangomis. Betgi taip pat aišku, jog lietuvių tautos, kaip į kūrybos kelią orientuotos ir integruotos bendruomenės, padėtis tampa problemiška, neaiški. Ar spėsime įveikti istorijos mums įbruktas negalias, apie kurias kalbėjome aukščiau? Ir ypač – valstybės–administracijos ir valstybės–tautos susvetimėjimą?

Didysis XX a. pirmosios pusės mastytojas Tejardas de Šardenas yra teiges, kad žmonijos vienijimasis yra ne išvengiamas procesas. Tačiau čia pat akcentavo: toks vienijimasis įmanomas tik koncentruotas ir savyje integruotais centrais. Bet ne kitaip (10). Tokius centrus galėtume surikiuoti pagal socialinės organizacijos lygmenis: šeima, darbovietė, teritorinė bendruomenė, tauta, valsčių, valstybių bendriją, panvisuomenę. Gerai žinome: vien nuogu pragmatizmu, vien apčiuopiamos naudos arba priverstinės tvarkos siekiu grindžiama integracija (vidinis susitelkimas) yra ne tik nepatvari, bet, kaip matome, – netgi pavojinga. Ji dar labiau priverčia SO negaluoti, paverčia tuos negalavimus savo imantentiniai (prigimtiniai, natūraliai) bruožais.

Klausimas iš tiesų beveik hamletiškas: būti ar nebūti?

Ką mes galime pastatyti priešpriešais ne tik aiškų pozityvą, bet ir nemažiau aiškų negatyvą turinčiai supermodernaus tipo SO, t.y. jos eksteritorialumui? Jo imantentiniams nusiteikimui ardyti tradicinių tūkstantmečių atlaikiusi integralumą? Skambės trivialiai, bet priminsiu, kad tokiam SO tipui, teisingiau – jo negatyvui mes galime priešpriešais pastatyti **labiau su visuomenė integruotą valstybę**. Bet tam turi būti visokeriopai skatinamas, o ne slopinamas pačios visuomenės organizavimasis. Turi būti skatinama vadinamoji **dalyvaujamoji, o ne atstovaujamoji demokratija**. (Atstovaujamoji demokratija remiasi vien rinkimais, o tai artima vos ne faktiniams piliečių ištūmimui iš aktyvaus dalyvavimo valstybės valdyme). Pastaroji mūsų realybėje tik labiau įtvirtino partokratijos, biurokratijos ir korumpuotų struktūrų pozicijas. Perėjimas prie dalyvaujamosios demokratijos būtų pirmoji negatyvą stabdanti salyga.

Yra ir kitų, nemažiau svarbių.

Gerovės siekis yra viena iš pagrindinių ir, kaip matome iš praktikos, labai sunkiai sprendžiamų problemų. Kapitalas, ekonominiai procesai vis labiau įgauna viršautinį, antnacionalinį pobūdį; valstybės suverenitetas ekonomikoje objektyviai siaurėja. Pripažinus šią tiesą mums privalu pripažinti ir kitą... Ten, kur valstybės įsikišimas gali būti efektyvesnis ne tik strateginių tikslų siekio, lietuvių tautos tēstinumo, bet ir suverenumo stiprinimo požiūriu, ji linkusi toliau silpninti savo pozicijas. Ivertinus ypatingą finansinių, ekonominių, taip pat nusikalstamo pobūdžio struktūrų bei santykį eksteritorialumą, jų polinkį į suokalbiškumą ir realias šiuolaikinės valstybės galias, išskirtinis valstybės dėmesys turėtų būti skiriamas mokslui, kultūrai, šeimos institucijai, jaunosioms kartos ugdymui, savi-valdos ir bendruomeniškumo plėtojimui. Būtent šių SO struktūrų puoselėjimas padėtų spręsti palyginti staigiai atsiradusį konfliktą tarp eksteritorinės ir iki naujausių laikų tvirtai egzistavusios teritorinės SO. Būtent kultūra (suprantant ją pačia plačiausia prasme), jos įvairovė, istorinis paveldas ir lokalinius partikuliarumas, dvasios užtaisais yra tikroji erdvė, kur *nacionalinės valstybės realiosios galios bei teisės ir toliau išlieka*. Būtent kultūra tebevaidina ir vaidins ypatingą vaidmenį pristabdant, neutralizuojant globalizacijos, taip pat eksteritorinės socialinės organizacijos negatyvą ir telkiant, kviečiant žmones bendruomeniškai sugyventi.

Mąstant apie kultūrą ir jos vaidmenį, išskirtinis žvilgsnis krypsta į jaunosioms kartos nacionalinę savimonę ir patriotizmą, t.y., į jos ugdymo sistemą. Šiandien daug, netgi įkyriai kalbama apie žinių visuomenę. Betgi už vi-saip liaupsinamos informacijos ir jos technologijų scenos paliekamas pagrindinis aktorius! Kompiuteris pateikia tik informaciją, o sprendimą privalo priimti būtent žmogus. Spartėjančių permainų sąlygomis, taip pat ir negatyvo slinkties sąlygomis tokie sprendimai iš žmogaus reikalauja ne tik plačios, ypatingos erudicijos, sociologinės savivokos, bet ir dorovinės atsakomybės. Ir, kas svarbu pabrėžti, ypatingo sugebėjimo numatyti pa-čias įvairiausias savo veiksmo pasekmes.

Tauta, tautiškumas – tai ypatinga, jau vėlyvaisiais amžiais žmonijos evoliucijos pagimdyta SO forma. Ji (panašiai kaip ir religinė) leidžia integruti, sujungti visuomenę ir valstybę remiantis būtent kultūrinėmis, dvasinėmis, simbolinėmis (tradicinėmis, pastovumą, tēstinumą turinčiomis) vertybėmis ir, jomis remiantis, pasipriešinti negatyviesiems globalizacijos palydovams. Dar daugiau... Tauta ir aukščiausia jos raidos forma – nacija išreiškia dar ir politinę SO struktūrą. Beveik visų šiuolaikinės Europos valstybių stabilumą ir jos pagrindą sudaro viena kuri tauta, vadinama tituline.

Mes negalime įsivaizduoti šiuolaikinės Norvegijos, Danijos ar Vokietijos valstybės be norvegų, danų, vokiečių tautinės savimonės ir nacionalinio patriotizmo

puoselėjimo. Tokia elgsena, teisingiau, – SO būsena už-tikrina ir visuomenės bei valstybės sajungą, ir socialinę tvarką, ir kultūros tēstinumą, ir įnašą į bendrapasauliini kultūros bei civilizacijos aruodą.

Tačiau ir iš mūsų mokslo, ir iš praktikos pasailio dažnai galima išgirsti, kad nacionalinė valstybė ir jos pagrindas – tauta, kaip išskirtinė SO forma, išgyvena saulėlydi. Žvelgiant į kai kurias mūsų politines struktūras ir, kas svarbiausia, į mūsų jaunosioms kartos švietimo bei ugdymo sistemą, tokia nuostata, atrodo, netgi savotiškai skatinama. Žinia, ji turi savo argumentaciją. Betgi ji grindžiama tuo politiniu bei ekonominiu pragmatizmu arba kosmopolitiniu susisaistymu, kuris išreiškia tik vieną globalizacijos ir jos lemiamos eksteritorinės SO aspektą. Bet, kaip jau pastebėjome aukščiau, toli gražu ne vien pozityvą.

Tiesa, tokia pozicija grindžiama dar ir garsiai skel-biamomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Tačiau jos yra suabsoliutinamos ir suprievinamos su bendruomenišku-mu; pagaliau – ir su pilietiškumu, kurio tikroji galia tik tada ir pasireiškia, kai jis yra grindžiamas kultūra. Neiš-mintingai, nesąmoningai (o gal ir sąmoningai) nusisukama nuo pamatinio principo, kad kiekvienos civilizuo-to šalies kultūros natūraliai dalimi yra tautinė savimonė ir nacionalinis patriotizmas.

Apibendrindami aukščiau išsakytas mintis bei teiginius, galėtume išskirti keletą ypač reikšmingų funkcijų, kurias tauta (kaip ypatinga SO forma) atlieka pasaulyje, taip pat ir globalizacijos apimtame pasaulyje. Tai:

- kultūros, ypač jos dvasinio komponento, akumulavimas bei tėsimas;
- dvasinės kultūros pagrindu formuojančios žmonių integralumas, bendruomeninis sutarimas;
- visuomenės politinis solidarumas (taip pat visuomenės ir valstybės vienovės siekis), pasireiškiantis valstybingumo įtvirtinimu;
- socialinės tvarkos palaikymas ir atsvara deviacijai;
- kultūrinės įvairovės pasaulyje, tuo pačiu ir sociodinamikos, įtvirtinimas.

Tauta, kuri save realizuoja savitu SO pavidalu, yra kaip kiekvienas prie aplinkos prisitaikantis kolektyvinis organizmas. Jeigu mes kalbame apie protinę, išmintingą žmogaus dialogą su pasaule, tai galime kalbėti ir apie protinę, išmintingą tautos dialogą su pasaule, suvokdami tau-tą kaip pasaule dalį ir pasaule atispindėjimą tautoje. Tokio dialogo išskleidimui kaip tik ir pasitarnauja tautos SO konsepcija.

O ką rodo Lietuvos praktika? Jau aukščiau paste-bėjome: ji kitokia negu labiau civilizuotose Europos valstybėse. Tam tikra prasme ji nesutaria su šiuolaikine Europos Sajungos dvasia... Štai mūsų šalies švietimo sistemoje visas dėmesys sutelktas tautinės savivokos ir

nacionalinio patriotizmo atžvilgiu steriliam pilietiškumui. Ir tai – tik formaliai deklaruojamam pilietiškumui. Nes pilietiškumo ugdymo praktika mūsų mokyklose, palyginti kad ir su norvegais, skiriasi iš esmės. Dalyvaujančios demokratijos pilietis privaletų būti ugdomas nuo pat mokyklos pirmosios klasės grupiniu sutarimu, tuo sutarimu grindžiamu grupiniu sprendimui, jo paieška bei veiksmu. Kaip veiksmo subjektus vieniantis veiksnys turėtų būti puoselejamas dar ir nacinalinis (valstybinis) patriotizmas.

Tautinės, nacionalinės savivokos bipolis režimas pasikeitė. Šiandien jį keičia daugiapolis. Tačiau, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, būtų ne tik neišminginga, bet ir nelogiška vos ne visas svarbiausias pozicijas (ir tas, kurios pačiai civilizacijai teikia prasmingumą, pirmapradę, natūralų, o ne virtualų (antrinį, sintetinį), įsivaizduojamą įvairovės žaismą) užleisti eksteritorinei SO atmainai. Ji privalo būti išmintingai derinama su jos teritorine forma. O tai reikštų: tautiškumo ir atvirumo pasauliu (kosmopolitizmo) dermę; pilietiškumo, orientuoto į pragmatinę veiksmą, papildymą nacionalumu, orientuotu į kultūrinę elgseną; materialumo ir idealumo (arba dvasingumo) junginį.

Kaip parodė visai neseniai Europoje agentūros „EuroBarometer“ atlikti tyrimai, daugelyje Vakarų Europos šalių tautinė savivoka ne nyksta, bet, atvirkščiai, auga. Daugelyje tų šalių tapatinimasis su savo tauta paryškėjo ir šiandien gerokai lenkia tapatinimosi su Europos Sajunga tempus. Tai – simptomas, rodantis priesinimosi globalizacijos negatyviesiems aspektams pobūdį, kryptingumą; prieštarinę globaliosios (eksteritorinės) ir lokaliosios SO santykį.

Alternatyva: globalizacijos negatyvieji aspektai ar subalansuotos raidos principai

Viską, visą socialinį vyksmą, taip pat ir socioetnogenėzę (šiuolaikinę tautodarą) galima palikti savieigai. Galima imituoti arba net tam tikru lygiu reguliuoti, kontroliuoti globalizacijos įsiūbuojamą vyksmą. Pagaliau galimas ir trečias – įsivaizduojamo, projektuojamo socialinio vyksmo – kelias. Tegu jis bus tam tikra prasme ir iliuzinis. Bet mes tikime žmogaus įgimta kryptingumo paieška, siekiu kontroliuoti situaciją. Toks siekis visada grindžiamas mintimi, jos apmąstyta ir siūloma perspektyva.

Šio straipsnio baigiamuoju skyreliu nepretenduoju nei į užbaigtą mintį, nei į jos pagrindu kuriamą viziją, nei į tokios vizijos visišką realumą. Juolab nepretenduoju į orakulus. Bet suvokiu pribrendusią būtinybę ieškoti išėties iš situacijos, kurioje esame atsidūrę, į kurią esame nusvesti. Todėl ir žemiau dėstomus principus (prolegomenus) siūlau priimti tik kaip medžiagą, galinčią stimu-

lioti visų mūsų mąstymą – kaip atsidūrus tamsioje patalpoje rasti išėjimą. Žinoma, ne į ryškios saulės apšviestą plotą, nors į patalpą, kurioje spindėtų šviesa, šilumos ir vilties šaltinis.

Taigi pabandysiu glaustai apibūdinti savadą principą, kuriais, mano supratimu, turėtų būti grindžiama gyvoji tautos kultūra. Manau, kad jie yra netgi instrumentalūs. Tai yra, jais remdamiesi mes galėtume tam tikra prasme (pirmiausia, žinoma, – sociologiniu aspektu) vertinti ne tik bendrą socioetnosistemos funkcionalumą, bet ir atskirų institucijų: švietimo, ugdymo, studijų, vadybos bei administravimo ir net politinių partijų veiklos strateginių kryptingumą, jų vykdomų funkcijų rezultatyvumą.

Atvirumo principas. Tauta, nacija, pasaulis nuolat kinta, vis kitaip struktūruojasi, institucionalizuojasi – keičia ne tik savo išorinį veidą, bet ir substancialumą. Šis principas teigia, kad tauta gali evoliucionuoti tik būdama atvira pasauliui, imli. Tačiau atvirumo ir imumo nereikėtų sutapatinti su atlapumu, su visokiausią įtaką toleravimu. Mégdžiojimas, mechanika sekimas kitų pėdomis nuostolingas jau dėl to, kad slopina gyvybingąsias, kuriamąsias galias. Atvirumą bei imumą reikėtų suprasti dar ir kaip sociosistemos atrankinę reakciją į išorinio pasaulio metamus iššūkius, kaip sugebėjimą atsirinkti ir adaptuoti savoje subkultūroje tai, kas gali užtikrinti, tarkim, tautos kaip unikalios socialinės bendrijos išlikimą ir, kultūros bei civilizacijos prasme, visaverčių evoliucionavimą bei integravimą į pasaulio bendriją, gausinti jos indėlį į visuotinę kultūrą.

Žmogus gyvena ir bendrauja mikrogrupėje (šeimoje, bičiulių draugijoje, bendradarbių kolektyve...). Mikrogrupė – teritorinėje bendruomenėje, ši – tautoje, o tauta – pasaulyje. Gyvenimo rezultatas priklauso ne tik nuo atvirumo pasauliui, bet ir nuo saveikaujančių pusų pasirengimo tokiam gyvenimui. Kuo spartesnė aplinkinio pasaulio kaita, tuo didesnio pasirengimo ir atvirumo pasaulis reikalauja iš savo subjektų. Tačiau, lygiai kaip gamtoje, socialiniame pasaulyje subjektas negali ištirpti, jis turi išlaikyti savo veidą – pasirūpinti savo identitetu. Priešingu atveju ir atvirumas, ir saveikavimas praranda savo prasmę – jis veda į individualybęs, į įvairovės susinaikinimą.

Atvirumas provokuoja konkurenciją, identiteto paiešką. Ne tik provokuoja, bet ir suteikia identitetui „statybinių medžiagos“.

Adekvataus dialogo su pasauliu principas. Tieka išorinis, tiek „savas“ pasaulis, kultūros požiūriu, yra daugiasluoksniai. Ne tik skirtinė pasauliai nesutampa, bet ir „savasis“ pasaulis, pradedant individu, asmenybe, yra prieštarinės. Toks individuo prigimtinis prieštarinumas neišvengiamai persiduoda SO elgsenai...

Kita vertus, regime socialinio vyksmo bei kultūros brandos požiūriu gana skirtinės „eismo juostas“. Užtenka

palyginti kad ir Lietuvą su Vakarų Europos šalimis. Toks pokyčių bei skirtybių pobūdis diktuoja būtinybę išmintingai sekti, konstruoti ir pastoviai tikslinti su išoriniu pasauliu vykstantį dialogą: teisingai įvertinti ir „savo”, ir „kito” pasaulio (i kurį integruojamės) socialinį kontekstą. Ir viena, ir kita pusė gali disponuoti gana skirtingu kultūriniu potencialu. Kitais žodžiais tariant, būtina mokėti „kitame” pasaulyje gyventi, mokėti tame pateikti save, mokėti jausti jį savoje. „Kitam” pasauliui ir savo galimybėms adekvatus dialogas nusako civilizuotos, brandžią kultūrą pasiekusios tautos būvį...

Šis principas akcentuoja gebėjimą suvokti ir savo, ir aplinkinio pasaulio socialinio laiko bei socialinės erdvės kontekstą (ir, žinoma, nusiteikimą jį analizuoti). Taip pat, remiantis tuo kontekstu bei jo suvokimu, – sugebėjimą formuoti socialinio veiksmo programas ir sąveikavimą su kitais.

Ir individu, ir sociumo lygmenje adekvataus dialogo įgyvendinimui reikalingas trečiasis balsas. Individu lygmenje juo gali būti koks nors autoritetas (personifikuotas ar ne), kokia nors filosofinė doktrina ar religinė dogma, o sociumo (tautos, valstybės) lygmenje viskas sudėtingiau. Čia tampa reikšmingu pats aplinkui vykstantis civilizacinis vyksmas, jo kryptingumas, jo prasmingumo suvokimas.

Konsenso (pilielinio sutarimo) kultūros principas. Jis orientuoja į tai, kad socialiniai vienetai (institucijos, organizuotos žmonių grupės, pavieniai asmenys) turėtų sąveikauti atsisakydami vienos kurios pusės (ypač disponuojančios didesnėmis galiomis) dominavimo; turėtų ne nurodinėti, kokią poziciją kam užimti, bet postuluoti abipusę įtaką bei supratimą, – kad būtų pasiekta visiems priimtinės sprendimas.

Nuo konsenso kultūros sklaidos priklauso ir sugyvenimui privalomo bendruomeniškumo „norma”, ir pasikeitimas socialiniam veiksmui būtina informacija bei patirtimi, ir socialinė darna. Konsenso kultūra padeda įveikti spontaniškai, dėl socialinės raidos netolygumo atsirandantį susvetimėjimą, susipriešinimą. Apskritai, nuo šios kultūros žymia dalimi priklauso ir eilinių tautos (socioetnosistemos) narių jungtis, ir visuomeninių bei politinių struktūrų sąveika, ir valstybės institucijų veiklos darumas. Konsenso arba pilietinio sutarimo kultūra vaizdžiai nusako integralumo, sinergiškumo, gyvybingumo sklaidos laipsnį.

Pravartu pabrėžti, kad konsenso kultūros dėka mes galime nustatyti dar ir visuomenės atvirumo, jos pilietinės brandos laipsnį, taip pat tautos (nacijos) ir jos valstybės tarpusavio suartėjimo, t.y. vienovės laipsnį.

Komunitarizmo ir privatumo dermės principas. Žmogus – socialinis gyvulys, yra teigęs Aristotelis. Žmogaus prigimtyje kirba bendruomeninio sugyvenimo pradas. Jis prasiveržia pačiaus įvairiausiais pavidalaus: nuo

fizinės savisaugos užsitikrinimo iki gyvenimo įprasminių meno formomis. Tačiau žmoguje vienodai kirba ir individualybės realizavimo siekis, egocentrinės pozicijos įtvirtinimo siekis (ypač jis ryškus „vakariečių”, arba indoeuropiečių, prigimtyje). Susiklosčius palankesnėms, saugesnėms gyvenimo sąlygomis ir išsiskleidus vartojimo agresijai, egocentrinis žmogaus prigimties pradas ima blokuoti bendruomeniškumą, bendruomeninių interesų paisymą.

Tai viena iš priežasčių, kodėl, suirus komunizmo ideologija grįstai politinei–ekonominei sistemai, komunitarizmo (išreiskiančio dar ir bendruomeniškumą) idėja net Vakarų pasaulio šalyse īgauna kitokią, palankesnę interpretaciją (ir paklausą). Šis principas teigia, kad turi būti laikomasi tam tikros dermės tarp individualių ar grupinių (privačių) interesų ir bendrijų arba bendruomeninių (komunitarinių) interesų. Jis sutelkia dėmesį į tai, kad pirmųjų persvara, jų dominavimas atsirado nunykus bendruomeninei sanklodai ir kad susiformavo egoizmu, savanaudiškumu paženklintas, pasaulinės kapitalizmo sistemos išpuoseletas vartojimo ir juslinių poreikių tenkinimo kultas, pažeidžiantis ne tik būtiną socioetnosistemos integralumą, jos apibrėžtumą, bet ir gerokai destabilizujantis bendrają socialinę situaciją. O tuo pačiu apsunkinančios ir individualių ar grupinių interesų bei tikslų siekimą. Dominuojant individualizmui, privatumui bendrieji tautos, visuomenės (ir net civilizacijos) egzistenciniai tikslai išsprūsta iš akiračio.

Esama pagrindo teigti, kad komunitarizmo ir privatumo santykis šiandien yra pažeistas komunitarizmo neaudai.

Dvasingumo (idealių vertybų) ir materialumo (daiktiškojo pasaulio) dermės principas. Žmogus iš gamtos pasaulio išsiveržė ne tik įrankių ir technologijų dėka, bet ir kurdamas kultūrinio elgesio normas, kultūrinės atminties, taip pat ir transcendencijos įprasminių simbolius. Be šių simbolių technologiniai laimėjimai greičiau primintų tobuliausiai organizuotą, bendruomeninių vabzdžių gyvenimą. Jau neandertalietis gyveno kurdamas simbolius ir susimąstydamas apie savo gyvenimo prasmę. Jau jo dvasia bandė įveikti kūno (materialumo) jam uždėtą kiautą.

Šiuolaikinis materialinių ir juslinių poreikių kultas, jų suabsoliutinimas, instrumentinio proto (proto, ieškančio ir siekiančio vien apčiuopiamos naudos) ekspansija, atrodo, yra nusiteikusi iš pamatų sugriauti tą dvasinės kultūros palikimą, kurį dabartinėms tautoms ir žmonijai yra palikę ankstesniais šimtmečiais ir tūkstantmečiais gyvenusios kartos.

Žinoma, mes turime blaiviai mąstyti ir pripažinti, kad negali būti kūrybos be griovimo. Bet nesunku pastebėti, kad tokis griovimas spartėjančių pokyčių sąlygomis pavirsta savotiška manija ir lenktyniavimui griauti net ir tai,

kas apskritai sudaro žmogaus, tautos kultūros ir civilizacijos egzistencijos pagrindą.

Sis principas akcentuoja socialinį atsargumą ir elgsenos, veiksmo saikingumą, kuriuo turėtų vadovautis ypač tie, kurie disponuoja vadybinėmis, informacinėmis ir finansinėmis galiomis.

Segmentacijos (diferenciacijos) ir vienijimosi (integracijos) dermės principas. Postmodernus visuomenės būvis neįsivaizduojamas be skaidymosi, be segmentacijos, be atskirų fragmentų specializuoto arba individualizuoto (netgi aiškiai savanaudiško) funkcionavimo. Ne svarbu, ar tai būtų labai didelio sociumo, ar tik darbo kolektyvo lygmuo. Segmentacijos sklaida įtvirtina atskirų fragmentų, atskirų socialinių monadų visapusiškesnį kūrybinių galių pasireiškimą, jų plėtrą. Visa tai vyksta dar ir socialinės trinties, socialinių įtampų, atsirandančių tarp savasias pozicijas energingiau ginančių segmentų, dėka. Segmentacija išreiškia demokratiškumo dimensiją, jos praktinį įteisinimą ir įsiteisinimą. Pagaliau socialinė segmentacija sutampa su pačios gamtos pastangomis kurti ir įteisinti įvairovę.

Betgi segmentacija reiškia ir nesusikalbėjimo, atskirų monadų, fragmentų susvetimėjimo, jų konkurencijos ir kovos skliaudą. Ji, peržengusi tam tikras ribas, pati sociumą daro nebeorganizuotą ir nebepajėgų spręsti netik strateginio pobūdžio, t.y., ilgalaikes programas, bet ir gryna taktinio pobūdžio uždavinius.

Žodžiu, atsiradus segmentacijai, kaip socialinio gyvybingumo formai, darosi aktualesnė ir segmentų „jungiamosios medžiagos“ paieška, jos įtvirtinimas. Kiekvienu konkrečiu socialiniu laikotarpiu ir kiekvienoje konkrečioje teritorijoje (ar sociume) ši medžiaga bus kitokia. Vienokio pobūdžio ji bus neformalių santykių lygmenye, kitokio – formalų. Vienokio pobūdžio ji bus individų bendravimo, kitokio – pragmatinius uždavinius sprendžiančių organizacijų, dar kitokio – visos valstybės lygmenye. Aišku viena: „jungiamoji medžiaga“ (integracija) negali būti grindžiama vien pragmatiniais, vien žmonių materialaus ar juslinio gyvenimo inspiruojamais interesais.

Kultūros normatyvumo bei modulumo dermės principas. Postmoderniajam pasaulyui būdinga ne tik kultūros eksteritorialumas, bet ir jos fragmentišumas, laikinumas, kaleidoskopiskumas, įvairių formų mimikrija (lankstus prisitaikymas prie aplinkybių, netgi atsisakant savojo autentiškumo ar individualybės); nuolatinė socialinių struktūrų ir jų funkcionalumo kaita, sociomutagenėzė ir pan. Tai – objektyvūs, spartėjantį socialinį vyksmą lemiantys, jų nusakantys moduliniai reiškiniai. Bet tai nereiškia, kad jie gali būti „paleisti“ savieigai ir kad jiems gali būti duota visiška laisvė užkariauti visas socialinės organizacijos erdves.

Modulumo ir normatyvumo dermės principas teigia,

jog modulumą nusakantys reiškiniai gali (ir privalo) egzistuoti, gali (ir privalo) būti pripažinti esant vienai imperatyvinio pobūdžio sąlygai. Intensyvių transformacijų, taip pat akivaizdžiai besiplėtojančių socialinių deformacijų (neigiamo pobūdžio reiškinių) sąlygomis privalu skirti kur kas daugiau dėmesio bendrosios kultūros, darančios poveikį socialinei elgsenai, normatyvumo įtvirtinimui, jos sunorminimui. Privalu atsakingiau pasirūpinti pamatinių humanitarinių, tarp jų ir tautinės, nacionalinės kultūros tēstinumą palaikančių vertybų išsaugojimu, ir etnokultūriniu paveldu, ir jo praktiniu panaudojimu.

Neįmanoma tikėtis ateities, neįmanoma tikėtis socialinės tvarkos, didesnio egzistencijos prasmingumo, jeigu įsigali pozicija (ypač pamėgtą žiniasklaidos) ne tik neigti, „nurašyti“ praeitį, bet ir akcentuoti modulinę kultūrą, vien modulinį socialinio vyksmo subjekto pasirodymą, jo elgsenos konstravimą.

Intelekto ir veiksmo dermės principas. Jis teigia, kad modernėjančio pasaulio, ypač negausios tautos likimą vis labiau lemia visuomenės intelektas. Socialinis pasaulyis ne tik vis sparčiau kinta, sudėtingesnės darosi jo struktūros bei vyksmo sąlygos. O tai reiškia, kad intelekto vaidmuo yra ypatingas, išskirtinis. Tai taip pat reiškia, kad nūdienos pasaulyje daugiau laimi ta šalis, ta tauta, kuri sugeba ne tik sėkmelingiau, pilniau plėtoti intelektualinę kultūrą, bet ir suranda geresnius ekonominius, politinius, teisinius, socialpsychologinius ir kitus būdus intelektui ir veiksmo struktūroms sujungti.

Iš esmės šis principas liudija dar ir kūrybinės mažumos padėti, jos realų dalyvavimą visuomenės ir valstybės gyvenime.

Mes žinome, kad žmogaus veiksmą lemia mintis. Analogiskai šiam teiginiu galėtume teigti, kad tautos intelektinė kultūra turėtų lemti jos struktūrų, ypač valstybinių, veiklų. Tačiau taip yra tik iš dalies... Įsitvirtinus SO struktūroms, kurios disponuoja finansinėmis, politinėmis ir žiniasklaidos galiomis, intelektinės struktūros atsiduria „paraštėse“, netgi užribyje. Jų potencialas dažniausiai panaudojamas tik tiek, kiek sutampa su anomis galiomis disponuojančių struktūrų interesais. Intelektinės struktūros ima gyventi savu, į ezoteriškumą linkusiu gyvenimu arba, nesulaukdamos pripažinimo, negalėdamos išeiti į socialinę areną, pasiduoda degradacijos bacilai.

O spartėjanti raida ir jos prieštaragingumas akivaizdžiausiai byloja apie minties, ypač strateginės bei kritinės minties aktualumą, teisingiau – jos stygių.

Tautinės (nacionalinės) kultūros ir supranacionalių dermės principas. Vienas iš pagrindinių modernaus pasailio bruožų – jo supranacionalumas. Šis bruožas – objektyvus reiškinys, imanentinė socialinės evoliucijos savybė, persmelkianti visų tautų ir kultūrų, žen-

giančių modernizacijos keliu, gyvenimą. Tačiau ir civilizacija, ir kultūra gali būti gyvybingos ir prasmingos tik savo įvairove, invariantiškumu. Įvairovė, kultūrų invariantiškumas (multikultūriškumas) gimdo civilizacines trintis, įtampas, kurios ir suteikia civilizacijai didesnio gyvybingumo.

Šis principas veiksmo subjektus orientuoja į tai, jog tautinė (nacionalinė) kultūra, kaip ir supranacionalinė, turėtų persmelkti visas žmogaus, visuomenės gyvenimo, taip pat valstybės raiškos formas bei erdves. Tuo pagrindu turėtų būti adaptuojamos, transformuojamos įtakos, ir tos, kurias sukelia technologinė modernizacija bei globalinė politinė integracija. Toks įtakų „nacionalizacijos“ pobūdis gali suteikti socioetnosistemai (tautai) ne tik būtiną unikalumo, identiteto tēstinumo moderniajame pasaulyje laipsnį, bet ir apskritai – taip didinant jo gyvybingumą – pagausinti jos autentišką indėlį į bendrą kultūros ir civilizacijos lobyną, t.y. pačiai civilizacijai suteikti didesnį humanistinį prasmingumą.

Tauta gyvena pasaulyje, pasaulis – tautoje. Vargu ar įmanoma surasti kitų kultūrų įtakos nepatyrusių tautinę kultūrą. Kiekvienas jos elementas atkartoja šalia esančių kultūrų elementus išsiskirdamas tik tam tikrais lokalumo pagimdytais niuansais.

Igaudamas vis didesnę jėgą, supranacionalumas griauna tautiškumo statytas ir puoselėtas užtvaras. Tačiau pati socialinės organizacijos prigimtis gimdys ir skatins naujesnes, modernesnes lokalinės, tuo pačiu ir tautinės (nacionalinės) kultūros pasireiškimo formas.

Tautos ir valstybės vienovės principas. Dauguma Europos valstybių remiasi viena kuria tauta, dažniausiai – etnine, rečiau – politine. Tauta, atlikdama kultūrinio integralumo bei politinio solidarumo funkcijas, valstybės karkasui suteikia stabilumą, o valstybe užsistikrina ir savo pačios tēstinumą. Valstybė – tautos saviteigos, savaiškos ir sąveikavimo su pasauliu būdas, labiau su gyvenimo praktika susijusių problemų sprendimo būdas.

Tačiau valstybė, siekiant civilizuotai evoliucionuoti, privalo puoselėti tautinę, nacionalinę savivoką, savimonę, jau vien dėl to, kad pateisintų savo pačios egzistavimą, jokiu būdu neapribojamą vien pragmatinių uždaviniių sprendimu. Valstybė – pasaulio kultūrinės įvairovės įtvirtinimo ir puoselėjimo mechanizmas. Valstybė, kuri atitrūksta nuo tautos, kaip dvasinėmis vertybėmis grindžiamos bendruomenės, neišvengiamai išsigimsta: jos struktūros biurokratizuojasi, korumpuoja, ji darosi pragmatiška, savanaudė, sustiprėja negatyviųjų aspektų sklaida, silpsta jos kultūrinis, ypač dvasinis matmuo.

Tautos ir valstybės ryšys, vienovės siekis gali būti realizuojamas plėtojant ne tik pilietines organizacijas, viešines bendruomenes ir savivaldą. Nors tas kelias būtinės dėl to, kad išreikšia ir visuomenės, ir pačios valstybės demokratinės kultūros plėtojimą. Šiuolaikiniame spar-

tėjančių kokybinių pokyčių pasaulyje nemažiau svarbus intelektinės (aukštosios) kultūros ir jos kūrėjos, vadinosios kūrybinės klasės (kūrybinės mažumos), auginimas ir jos realus statusas. Būtent tokios kultūros dėka gali būti užtikrinama ir moderni nacionalinė savivoka, ir geidžiama tautos ir valstybės vienovė.

NUORODOS:

1. Bauman Z. Globalizacija. Pasekmės žmogui. – Strofa, Vilnius. – 2002 12 04.
2. Berking H. Solidary Individualism: The moral impact of cultural modernisation in late modernity // Risk, Environment and Modernity. – London, 1996.
3. Brubaker R. Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje. – Vilnius: Pradai, ALK, 1998.
4. Drucker P. Zadači menedžmenta v XXI wieke. – Moskva, 2001.
5. Gelner E. Uslovija Svobody. – Moskva, 1995.
6. Harvey D. The Condition of Postmodernity. – Oxford: Basil Blacwell, 1989.
7. Laurėnas V. Normalios politikos genezės atvejis. Lietuvos politinės sociologijos studija. – Klaipėda, 2001.
8. Smith D. A. Nacionalizmas XX amžiuje. – Vilnius: Pradai, ALK, 1999.
9. Smith A. National Identity. – London, 1991.
10. Tejardas de Šardenas P. Žmonijos fenomenas. – Vilnius, 1995.
11. Tomlinson J. Globalizacija ir kultūra. – Vilnius: ALK, 2002.
12. Zdravomyslov A. K obosnovaniju relativistskoj teoriji naciji // Relativistskaja teorija naciji. – Moskva, 1998.

Globalization and the culture of the Lithuanian nation Self-assertion: trajectories of intercowise

Romualdas GRIGAS

The article motivates the necessity of the analysis of makrosociological self-perception.

According the providences of the theories of social organization the main features of contemporary globalization are discussed in this article. An exceptional attention has been drawn to the changes of social world and to the negative spread, too. A sociological analysis has been focused on a critical construction of social (and political) organization of the Lithuanian nation. It is expressed through the homologous chain of the shifts and deformations. Author, sustaining to epistemological constructionism, discusses the facilities and their discrepancy. The importance of a national and supranational self – perception linkage, the necessity and the culture of sociological thinking have been accented as the points of the constructive trajectory.

As an alternative to the negative facts of globalization the author presents and explains the ten principles of the balanced development.

Krivio institucijos tāsa

Apie istorinės ir šiuolaikinės krivystės sasajas, situaciją, susidariusią po 2002 m. rudenį jvykusios Krivio atšventinimo akcijos, kalbasi krivis Jaunius – Jonas TRINKŪNAS, etnoastronomas, Molėtų Romuvos vaidila Jonas VAIŠKŪNAS, Lietuvos istorijos instituto archeologas dr. Vytautas VAITKEVIČIUS, religijotyrininkas, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto doktorantas Pranas VILDŽIŪNAS, „Liaudies kultūros“ bendradarbiai Dainius RAZAUSKAS, Juozas ŠORYS.

Juozas ŠORYS. Susirinkome aptarti krivio atšventinimo konteksto ir pačios krivio institucijos istorinės raidos ypatumų. Nuomonių apie tai esama įvairių. Žinoma, ne tik šio reiškinio neigėjų ar sveikintojų gretose, bet ir tarp istorijos, tautosakos, mitologijos, religijotyros ir kitų humanitarinių mokslų kategorijomis blaiviai mąstančiųjų. Kai kam tai baisus akibrokštas, vaikiškas žaidimas tikėjimo stiklo karoliukais, andainykščių baltų dvasios žarių paieškos, netgi dvasinių ir kultūrinių vystymosi tendencijų nepaisymas, kitiems – tikybinė raiška ir siekis išlaikyti bei puoselėti lietuviškaij savitumą, paveldėtasis etnokultūrines vertybės. Konfesinių, pasaulėžiūrinių, visuomeninių apsisprendimų sankirtose pabandysime nusakyti po 2002 m. spalio 19-osios vidurdienio susidariusią situaciją, ižvelgti vertybinių nuostatų toleravimo ir „tikratikių“ bei „kitatikių“ sambūvio perspektyvas. Pasak „Atgimime“ (2002 m. spalio 25–31 d., nr. 38) rašiusis dr. Gintaro Beresnevičiaus, „po šešių šimtų metų pagonys atidarė naują laiko skaičiavimą Lietuvoje, ir ta nauja pagoniška epocha chronologiškai startuoja kaip ir mestas druidų palikuonių balsas [turimas omeny tą pačią 2002 m. spalio 19 d. vykės referendumas Airijoje, jteisinės naujuų narių priėmimą į Europos Sąjungą – J. Š] (...) Nacijos, tebekuriančios, magų ir burtininkų, aršių katalikų nacijos, tebetikinčios, radikalai tebetikinčios, skurdžios ir einančios į priekį būsimų tigrų žingsniais.“

Į ES su Kriviu? Žinoma, kitaip ten sudraskys mus. (...) Krivio jšventinimas tapo ženklu: atejo laikas spirtis, išlaikyti save visomis formomis ir visomis įmanomomis priemonėmis. (...) tai proga (paskutinė istorijoje) imti tvirtinti ir kurti kultūrinj religinių karkasą ir identitetą, galintį apaugti laisvos ir atkaklios tautos raumenynu”.

Manau, kad krivio pakartoto jšventinimo apeigos ant Gedimino kapo kalno reiškia bandymus reanimuoti tiek pačios krivio institucijos, tiek ir senojo baltų tikėjimo, kaip tradicinės religijos, statusą. Mūsų pokalbio tikslas taip pat – neišleisti iš akių prasminių ir visuomeninių sasajų su šaltiniuose paremtu krivystės ir apskritai senosios lietuvių ir baltų religijos liaudiškuoju pažinimu ir tyrinėjimais. Būti religingam, be kita ko, – būti prasmingai susietam. Su Dievu, tautos ir jos kraugo gentainių dievais, Tėvyne, artimaisiais, gimine, tradicija. Kokios mūsų tradicinio, iš dalies užmiršto šventumo sampratos refleksijos, iš kur jos kyla? Koks esminis lietuviškojo (ir žemaitiškojo) religingumo turinys, jei sugebėtume

atsiriboti nuo gajų, bet kritiskai neapmąstomu „visuomeninio gyvulio“ stereotipu? Kaip tai suvokiame? Diskusija bandysime derinti baltų tikėjimo grupės narių, prijaučiančiųjų ir skeptikų konfesines, mitologines, tautosakines ir religijotyrinės nuostatas ir įžvalgas.

Koks visuomeninis ir vertybinius kontekstas bei motyvai lėmė krivio ir jo atstovaujamos institucijos atšventinimo pobūdį?

Jonas TRINKŪNAS. Paskutiniaisiais metais suintensyvėjo baltų tikėjimo bendruomenės – Romuvos – pastangos siekti pripažinimo. Ypač pernai, kai vyko svarstymai Seime. Seime buvo žmonių, pritariančių Romuvos kaip tradicinės religinės bendruomenės įteisinimui. Veikė kelios Romuvos, kelios bendruomenės, žinoma, įvairaus pajėgumo ir dydžio. Nutarėme, kad bendrių sudarys trys bendruomenės (nors užtektų ir dviejų): Molėtų (vadovaujama Jono Vaiškūno), Kauno (vadovaujama Marijos Pečkienės) ir Vilniaus (vadovaujama Inijos ir Jono Trinkūnų). Parengėme bendrijos įstatus. Iškilo klausimas, kokia bus vadovybė. Nutarėme, kad spręs vaidilų ratas, kurį sudarys Romuvų atstovai (gali būti ir vienas kitas iš šalių). Vaidilų ratas turi teisę rinkti krivį. Tiesa, pirmiausia tarėmės dėl šventikų vardų pasirinkimo. Kaip žinia, senovės baltų žynių vardų būta daug ir įvairių. Buvo išskiriamos jų specializacijos – lekutonis, žvakonis ir taip toliau. Nusprendėme, kad mums užteks trijų kategorijų. Bendrasis pavadinimas – žynys (tas, kuris žino, išmano). Kiti du – vaidilos (tie, kurie išmano tikėjimo ir apeigų dalykus) ir krivis (išrinktasis bendrijos atstovas). Toks buvo mūsų sumanymas, ir mes tam ypatingesnio dėmesio neskyrėme, nes manėme, kad tai yra mūsų vidinis reikalas. Tai nutarėme dar 2001 m. pabaigoje. Kartu tada pasakėme, kad pavasarį atliksime krivio jšventinimo apeigėlę. Kadangi vaidilų ratas mane išrinko kriviu, buvo nutarta, kad jšventinimas vyks atliekant tam tikrą apeigą (ritualą dar reikėjo parengti). Vėliau visa nusikėlė iki rudens ir įvyko 2002 m. spalio 19 d.

J. Š. Kaip pakomentuotumėte šio įvykio sugretinimą su kelty palikuonių airių referendumu dėl ES? Išryškėjusios simbolinės jungtys radikalai priešingos ar suderinamos?

J. T. Gintaras Beresnevičius pačiu pirmuoju minėto straipsnio sakiniu tai pavadino akauzaline sinchronizacija... Įvykiai be susitarimų. Jonas Vaiškūnas, etnoastronomas, pažiūrėjo į kalendorius ir pasakė, kad spalio 19 d. bus jaunatis, reiškia, tinkamas laikas tokioms apeigoms. Tai žinojome jau prieš kelis mėnesius.

J. Š. Aną sugretinimą prisimindamas norėjau paklausti, ar Jūsų vadovaujama bendruomenė dėl to įvykio jžvelgia kokią nors istorinę sąsają ar perimamumą? Kaip vidinis bendruomenės reikalas įgavo visuotinio visuomeninio konteksto požymių?

J. T. Manau, kad šioje situacijoje problemiškumo prasme esu lygus su jumis, susėdusiais prie šio stalo. Vien todėl, kad tai, kas po to atsitiko, mums buvo nelaukta ir netikėta. Neplanavom didelių visuomenės reakcijų, nenumatėm susidariusios padėties keliamatiškumo, ypač po puikių Gintaro Beresnevičiaus įžvalgų.

Pranas VILDŽIŪNAS. Kaip jūs manote, kokiu pagrindu jūsų atgaivinta krivio institucija yra teisėta? Kuo pagrįsti per įšventinimą atliliki ritualai, jei minėjot, kad apeigyną patys sukūrėt?

J. T. Tai buvo mūsų vidinis, sakyčiau, formalus sumanymas. Po įvykusios ceremonijos žmonės man ēmė kalbėti (beje, labai gerbiami ir visai „ne mūsiškiai“), kad mes gerai padarėme. Pavyzdžiu, mano kaimynas, solidus gydytojas, pasisveikinės laiptinėje ēmė man karštai dėkoti, nors šiaip iki tol bendravome formaliai. Sako, sveikinu, kaip gerai, kad jūs tai padarėte. Aš su jumis visu šimtu nuošimčiu! Nors apie tai su juo iki tol nebuvom šnekėjė. Panašių reakcijų buvo labai daug. Šiltai pasveikino profesorė sakydama, kad pagaliau jau lietuviai turi savo krivį. Beje, „Lietuvos ryto“ korespondentė Edita Urmonaitė 2003 m. sausio mėnesį rašė, kad Prancūzijos nacionalinis dienraštis „Liberation“ ES plėtros į Rytus proga išleido priedą, kuria me kiekvienai iš 10 būsimų šalių narių skyrė po porą puslapiai. Anot V. Soule, tai proga „parodyti, kad jos yra gyvibingos ir modernios“. Iš „Lietuvos ryto“ pateikto keliolikos straipsnių sąrašo prancūzai pasirinko rašinį apie tai, kad po 600 m. pertraukos Lietuvos pagonyse vėl įšventino savo dvasinį vadovą krivį. Nepaprastai šiltų sveikinimų gaunu per internetą. Ir tik po to ēmiau įsijausti į situaciją. Žmonės sako, kad tokis žingsnis turėjo būti žengtas. Sako, dabar tikim, kad vėl gyvuoja senasis lietuvių tikėjimas. Tarsi įvyko tokas aktas, kuris visas mūsų pastangas pavertė egzistuojančia tikėjimo tikrove.

P. V. Senasis lietuvių tikėjimas turėjo tradiciją, kuri buvo nutraukta. Kokias jos tēstinumo postulatais remiatės? Tieša sakant, nežinau nė vieno išsamaus aprašymo, kaip vykdavo kriviu įšventinimo apeigos... Kodėl manote, kad jūsų bendruomenės sugalvotas aktas yra teisėtas?

J. T. Tai tēstinumo problema. Dėl to diskutuojame jau daug metų. Tuo klausimu turiu savo koncepciją. Kitaip sakant, kaip tokis tikėjimas atėjo į mane ir kodėl jo laikausi? J tai ėjau keturiasdešimt metų. Tai ne trijų ar keturių metų pasiskaitymų rezultatas. Dabar matau, kad tai buvo iš esmės viso mano sąmoningo gyvenimo kelias.

Turiu dienoraštelius gal nuo devyniolikos metų. Atsimenu, apsilankiau Verkių parke ir po to savo įspūdžius aprašiau. Įdomu, jog tai, kas tada buvo surašyta, dabar man atrodo kaip vizija. Ten esama vaizdinių apie Lizdeiką, šventą ažuolyną, senaji tikėjimą... Dabar skaitau ir stebiuosi. Vadinasi, dar tada mane ištiko pirminis impulsas, vėliau tėsėsi ieškojimų dešimtmečiai. Visą laiką mąstau, iš kur randasi

Po maždaug šešių šimtmeciu įšventintasis krivis Jaunius (Jonas Trinkūnas) su krivule rankoje.

būtent tokis baltiškasis ar lietuviškasis tikėjimas? Visa ką perkratęs matau, kad jis atėjo tikrai ne vien iš knygų. Toks, kurį aš išgyvenau, pirmiausia kilo iš tautosakos ir etnografinių ekspedicijų – kai vaikščiojau Kernavės piliakalniais, bendravau su žmonėmis, rinkau dainas, papročius, tikėjimus... Tie žmonės man įkvėpė ar atnaujino senajį tikėjimą. Aiškiai pamaciau, iš kur jis kyla, koks yra...

P. V. Jūs manote, kad žmonės, su kuriais susidūrėte ekspedicijoje, buvo pagonyse?

J. T. Tai tik terminų klausimas – jie, aišku, pasakytu esą ne pagonyse, o katalikai. Žinau, kur kokia religija yra... Žinoma, turėjau ne tik gyvenimiškajį patyrimą, studijavau šaltinius. Gilinausi į religijas, gal dešimtį kartų perskaiciavau Evangeliją, todėl gerai atskiriu, kur krikščionybė, o kur ne.

Vykintas VAITKEVIČIUS. Man atrodo, kad šios bendruomenės veiklą derėtų apžvelgti bendros istorinės raidos fone. Baltų tikėjimo bendruomenė, turėdama atramą, kurią iš naujo. Krivio įšventinimo akto nebūčiau linkęs išskirti iš bendrojo proceso eigos. Manau, kad tai atsikūrimo vyksmo dalis –nuoseklus, suprantamas institucinis kūrimasis. Nedera jo perdaug sureikšminti. Vakar krivis, rytoj koks nors kitas akcentas... Šita bendruomenė tokiu būdu deklaruuoja baltiškojo tikėjimo tąsą. Daugelis jų apeigų yra taip surėstos, kad atsižvelgtų į pagrindinius kultūros ir religijos

Krivas Jaunius prie aukuro – dievų akivaizdoje.

Vienas iš seniausių romuviečių Algimantas Indriūnas kriviui Jauniui jsega ženklą.
Kairėje – jauniausioji išventinimo apeigų trejeto dalyvė Vėtra Trinkūnaitė.

žinojimo komponentus, nes toks yra mūsų protas. Juk išprotaujame, kad apeigose turi būti tam tikri būtini dalykai.

Dainius RAZAUSKAS. Tai plaukia iš vidaus, ir vienas iš galimų baltiškojo tikėjimo tēstinumo šaltinių, mano supratimu, yra ne tik istorinis, bet vidinis jaučiančių ir mąstančių asmenybių nuoseklumas. Ir tokiu būdu įmanoma atgaivinti archetipinę raišką.

V. V. Apie tai net nekorekтиška klausti – žmonės tuo gyvena...

J. Š. Sakyta, kad trys baltiškojo tikėjimo Romuvos sude-rė bendriją ir išrinko krivį. Bet juk toks atstovavimas neaprē-

pia viso judėjimo – esama didelių ir mažesnių grupių, kurios savaičių formuluoja „tikėjimo tiesas“, etikos, pasaulėžiūros ir visuomeninius tikslus. Krivis po priesaikos tarsi vis labiau igyja apibendrinančio konfesinio svorio, tačiau kaip tokiu atveju jaustis tiems, kurie yra iš panašios terpės, bet kiek kitokių pažiūrų; galbūt jie baltiškaij Dievą arba dievus (arba apskritai visuminių Dievų) išgyvena autentiškiau, švariau...

J. T. Viena vertus, yra formalioji pusė – užtenka dviejų grupių, kad bendrija būtų įkurta. Be to, reikėjo skubėti dėl teisinių dalykų, svarstyti Seime... Tada nuspindėme negaišti laiko plėsdami atstovavimą, įformindami vietas ar daugumą grupių. Beveik su visomis baltiškojo tikėjimo grupėmis bendraujame. Néra taip, kad mūsų bendruomenės būtų uzurpavusios visų šio judėjimo grupių interesus.

J. Š. Vis dėlto sudėkim akcentus: ar galima be išlygu teigti, kad žynio arba krivio institucija juridiiniu, konfesiniu ar dvasiniu lygmeniu visavertiškai buvo atkurta? Šešių šimtų metų pertrūkio kaip nebūta? Kitaip sakant, ar tai Lietuvos (ir Europos) masto įvykis, ar tik reikšmingas (nes viešas) vidinio bendruomenės gyvenimo eksponavimas?

Jonas VAIŠKŪNAS. Bendruomenė – institucija, kuria mes deklaruojamės. Baltų tikėjimo tēstinumas suvoktinės kaip dvasinio arba politinio pobūdžio turinys. Krivio institucijos kaip organizacinės struktūros tēstinumas yra deklaruojamas. Jei seniasias tradicijas deklaruojame,

manau, jų ir laikomės.

J. T. Kažkodėl manoma, kad tēstinumą reikia atstatyti kažkaip ypatingai. Esą XIV a. pabaigoje tai buvo nutraukta, o mes dabar pratęsiame. Niekada taip neteigiu. Tēstinumą suvokiu kaip dvasios turinio raidą. Kodėl mes kartais tapatinamės su Gedimino laikų lietuviams? Ne todėl, kad esame tokie patys. Mes patys tame tēstinume dalyvaujame. Ne manau, kad XIV a. mūsų tikėjimas buvo sunaikintas ar susabdytas jo plėtojimasis. Tikėjimas – vidinė tautos žmonių savastis, religinės dvasios, ant kurios visa kas esminga kraunasi, gyvenimas. Esmė, nors ir kintanti, išlieka. Todėl ir sa-

kau, kad tikėjimo esmę mes perėmėm iš paprastų kaimiečių, natūralių tradicijos perėmėjų ir puoselėtojų. Manau, kad jie išsaugojo bei pratešė ir Gedimino laikų tradiciją, nors ir aišku, kad senasis tikėjimas jau kitoks nei tada.

J. V. Tam apibūdinti gerai tinka religijotyros terminija. Pavyzdžiu, Gintaras Beresnevičius dažnai cituoja G. Lanczkowski, gelminės religijos termino autorių. Mūsų kalba – prigimtinė religija. Kai kas sako, kad prigimtine religija gali būti ir krikščionybė. Taip, bet gelminės religijos prasme yra kitaip. Senosios religijos dvasinėje erdvėje lietuvis gimsta pagonimi; krikščioniu tampama. Pagonis – neutrali mokslinė sąvoka. Mes gimėme, bet netapome. Kuo gimėme, tą ir turime. Imame ir išreiškiame savąją tradicijos sampratą. Ta prasme esame pagony. Seniau, kai dar vyko baltų religinės reformos (Vaidevučio, Brutenio, Šventaragio), jė teisin-

P. V. Religijotyros terminais, prigimtinė religija yra teorinis konstruktas, kuris nepasitvirtino. Krikščionys, pavyzdžiu, pabrėžia visai kitus dalykus; toks terminas šiuo metu nebebelpia į jokią mokslinę kalbėseną.

J. T. Kiekvieną kartą kalbama tas pat... Mūsų bendruomenė gyvuoja jau antrą dešimtmetį, formuoja mūsų institucijos, bet mums nuolat keliamas tēstinumo klausimas. Mes tuo gyvename.

Pavyzdžiu, apie 2000 žmonių pasisakymai per visuotinį surašymą. Apie 80 nuošimčių žmonių pažymėjo, kad išpažįsta baltų tikėjimą. Bet jie niekada mūsų nėra nė matę.

J. V. Yra religinis turinys, su kuriuo žmonės gali save tapatinoti. Jie visai nesusidūrę su organizacijos struktūromis. Turinio mes nesukūrėme, jis buvo anksčiau ir dabar natūraliai atpažistamas.

D. R. Visiškai *a priori* sutinku, kad turinys tikrai egzistuoja. Vis dėlto kuo kebli susidariusi situacija? Krivio įsventinimas parodė, kad vieni žmonės vienoje žemėje, vienoje Tėvynėje, tuose pačiuose dvasios namuose vidujai apsibrėžė ir sako: čia riba, mes viduje, o jūs jau anapus. Nėra abejoniškės dėl turinio – manau ir aš savaip jame gyvenas, bet ar toje apibrėžtyje jis visas sutelpa? Kitaip sakant, Ramuvos turinčioje hierarchą krivį?

P. V. Iš kur ta idėja, kad žmonės, nežinodami turinio, tapatinasi su nepažistama organizacija? Ar jie suvokia, su kuo tapatinasi? Nuo 1996 m. esu ne kartą buvęs Ramuvos sueigose, dalyvavęs Jorės šventimuose, bet religiškai su tuo nesitapatinau.

D. R. Man atrodo, kad tam tikra prasme yra du baltų tikėjimo tēstinumo variantai. Pirmasis toks, kurį nusakė Jonas Vaiškūnas – yra tradicijos dirva, ir žmogus vidujai jaučia joge esąs. Bet ar tai reiškia, kad būtinai turiu priklausyti siauresnei organizacijai? Iškyla jos tēstinumo klausimas – ne pačios dvasios, ne dirvos, kurioje visi gyvename ir mąstome. Manau, kad tai skirtingi aspektai. Tautosakos, mitologijos studijos, visa, kas plačiaja, galbūt netgi ir lyginamaja prasme susiję su baltistika, tradicinių kultūrų tyrinėjimais, tam tikra prasme tėsiai senąją tradiciją. Susidūrimas su ja, domėjimasis, tyrinėjimas irgi yra nuolatinis vidinis, dvasinis dalyvavimas joje. Tokiu būdu ji irgi mumyse ir už mūsų gyvena. Tarkim, Nijolės Laurinkienės disertacijos ir knygos apie Perkūną pasirodymo metu – žiemą! – nugriaudėjo perkūnija. Tie jos darbai – šiuolaikinis senosios tradicijos gyvavimo faktas. Tyrinėjimai, mokslas irgi tai pačiai tradicijai priklauso (turiu omeny mokslą kaip gyvą ir dorą pažinimą). Pažinimą priskiriu tai pačiai tradicijai, nes atviras protas, širdis, sąmonė neveikia atskirai.

P. V. Mokslinis ir religinis pažinimas – skirtinių dalykai...

Kylant į apeigų vietą – Gedimino kapo kalną.

gą tikėjimo kelią buvo kreipiami ir pagony... Reiškia, jų gelminė, prigimtinė arba liaudies religija buvo pagonybė, krikščionybė jos neįveikė. Ji liko, ji visada šalia, su mumis. Greta oficialiosios visada funkcionuoja ir gelminė (liaudies) religija. Šiuo atveju ēmėmės atkurti institucijas (žyniai, vaidilos, kritis). Tokie veiksmai šiek tiek, aišku, koreguoja gelminės pagoniškosios religijos funkcionavimą – pagal mūsų dabartinius poreikius ją truputį struktūruoja, reformuoja. Šia prasme, jei Gintaras Beresnevičius rašytų knygos „Baltų religinės reformos“ tėsinį, mūsų pastangas galėtų pavadinti dar viena baltiškojo tikėjimo reforma. Tai išties reforma, nes savo religinei veiklai suteikiame naujas formas, išraiškas, jteisinimus. Dažnai klausiamā, kam tai darome? Tai normalu, nes tenka derintis prie esamų politinių ir socialinių sąlygų. Taip reguliuojama tradicija.

D. R. Religija ir dvasinis gyvenimas – platesnės sąvokos. Bet jų tyrinėjantis mokslas priklauso tam pačiam dvasios gyvenimui, todėl turi sąsajų ir su religiniais vaizdiniais. Tai dabartinė dvasinė veikla; anksčiau tokio pobūdžio reiškinį nebuvo, bet visada ypač svarbi buvo psichinė nuostata – nusiteikimas pažinti. (Iš čia pagaliau ir žynys). Ir štai tau – dalis žmonių apsibrėžia, iškelia dirbtinę ribą...

J. T. Kam išvis reikalinga Romuva, esą tarsi dirbtinė organizacija? Man matant baigia numirti tradicinė lietuvių kultūra, iki šių laikų egzistavusi natūraliu būdu. Iš kaimo kultūros, iš gyvosios tradicijos daugelis semiamės jėgų, tikėjimo. Kaimas palaikė ir neše tūkstantmetes vertėbes. Visa tai nyksta; daug laiko praleidžiu sodyboje Švenčionių rajone, todėl procesą matau iš arti. Per dešimt metų kaiame išmirė beveik visi senoliai, liko tik viena senutė. Baltų civilizacija laikėsi todėl, kad ją maitino gyvoji kaimo tradicija, liaudies kūryba. Greit natūralios tradicijos nebeturėsime. Kraštotos, folkloro rinkimo, ansamblių judėjimas irgi priklausė tradicijos gaivinimo judėjimo bangai. Kodėl ji buvo tokia intensyvi prieš dvidešimt metų? Tada jau irgi buvo galo pojūtis... Tai pereisime; ką darysime toliau? Beregint prapuola natūralios tradicijos terpę. Nori nenori tenka kurti tokią struktūrą, kuri bus pajėgi pratęsti tradicijos misiją. Aišku, tai dirbtinės priemonės, bet kitokios organizacinės formos šiuo metu nematau. Negalime leisti, kad nieko esminės gali lietuviško nebelikti.

P. V. Romuva nėra sukūrusi nuoseklios teologijos. Romuviečiai vos ne peiliais mušasi aiškindamiesi, nes dažnai mano skirtingai. Vieni aiškina, kad Perkūnas – *per kūną* einant energija, kiti siūlo padaryti galutinę mandalą... Kokį jūs čia matote tēstinumą?

J. T. Svarbiausia, kad žmonėms tai įdomu, jiems tai rūpi, jie diskutuoja. Jei nesiginčytų, eitume prie pabaigos.

D. R. Svarbiau ne laikytis vieningos nuomonės, o pačių problemų aktualumas. Poreikis mąstyti ir kalbėti yra gyvensnis reiškinys už bendrų nuomonių teigimą.

Viena yra organizacija, jungianti, saugojanti, burianti, globojanti, remianti, bet visai kita – krivio įšventinimas, rodantis, kad ne tik organizacija kuriama, bet atsakomybės imamas tarsi ir už visus, pretenduojama į centralizmą. Jei esi pašventintoje krivio organizacijoje, esi susijęs su šventumu. Atsidūrės už ribos, jau lieki nepašventintas, panašiai kaip nepakrikštytas bažnyčioje. Ties tuo apsisprendimu ir prasideda tēstinumo dilemos.

J. V. Degradaciją galima palyginti su karo padėtimi. Kažkas, pagriebės vėliavą, puola iš apkasų ir bėga į priekį. Atsirado žmogus, kuris iššoko iš apkasų... Nevyko jokie profsa-jungos rinkimai, jis tiesiog buvo pasirengęs perimti vėliavą.

P. V. Nelyginkite šventiko su kiaušiniene...

J. V. Kaip buvo išrinktas krivis? Raskite kitą žmogų, kuris, nebijdamas sukompiliuoti reikalų akademiniuose ir kituose sluoksniuose, imtysi atsakomybės ir pasakyti: taip, esu krivis. Buvo toks žmogus, kuris savimi tėsė tradiciją. Juk paskelbėme pripažįstą, kad Jonas Trinkūnas buvo vertas valstybinės Jono Basanavičiaus premijos.

D. R. Pavyzdys su vėliava geras, bet jis dviprasmiškas. Pirma, niekas nešaudo į nugarą... Esą čia visi žlunga, žūsta, kraujais paplūdę, vėliava smunka į purvą, kažkas griebia ir neša... Antra, situacija kitokia: visi ramiai sėdim, tarp mūsų stovi vėliava, vienas staiga pribėga ir kažkur ją neša... Norisi jam pasakyti – palik tą vėliavą, kur ją velki?

J. V. Mūsų nepatenkina dabartinė amorfiska baltų tikėjimo struktūros, kaip ir apskritai visos tautos būklė. Ji neat sparai ES spaudimui, kuri angažuoja ne tik teisiškai, bet ir ekonomiškai. Norite palikti mus nuogus ant ledo?

Kiekvienas savaip at-eina. Iš vaikystės atsimenu... Amžiną atilį mano tėvukas su dideliu saldainių maišu prašo manęs išmokti poterius. Nesutikau, saldainių nepaėmiau, poterių nesimokiau. Po to niekada nepriėmiau krikščionybės (kaip ir ateizmo), bet vienu metu priėmiau tradiciją. Iš pradžių joje ne-mačiau religijos, bet, kai pamačiau, supratau, kad ji žmogui atlieka visas religijos funkcijas.

D. R. Dvasinis, religinis gyvenimas yra labai gi-lus ir asmeniškas. Kodėl

Krivis Jaunius su Seimo nariu Gediminu Jakavoniu.

Jšventinimo rengėjas Jonas Vaiškūnas.

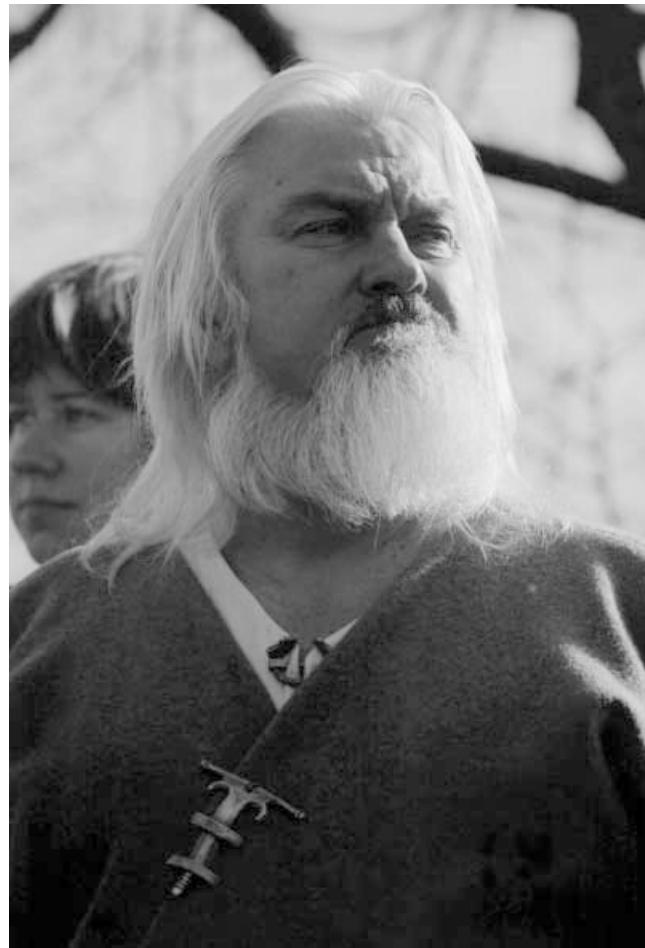
kažkas turėtų žinoti, ar aš gyvenu kaip religingas žmogus, ar ne? Ir dabar man tarsi sakoma – skirtumas tarp mūsų tas, kad aš esu religingas, o tu ne. Yra trys sluoksniai: aukščiausias lygmuo – savo vidumi dvasingas žmogus, kitas kraštutinumas – žmogus, priklausas konkrečiai religinei organizacijai, per vidurį – žmogus, gyvenęs tam tikrą religinį gyvenimą, ne vien vidinį, iš dalies ir ritualinį, bet nepriklausantis konkrečiai religijai. Yra toks tarpinis variantas, manau, kad jo nereikia išbraukti. Tai išplaukia iš archetipinių kultūros klodų. Manau, kad remdamosios būtent šita viduriniaja laikysena religijos organizuoja ir ją uzurpuoja.

J. Š. Kuo vis labiau tyrinėjamas ir ryškėjantis istorinis kontekstas galėtų padėti aiškintis baltų krivio institucijos raidos niuansus?

V. V. Maniau, kad daugiau kalbėsim apie istorinio krivio sampratą, kaitą, semantiką ir kt. Užkliuom už to nelemtoto téstinumo; va, žmogus prašo parodyti dokumentus, kas tokie esat... Bendruomenė, kuri tuo gyvena, teigia savo sampratas, deklaruojasi. Kaip sakiau, krivio jšventinimas yra rekonstrukcijos dalis. Krivio jšventinimo kontekstas jdomus tuo, koks jam suteikiamas vaidmuo, kokj jis realiai galėtų vaidinti. Ta prasme institucijos kūrimas yra koretiškas, teisingas, istoriškai pagrįstas – kone šimtmečiais galime nužymėti jos istorinius paliudijimus.

Koks dabar jos vaidmuo? Kiek norime užimti dvasinės

ir kultūrinės erdvės ir kiek mums, t.y. kriviui, jos gali būti duota? Ir ko laukiam? Istoriskai žvelgiant, visiškai neakcentuočiau žyniavimo, žynio statuso. Sakyčiau, jo įgaliojimai daug didesni – visuomenės organizavimo principas. Tai stabilumo garantas, žmogus, apie kurį visa suka. Jis organizatorius, turintis tvirtus ryšius su politine valdžia. Yra daug panašios institucijos egzistavimo paliudijimo pavyzdžių (pagal skirtingą vystymosi kryptį) iš germanų kraštų. Nuo sakų iki Islandijos, kurios kelias *sagose* (jų pasakojamosios tradicijos kūriniai) gerai dokumentuotas. Visa ten kūrėsi nuo pradžių – žmonės iš Norvegijos atplaukia į Islandiją, negyvenamą salą. Jie atsineša ir atkuria tai, ką jau turėjo kitur. Matom, kaip krivio analogas veikia šalia politinės valdžios, kaip jis, pavyzdžiu, irgi turi politinės valdžios galią, kaip jis renkamas arba jo institucija paveldima. Kaip jis gyvena – ar

Romuvietis Tadas Šidiškis apeigų metu.

yra laikinas, ar nuolatinis... Man tai aiškinantis nereikia Simono Grunau. Man užtenka paragrafo iš Petro Dusburgiečio kronikos. Ten tokia įtikinanti medžiaga, kad jos pakanka koretiškam realijos atkūrimui ir pateikimui. Ir tai net ne visiškai prūsiška. Tuos krivilių paliudijimus 1930 m. pateikė Henrikas Lowmiański. Tas reiškinys yra ypatingas (jei kalbėtume vien apie lazdą, kuri yra susirinkimų ženklas). Pavyzdžiu, žodis „klubas“ – laisvų vyry susirinkimas, sušauktas lazda (anglų *club* ‘lazda, vėzdas’). Tik tiek skiriiasi, kad vokiečių lazda buvo storu galu. Mūsų krivulė išsiskiria tuo,

kad ji suriesta, manau, greičiausiai dėl to, kad kviečiama susirinkti į ratą. Ką krivis daro? Šaukia susirinkimus. Ką be to? Nė vienas susirinkimas neprasideda be apeigos. Kaip krivis yra išlaikomas? Germanų kraštuose apie tai išlikę labai skirtinių pavyzdžiai. Buvo nustatyti mokesčiai bendruomenės nariams. Jam atitekdavo ir karo grobio dalis. Jei krivis išbūrė, pasakė, kad ženklai rodo karo sėkmę, ir jei karas pasisekė, tai visiškai suprantama, kad krivis gauna savo karo grobio dalį. Be to, krivis gyvena kaip bajoras ar didikas, turi savo asmeninį domeną, žirgų kaimenę, savo sodybą su puikiomis pastatais, kurie yra greta šventovės, turi savo žmones, priklausomus nuo jo valios. Svarbus principas, kaip kas jį išlaiko, juk nei iš šio, nei iš to jis negali gyvuoti. Tarkim, jei visuotiniai religiniai susirinkimai vyksta kas metai ar dukart per metus, tai daug reiškia. Tai niuansai, bet ši tema yra puikiai šaltinių paliudyta. Nieko neišradinėjame, tik atpažystame modelį, struktūrą, kuriais remiantis istorinė krivio institucija funkcionavo.

J. Š. Krivis buvo atšventintas pagal scenarijų – pasirinkta kelių pakopų žynių, vaidilų (vaidilų rato), krivio struktūra. Ar tai iš žinomų šaltinių sumodeliuotas sintetinis išmästytojas (naudota ir prūsiškoji, ir lietuviškoji medžiaga), ar pasirėmimas intuicija, bendra nuovoka, gal mistiniu žinojimu? Ar tai pamatuotas bendrabaltiškojo modelio atkūrimas, ar improvizacija šiuo metu jums aprépiamo pažinimo motyvais? Beje, apeigų metu, regis, suvis neišryškėjo gentinė lietuvių ir baltų specifika, nors rūbai, papuošalai, simboliniai akcentai buvo perimiti iš konkrečių vietovių ir laiko...

J. T. Jonas Vaiškūnas iš pradžių sukūrė grandiozinį jšventinimo scenarijų. Gal tris kartus jį trumpinai. Mane gąsdino tokis užmojis. Norėjau, kad būtų kukliau, kad tik tarp savų visa vyktų... Principinė vieta – kur akcentuojami trys žmogaus amžiaus tarpsniai. Kaip trys dievai, dievų triada – jaunasis, vidurinysis ir senis. Turėjo būti mažas berniukas, aš – vidury ir senasis Algimantas Indriūnas. Ir nebuvu to berniuko. Tada daugiau nediskutavom, sakiau, kad pats patvarkysi. Vietoj berniuko paėmiau savo mažąją dukrą Vėtrą. Maniau, kad viskas perdaug vyriška, patriarchališka. Kaip rašė Vincas Vyčinas, Perkūno epocha baigiasi, ateina Laimos era... Galvojau – tegu Vėtra atstovauja Laimos epochai. Jonas tada labai susinervino, baisus dalykas... Sakiau, palik man nors tai nuspręsti... Vėliau jis sakė, kad vienas jšventinimas kabojo ant plauko – tada norėjės jo atsisakyti, esą griuvusi visa sistema, pagrindinė idėja. Manau, kad mūsų apeigose turi dalyvauti daugiau moterų. Sako, užteks, vaidiliučių daug yra... Sakau, vaidiliučių visur yra, ir bažnyčioj jos vaikšto, žiedelius barstydamos... Moterys ir krivėmis galėtų būti, reikia kelti jų statusą. Jono manymu, pagrindas – šaltiniai paliudyta vyriškųjų dievų trejybė: Perkūnas, Patrīmpas, Patulas. Sakiau, kad tai fiksuota Prūsijoje... Žodžiu, dar esame diskusijų lygmeny.

J. V. Jvyko archetipinė priesaika – nebuvu jokio prūsiškojo ir lietuviškojo kokteilio. Prūsai buvo baltai, visa buvo tas pats, kaip ir pas mus. Kokia apeigų esmė? Krivis pasakė priesaikos žodžius. Prieš juos pasakydamas krivis buvo savo rémėjų ir bendruomenės narių, kurie suvažiavo iš visų kraštų, rate ir ištarė priesaikos žodžius dievų ir šventenybių

– krivulės, akmens amžiaus kirvuko, perimto iš Perkūno šventyklos liekanų, – akivaizdoje. Po žodžių – aukojimas, niekaip nerekonstruotas, o toks, koks išliko – ugniai, žemei... Vykusiose apeigose nematau né vieno sintetinio ar pritempto dalyko. Pavyzdžiu, priesaika – visos senosios tautos prieskavo, tikėdavo žodžio galia. Žodžiai, žinoma, sukurti darbar, bet jie sukurti naudojant senuosius tekstus, maldas, tam tikrą juose slypintį religinį jausmą. Panašiai prisiekama ir Seime – tai archetipiniai dalykai. Vietoj Seime giedamo himno mes sugiedojome senas lietuviškas giesmes. Kuo mūsų priesaika skyrési nuo kokios nors visuomeninės ar politinės organizacijos naudojamos? Tuo, kad joje buvo pakvesti dalyvauti ir baltų dievai. Ir jie dalyvavo, kažkoks dienraštis parašė, kad pagonyς juokavo: dvieju apeigų valandoms pasidarė gerą saulėtą orą – skylę tarp debesų, bobų vasaros vidurdienį ant Gedimino kapo kalno. Parašyta teisingai, tik reikia išbraukti žodį *juokavo*, nes mes nejuokavom. Išvakarėse kalbėjom, abejojantieji klausė, kas bus, jei lis. Mūsų vaidilų buvo pasakyta: lietaus nebus. Ir ne tik nebuvo – švietė saulė. Ir tai buvo religinis aktas.

D. R. Man girdint Jonas Vaiškūnas išvakarėse žadėjo, ir tikrai – tą dieną maždaug nuo 11 iki 13 valandos švietė saulė, o prieš tai ir paskui kiaurai lijo. Bet tai dar ne religija!

J. V. Iš šalies žiūrint – taip: šviečia saulė, kažkas susapanavo sapnų. Religiniai tokie jvykiai tampa išgyvenimo prasme... Sakysim, niekuo déta religija, jei policija pagavo vagi ir jis grąžino man pavogtus daiktus. Jie tampa religiniai, jei prieš tai dariau apeigą, kad taip atsitiktų.

Išgyvenu tai kaip apreiškimą, kuris yra visų religijų turinys. Žmogus gali kurti teorinius konstruktus. Tada jis yra religiškai užsiangažavęs, bet, kai jis patiria apreiškimą, ižgyja religinį jausmą. Kai prašomasis rezultatas nuolat pasitvirtina, tada žmogus tampa tikrai religingas. Iki tol jis tik žino... Po to jis jau ir jaučia. Kaip ir daugelis žmonių, pažistančių tradiciją, dainas, papročius, apeigų eiliškumą ir kt. Ir visiems atrodé, kad tai būtina kultūros vyksmo dalis, bet giliojo jausmo nebuvo.

J. Š. Kokios buvo krivio institucijos simbolinės raiškos priemonės?

V. V. Manau, neblogai pažištame muziejuose saugomas lazdas – krivules. Tai jau chrestomatiniai pavyzdžiai. Krivius krivulės vėliau virto kaimų seniūnų valdžios ženklais. Jomis buvo perduodamos žinios (ir pati krivulė kartais buvo suvoikiama kaip žinia, kaip siuntimas įstačius raštelį ar sutartus ženklus). Krivulės buvo jprastas, niekuo neypatingas daiktas Vakarų Prūsijoje, Vokietijoje – išlikęs, puikiai šaltiniuose užfiksotas. Kokia raida? Seniai atkreiptas dėmesys į Gniezno katedros duris. Viena jų scena rodo, kaip misionierius, vėliau šventasis Adalbertas, atvykęs pas prūsus, rankose laiko vyskupo lazda, o prūsus priešakyje stovintis žmogus laiko savią lazadą – krivio lazadą, krivulę. Jie kalbasi, ir jų rangai vienas kitą atitinka. Jie bendrauja lygiomis teisėmis. Prūsus lazda atitinka vyskupo lazadą. Ji išnyra sutartinėse, dainose...

Arba elgetos lazda. Daugelis krivystės, Ramovės tyrinėtojų gili nosi į detales, specifinius religinės raiškos dalykus, bet reikyt apžvelgti visą raiškos kompleksą. Yra žinių, kad krivio pasiuntiniui paklusio kunigaikšciai ir visi kiti. Kodėl?

Todėl, kad tai buvo visiems privalomos organizacinis principas. Aišku, kad pasiuntiniui su krivio lazda visi turėjo paklusti. Nerimta j panašius reiškinius žvegti kaip j teokratiją – apie tai jau visa bibliotekėlė prirašyta....

J. V. Šiuo metu krivio institucija – dvasinio pobūdžio. Manau, kad kriviu buvo jšventintas labiausiai to vertas žmogus. Klausimas toks – ką per mus nori pasakyti dievai, kodėl jie mums tai leidžia daryti? Neplanavome to daryti, bet taip išeina – dievai ne prieš. Jie atsišaukia šaukiamais vardais, nepriestarauja tam, ką mes darome, jie dalyvauja vyksme kartu su mumis. Nesako: baikite; priešingai – sapnuose, religinėse vizijose jie liepia eiti pirmyn. Kodėl kažkas supyko, kad lietuvių pajudėjo į prieš? Buvo taip ramu, rodos, niekam nieko nereikėjo – vėliava stovėjo sau nuošaly...

P. V. Ar nors vienas iš jūsų gyvai matėte nešamą krivulę?

V. V. Pavyzdžiui, dar po karo (Venantas Mačiekus tai užfiksavo vėliau) žmonės po kaimus nešiojo krivules – taip vadino raštelius su kvietimais į sueigas. Dar ir į kolūkių susirinkimus tada buvo šaukiama krivulėmis. Tie, kurie kilę iš Suvalkijos, tai dar prieš kelis dešimtmečius matė. Kodėl krivulių nešiojimas galutinai sunyko? Matyt, lémė tai, kur ir kam žmonės buvo kviečiami.

J. Š. Venantas Mačiekus neseniai pasakojo, kad paskutinė realiai funkcionavusios krivulės – kreivos lazdos – fiksavimo vieta buvo kaimas Sintautų apylinkėje. Dar tarpukariu.

D. R. Vienas iš būdų suprasti pagonybę (jei šiame pokalbyje naudojam šį terminą; yra ir kitų) yra galimybė ją suvokti kaip laisvą terpę bet kokiae dvasinei, religinei raiškai. Priešingai elgési krikščionybė, kuri atėjo ir uzurpavo tokios raiškos erdvę. Ir iki valstybinio krikšto priėmimo Lietuvoje XIV a. gale buvo krikščionių bažnyčių (pranciškonų, pravoslavų), taip pat tootorių maldos namų. Pavyzdžiui, Indijoje senovinė religinė tradicija iki šiol nenutraukta, šalia veikia musulmonų mečetė, krikščionių bažnyčia, šivaitų, višnaitų etc. šventyklos.

P. V. Šaltiniai liudija, ką lietuvių kitur darė. Pavyzdžiui, komiai kaimais žudydavosi, kad tik nepakliūtų lietuviams į nagus – tai yra užfiksuta čiudy ciklo padavimuose. Net šiomis dienomis Komijoje apie artėjančią stichinę nelaimę sakoma – lieta ateina... Jokios laisvos erdvės ten nebuvvo, visi nešė savo tvarką. Greičiausiai ir tikėjimą.

D. R. Tai užkariaivimų tema, apie tai kalbėti būtų per platū.

Kaip buvo pačioje Lietuvoje? Manau, kad šia prasme pagonybę tapo atkurta tada, kai bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės. Kai tik dvasinei raiškai duodama laisvę, tada susidaro situacija, kad bet koks religinis gyvenimas gali rasti sau erdvę. Tad ir Romuva turi turėti lygius su kitomis konfesijomis raiškos teises. Tačiau nepripažįstu jai teisės uzurpuoti senąją tradiciją būtent ta prasme, kad pastaroji ir buvo pati laisvė. Šiame kontekste romuviečiai elgiasi panašiai kaip krikščionių bažnyčia, kuri savo žinion pretenduoja suimti visą religinio gyvenimo erdvę.

J. V. Néra jokio uzurpavimo, tik atsirado vėliavnešys, kuris niekada nesakė, kad Perkūną reikia traktuoti kaip *per kūnus* plūstančią energiją... Atvirkščiai, sakoma: aiškinkit kaip norit, bet Perkūnas yra ir jis veikia. Palikta visiška interpretaciją laisvę. Mes sakome: vienovė jvairovėje. Ginčyklis, aiškinkit kaip nori, bet esi mūsų bendražygis, kol esi tautinės kultūros,

Degantis aukuras ir apeigų reikmenų fragmentas.
Saulius Gudo nuotraukos

jos simbolių ribose. Jei atsiras kiti autoritetai (tarkim, Krišna), kiti rūbai, formos, ženklai ir pan., mes su tuo nesutiksime. Jei kas nors kitaip, šiuolaikiškai, permastys Užgavėnes, mes tai pripažinsime leistinu éjimu, bet jei kažkas Vélines bandys parversti Helouvynu, mes su tuo nesutiksime. Pluralizmas, bet tradicijų ribose. Jokio uzurpavimo, monopolizavimo. Tik kai kam iškyla pripažinimo sunkumų, nes jšventintas ir garsiu vardu pavadintas prie senosios religijos gaivinimo visada arti buvęs žmogus. Kiti gal norėtų, kad tai būtų kitas žmogus, dar kiti – kad išvis tokio nebūtų, nes esą per didelę garbę žmogui suteikta. Tarp mūsų yra grupė, kuri nori didesnio struktūravimo, tvarkos, bet Jonas Trinkūnas yra liberalus, jis nuolat saką, kad tradicija pati išsirutulios. Jei nebūtų tokio žmogaus, būtų žymiai didesnė grësmë nukrypti į kraštinumus.

J. T. Buvau prieš panašios institucijos atnaujinimą. Bet jaučiame, kad yra poreikis, visuomenė to reikalauja. Kaip sakiau, reakcija po to buvo ryškiai pozityvi. Galu taip pasakyti: galiu sau leisti būti kriviu. Žinau, koks pavojingas dalykas yra valdymas, hierarchinė sistema, iš to plaukiąs totalitarinis stilius. Tai man absoliučiai nepriimtina. Už man skirtajį laikotarpį garantuoju, bet nežinau, kaip bus ateityje. Ne norėčiau, kad mūsų judėjimas virstų valdančia struktūra.

J. Š. Bet ar nevertėtų bent minimaliai sutvarkyti apeigyno, kad visuomenė aiškai žinotų, kas, kada ir kodėl daroma? Tarkim, kas ir kodėl grynosios lietuviškosios tradicijos besilaikančiam žmogui darytina (nors ir šiuolaikinėmis formomis ar didmiestyje, ar prie ežero nusipirktoje „fazenduje“) per Kalėdas, Kupolę (Rasas), Velykas, Vėlines, Jorę, lygiadienius... Kokios šventvietės kada, kur ir kaip tinkamos šventėms, apeigoms, rimtiems sambūriams...

J. T. Šiuo metu apeigynas – pakankamo minimum ribose. Jis yra ne tam, kad reikia daryti taip, o ne kitaip. Apeigynas – pagalbinė priemonė, kaip žmonėms, norintiems atliliki ritualą, apeigą, orientuotis. Bet ne tam, kad įkaltume į galvas, jog esą reikalingas toks, bet draudžiamas kitoks apeigų atlirkimas.

Kaip yra, kai atsiverti knygą? Ji tavęs neprievartauja, tik pataria. Tradiciją išlaiko ne tik knygos, bet ir žmonės. Šiuo atveju žmogus, atstovaujantis tradicijai, turi teisę pasakyti, kad galima pasirinkti.

J. Š. Jei bus visiškas liberalizmas, improvizacija, tai, pasak Prano formuluočės, naujieji religiniai judėjimai visiškai išsklis.

J. V. Stengsimės, kad kertinai lietuvių religijos ir tradicijos elementai išliktų. Kad Lietuvoje būtų žinomas vietos, kuriose švenčiamos pagrindinės šventės, kad bendruomenės (ir joms prijaučiantys) į tam tikras šventes susirinktų kartu, visuotinai. Kištis į turinį, individualius dalykus nesiruošiame. Tegu, pavyzdžiu, Darius Ramančionis su šiauliačiais sa-vaip supranta. Mes tai toleruojame; ryškaus nukrypimo į šali natūraliai neleidžia pati tradicija.

J. T. Vykintas gerai pasakė – tai proceso dalis, dar vienas žingsnis, reiškinys. Ir tokius reiškinių yra daug. Mane stebina, kad, pavyzdžiu, žmonės stato šventyklas. Mes pastatomuklų akmeninį aukurėlį, ir jo mūsų apeigoms, šventėms užtenka. Mano žiniomis, Lietuvoje šiuo metu jau pastatyta ne mažiau dešimties šventyklų (visai neseniai man pranešė, kad statybos vyksta Rokiškio r.).

Arba kas yra Orvydų sodyba, ten sustatyti akmenų kalnai? Tai tektoninės jėgos, kurios kaip vulkanai veržiasi iš Žemės. Tokių vulkaniukų dabar Lietuvoje daug – tai mūsų galingos senosios jėgos.

P. V. Vilių Orvydą, vienuolį, padarėte pagonimi?

J. T. Vilių Orvydą gerai pažinojau, esu daug su juo bendravęs, pas jį gyvenęs. Jis jvairių aiškintojų labai išskripytas. Galiu tvirtinti, kad Vilius Orvydas savo pasaulėjauta buvo tikras gamtameldis. Jis buvo didelis universalistas – tokia buvo ir jų su tévu kuriama šventykla, atstovaujanti vi-soms pasaulio religijoms. Paskui jį vienuoliai ir kunigai ēmė formuoti, „padare“ pranciškonu.

D. R. Įdomus dalykas, kad tarp ideologijų galima, bet tradicijoje gyvai nubréžti ribą tarp krikščionybės ir pagonybės nejmanoma. Ir vargu ar reikia. Nematau tame jokios eklektikos ar prieštaravimo. Nei bažnyčia, nei niekas kitas neturi teisés savintis tradicijos. Ji – visų. Tieki krikščionybė ilgainiui įgyja nacionalinį pavidalą, tiek ir senojo lietuvių tradicija pasipildo krikščionybės bruožais.

J. Š. Kaip įsivaizduojate aptarto reiškinio ateitį?

D. R. Norėčiau palinkėti ir netgi paprašyti Dievo pagal-

bos, kad įsivyrautų sveikas protas, kuris yra tiesioginė Jo išraiška.

V. V. *De facto* Jonas Trinkūnas seniai buvo senojo tikėjimo organizatorius ir apie jį sukosi veiklos ratas. Įšventinimas – to kelio tasa. Nuo spalio 19 d. prasidėjo kitas judėjimo etapas. Tai bus išbandymas: kiek krivis išsikovos erdvės veiklai, ar su juo bus kalbamasi kaip su lygiu. Krivis gali būti popierinis arba realus.

J. Š. Matyt, tai priklausys nuo jo laikysenos ir dvasios galii.

P. V. Man kyla klausimas, kodėl manoma, kad jei esi tautosakininkas ar mitologas, tai būtinai ir pagonis?

D. R. Neutrali pozicija reiškia, kad ne priešinga.

J. V. Tai yra religija, nors daug kam mūsų judėjimą norėtusi matyti tik kaip žaidimą tradicija. Krivis tol neš senojo lietuvių tikėjimo vėliavą, kol turės gerą ryšį, nes jis yra visų laikų mūsų dievų ir vėlių tarpininkas. Be visuomeninės funkcijos, jis – vaidila, žmogus, palaikantis ryšį su mūsų dievais. Religijotyrininkai gal užsipuls, bet niekas negali užsipulti mūsų mirusiujių protėvių autentiškumo, buvimo prasmės, moksliskai nuginčyti dievų ir vėlių buvimo. Jaučiamės taip: jei krivis neneš vėliavos, tai vėlės nebus su mumis, vėliaava tik miegos šventame kampe ir lauks, kada atsiras didvyris, kuris nepabūgs atsakomybės ją neštį. Ateitis tokia: dievai ir vėlės be mūsų pastangų nieko nepadarys, turi būti atsakinias žmogus. Noriu jam palinkėti kuo glaudesnio ryšio su mūsų dievais, vėlėmis, protėviais.

J. T. Sueigoje iš žmonių išgirdau neįprastas kalbos formas – įkrivinimas, krivystė. Suvokiau, kad vyksta natūrali tradicijos eiga, o aš esu to dalyvis. Tik iš dalies save tapatinu su krivyste. Tai, kas ir čia buvo išsakyta, atskiri nuo to, kaip pats tai suprantu. Tai, kas dabar darosi, mano galva, yra krivio institucijos įtvirtinimas. Mano vaidmuo, aišku, laikinas – kiek reikės, tiek tuo ir būsiu. Abejonų neturiu, nes tai išgyvenu kaip normalų ir tikrą dalyką, reikšmingą gyvenimo laiptelį. Mano tikėjimas – visiškas, nes tikiu ateitim.

Continuation of the Criwe (Krivis) Institution

After the initiation ritual was held on October 19, 2002 historical and contemporary situation of the Institution of the Criwe (Krivis) became the focus of the debate in which Jaunius-Jonas Trinkūnas, the Criwe and the leader of the community of the ancient Baltic faith, Jonas Valškūnas, the senior priest of the Romuva (the Romow) in Molėtai, Dr. Vykintas Vaitkevičius, the archaeologist Pranas Vildžiūnas, the post-graduate and the investigator into religion and folklore, Dainius Razauskas and Juozas Šorys, the professionals of the magazine *Folk Culture* were engaged. The olden Lithuanian spiritual *Krivis* (Criwe) Institution of the worshipers of nature, which existed 600 years before, is represented by it. By its revival a step ahead has been taken with the attempt to strive for the recognition of the religious community of the Baltic faith as a traditional confession of Lithuania. The main reason for this action was the fact that religious groups commonly refer to their own land, culture, spiritual traditions whereas another large universal religions in Lithuania are of global origin, they are brought from afar.

Šv. Valentino diena: jaunimo papročių migravimas laikė ir erdvėje

Žilvytis ŠAKNYS

Straipsnio objektas: modernioje ir postmodernioje vi-suomenėje kultūros elementų sklaida įgauna vis intensy-vesnį pobūdį. Per trumpą laiką perduodamos ir perima-mos netgi teritorijos ir kultūros atžvilgiu tolimų bendruo-meniu kultūros realijos. Ši reiškinį galime aptarti nagrinē-dami jaunimo švenčių kaitą antrojo ir trečiojo tūkstan-mečių sandūroje. Ankstesnieji autoriaus atlikti šiuolaiki-nio jaunimo papročių tyrimai atskleidė labai spartą šv. Valen-tino dienos papročių plitimą. Tikslas – atskleisti jų raiš-ką Lietuvos kultūroje, leidžiančią prisdėti prie tradicinės ir moderniosios kultūros elementų sąveikos problemos aptarimo. Tikslo siekiame spręsdami šiuos uždavinius: 1) at-skleisti šv. Valentino dienos ištakas; 2) apibūdinti šios jaunimo šventės papročius Lietuvoje ir 3) atskleisti šv. Valen-tino dienos raišką sovietinių ir tradicinių lietuvių švenčių struktūroje. Istoriniu geografiniu ir lyginamuju metodais atlirkas tyrimas leido suformuluoti tokias išvadas: šv. Valen-tino dienos atveju pasireikusi kultūros elementų difu-zija plastiškai pakeitė sovietmečiu įdiegtus ir jaunimo mo-difikuotus nunykusius vasario 23-iosios ir benykstančius kovo 8-osios dienos „šventinius“ papročius. Tradiciniai papročiai prie šių dienų kultūros pokyčių prisiderina lė-čiau, todėl nesiformuoja tinkamos alternatyvos šv. Valen-tino dienos šventei. Ji tapo viena iš populiariausių Lietu-vos paauglių ir jaunimo švenčių. Jaunosios kartos ji suvo-kiamą kaip „tradicinė“ lietuvių šventę.¹

Ivadas

Vienomis iš svarbiausių galime laikyti žmogaus gyve-nimo ritmą reguliuojančias šventes. Neretai už tūkstan-cių kilometrų atsiradusi šventė buvo priimama kaip sa-va, šventimo tradicijoms nunykus po kelių dešimtmečių ją vėl pradėdavo švesti jau kaip tradicinę. XX a. ketvir-tuoju dešimtmečiu Lietuvoje galime surasti kituose kraštuose švestų švenčių įdiegimo pavyzdžių. Tarpukariu, kaip ir kiti kraštais, pradėjome minėti Motinos ir Tėvo dienas. Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais miesteliuose ir miestuose bent jau pirmoji buvo švesta iš širdies. Iš Anglijos į JAV XX a. pradžioje patekusi ir čia kiek pakiti-si šventė modifikuotu pavidalu (ketvirtas gavėnios sek-

madienis – antras gegužės sekmadienis) netrukus papli-to visoje Europoje.² Vos susikūrusi ir sovietmečiu nu-naikinta šios šventės tradicija XX a. pabaigoje Lietuvo-je vėl atgimė.³

Kultūros modernizacija ir globalizacija Lietuvoje su-teikia unikalią galimybę panagrinėti dar vieną teritori-nės papročių sklaidos (difuzijos) variantą. Žiniasklaidos, vėliau iš dalies kultūros namų, net ir mokyklų iniciatyva viena iš labiausiai švenčiamų jaunimo švenčių tapo šv. Valentino diena. Pavarčius laikraščius ir žurnalus matyti, kad tik kiek daugiau dėmesio skiriama Kalėdoms ir Naujiesiems metams. Kaip ir Motinos dieną, poreikis švesti šią šventę kyla iš vidaus. Pagundai pasveikinti pa-tinkamą merginą ar vaikiną ar prisipažinti mylint sunku atsispirti. Tiesa, Lietuvos klimatinės sąlygos tokio pobū-džio šventei ne itin palankios. Tai kiek stabdo žaibišką šventės plitimą. Taip pat matomas tendencijos, kad ly-giai tokiu pat keliu gali būti importuotas ir Helouynas, galbūt net ir amerikiečių Padėkos diena. Kaip ir Moti-nos diena, šv. Valentino diena atsirado Europoje, su emigrantais nukeliavo į Ameriką⁴ ir, žiniasklaidos mo-difikuota, vėl grįžo į Europos valstybes,⁵ tarp jų ir į Lie-tuvą. Dar daugiau, Baltarusijoje ji tapo identifikacijos su Europa (masinių jaunimo eitynių su lozungu „Balta-rusija į Europą“) priemone.⁶

Ankstesnieji mano vykdyti šiuolaikinio jaunimo pa-ročių tyrimai atskleidė labai spartą šv. Valentino die-nos plitimą.⁷ Tai, naudojantis istoriniu geografiniu ir lyginamuju metodais, paskatino atlirkti ir platesnius 2001 m. padėti liudijančius šv. Valentino dienos papro-čių tyrimus. Tikslas – atskleisti jų raišką Lietuvos kultūroje, leidžiančią prisdėti prie tradicinės ir moderniosios kultūros elementų sąveikos problemos aptarimo. Išskelto tikslo siekiame spręsdami šiuos uždavinius: 1) atskleisti šv. Valentino dienos ištakas; 2) apibūdinti šios šventės papročius Lietuvoje ir 3) atskleisti šv. Valen-tino dienos raišką sovietinių ir tradicinių lietuvių švenčių struktūroje. Toks tyrimas Lietuvoje yra pirmas, todėl į baigtinį negali pretenduoti; juo tesiekiamas atkreipi-ti dėmesį į naujai besiformuojančią papročių raišką šių dienų visuomenėje.

Jaunimo šventės ištakos

XIV a. kanonizuoto šventojo Valentino diena sparčiai pradėjo kaupti chronologiskai artimų (sezoniškuoju prasme) švenčių papročių elementus. Didžiojoje Britanijoje, iš dalies ir kitose gretimose Vakarų Europos šalyse, prieš kelis šimtmečius ši diena buvo jaunimo vedybinių spėjimų, kartu ir lokalinių bendraamžių bendrijų atsinaujinimo diena. Pavyzdžiu, Anglijos ir Škotijos merginos tikėjo, kad pirmasis šv. Valentino dieną sutiktas vyras bus jos jaunikis. Kai kur šios dienos išvakarėse sėjo kanapes parapijos kapinėse (panašiai kaip Lietuvoje per šv. Andriejų) arba kelyje į vaikinų namus tikėdamosios, kad pamatys būsimą vyrą. Šią dieną jaunuolai vieni kitiems siūsdavo dovanų, pridėdami ir eiléraščių. Kai kur (Derbishire ir Lankashire) kaimo vaikinai ir merginos mesdavo burtus, ir išrinktieji tapdavo „tariamais sutuoktiniais“ visiems metams; šventė baigdavosi vaišėmis ir šokiais. Tokiu būdu jaunimo bendrija prisiimdavo įsipareigojimus reguliuoti jaunimo elgseną ir laikytis bendruomenėje priimtu normų.⁸ Kolektyvinės sužadėtuviės žinotos ir kai kur Prancūzijoje, Italijoje.⁹ Lietuvoje analogijų galima ižvelgti tik XIX ir XX a. pradžios Sekminiu ir Joninių papročiuose, per šias šventes būdavo rituališkai įtvirtinamos draugaujančios poros.¹⁰ Vasario 14-oji nebuvo vienintelė to-

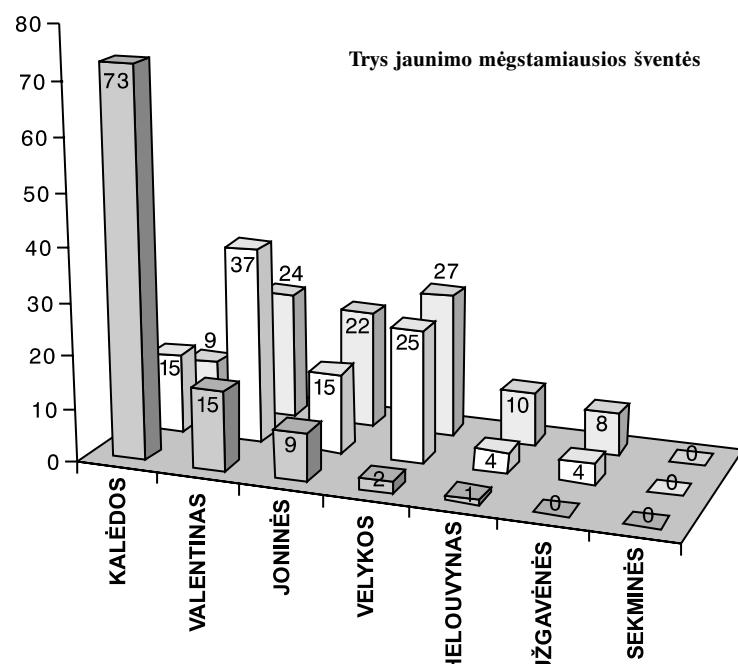
kio pobūdžio diena Europoje ir net Didžiojoje Britanijoje. Panašų pobūdį turėjo ir Befanijos, šv. Agnės diena, Užgavėnės, Gegužės šventė ir daugelis kitų kalendorinių švenčių. Apie šv. Valentino dienos tradicijas Lietuvoje žinome tik iš prieškarų menančių Kauno Vytauto Didžiojo universiteto studentų.

Nykstant tradicinėms jaunimo bendrijoms šventė paiko. Pastaraisiais metais Anglijoje, šalyje, kur ši šventė tradicinė (Witlak žodžiais, tai daugiau miesto, o ne kaimo šventė¹¹), pasak Bagl, jai siekiama suteikti ir dvasingesni, net šeimos šventės pobūdį.¹² Su emigrantais į JAV persikėlus šventė tapo įsimylėjusių žmonių diena ir iga-vo tokį pavidalą, kokį mes nesenai perėmėme.

Šventės raiška Lietuvoje

Lietuvos istorijos instituto ir Jaunimo turizmo centro Jaunojo etnografo mokyklos moksleivai pagal mano sudarytą anketą apklausė 136, daugiausia 14–18 metų paauglius ir jaunuolius. Apibendrinus šimtą aprašų paaškėjo, kad šventė pastarajį penkmetį tapo masiška ir nustelbė daugelį kitų jaunimo švenčių.¹³ Kaip matome iš schemos, iš tradicinių tarpukariu jaunuomenės švestų švenčių ją pralenkia tik Kalėdos,¹⁴ kita, „nauoji“ Helouvyno šventė jau lenkia jaunimo beveik visai nežinomas Sekmines ir net dabar gana populiaras Užgavėnes.

Tiesa, šventė dar tik formuojasi. Jos šventimo mastai varijuojasi nuo šeimos ar draugaujančios poros iki didelės grupės žmonių šventės. Dalis respondentų jau negalėjo pasakyti, kiek metų ją švenčia. Kai kurių keturiolikmečių pasakojimais, šią šventę jie jau švenčia nuo mažų dienų, dažnai net nesusimastoma, kad ji perimta vos prieš dešimtmetį. Jiems ši šventė jau tradicinė. 2001 m. šv. Valentino dieną šventė net keturi penktadaliai apklaustų jaunuolių. Beje, dalis jaunimo jos negalėjo švesti dėl ligos ar išvykos. Ankstesniais metais ši šventė irgi buvo švęsta. Kai kada šventę aptemdo ir nusivylimas meile. Pavyzdžiu, penkiolikametė respondentė iš Ukmergės teigė, kad 2001 m. šv. Valentino dienos nešventė. Tačiau 2000 m. šventė. Šiaisiai metais nešventė, nes prarado tikėjimą meile.¹⁵ Tik viename apraše šv. Va-

	KALĖDOS	VALENTINAS	JONINĖS	VELYKOS	HELOUVYNAS	UŽGAVĖNĖS	SEKMINĖS
MĘGSTAMIAUSIA	73	15	9	2	1	0	0
ANTRIOJI	15	37	15	25	4	4	0
TREČIOJI	9	24	22	27	10	8	0

lentino dienos nešventimas motyvuojamas amžiumi, tačiau irgi susijęs su draugo naturėjimu. Keturiolikmetė pateikėja teigia: „Šv. Valentino nešvenčiau, nes nebuvo su kuo, ir šiaip esu per jauna“.¹⁶

Paprastai visi moksleiviai ir studentai šią šventę pradeda švesti nuo pat ryto. Kartais minimos ir išvakarės. Apraše teigama: „Iš vakaro su artėjančia šv. Valentino diena pasveikino tėtis ir mama, pačią šv. Valentino dieną pasveikino sesuo, klasės draugai, susirašinėjimo draugai, pusbroliai. Vakare grįžus tėvams iš darbo kartu su seserimi valgiau šventinę vakarienę“.¹⁷ Mokykloje pamokos vyksta tik formaliai, nes moksleivių dėmesio objeketas – šventė. Jos metu bučiuojami klasės draugai ir draugės, žaidžiamą, siunciamas paštas, dovanojamos dovanos, kartais ir net pikantiškos. Tipiškas aprašas iš Maišagalos: „Ryte atėjusi į mokyklą, Justina išbučiavo klasiokus, visus pasveikino: mokytous, kitus mokinius, pažįstamus. Vėliau žaidė žaidimą „Šauniausias Valentinas ir Valentinė“,¹⁸ vakare šokama diskotekoje ar net nusigerama „iki žemės graibymo“. Neretai ir šešiolikos ne turintys moksleiviai šia proga geria ne tik alų ar šampaņą, bet ir stipresnių gérimumų. Todėl dalis tėvų, norėdami kontroliuoti savo atžalų elgesį, šv. Valentinui stengiasi suteikti šeimos šventės pobūdį. Neturintys porų paaugliai raginami pasilikti švesti namie, neretai tėvų vaišinami šampanu ir kitais gérimais.

Tipiškas aštuoniolikmečių poros šventimo scenarijus: „14 valandą į mano duris paskambino vaikinas ir, man jas atidarius, įteikė gyvą juodą šuniuką su raudonu kaspiniu. Sėdėdami kambaryje klausėmės muzikos ir šturmavome šaldytuvą“.¹⁹ Arba: „Per šią šventę mes (aš ir mylimasis) sėdėjome apskabinę, juokavome, gurkšnojome šampaną, valgėm saldumynus vienas iš kito rankos“.²⁰ Tokius atvejus papildo ir net nustelbia atvejai, kai draugaujančiųjų pora šią šventę švenčia vienoje iš šeimų. Dvidešimtmetis pasakoja: „Iš pat ryto pasveikinai visus namiškius, draugus ir stengiausi visiems sukurti kuo šventiškesnę nuotaiką. Vakare susitikau su panele. Kiek pabuvę prisijungėme prie jos šeimos ir šventėme kartu“.²¹ Septyniolikmetė pateikėja šią dieną šventė draugo namuose, kur buvo ir jo tėvas. Jis visoms merginoms deklamavo meilės eilėraščius, dalijosi prisiminimais apie pirmąją meilę. Visi kalbėjosi apie meilę, prisiminė net darželio laikus.²²

Kai kada didesnės jaunimo grupės susiburia kavinėje, šokuose ar naktiniame klube. Kartais draugaujančiųjų poros bendrauja didesnėmis grupėmis, vėliau atskiria nuo grupės arba prisijungia prie jos. Dažnai linksminamasi iki paryčių. Kai kada susirenkama vieno iš kompanijos narių namuose. Pavyzdžiu: „Kai visi susi-

rinko, vaikinai pradėjo puošti kampus balionais, stumdė ir tvarkė baldus – ruošė kambarį šokiams, o panelės kepė tortą“.²³ Formuoja ir specifiniai šv. Valentino dienos žaidimai. Kybartuose siūlu sutvirtinamas draugišumas. Sustojo ratu jaunuoliai svaido siūlų kamuolių vienas kitam, paskui siūlai grąžinami atgal. Tokiu būdu sužinoma, ar linkėjimai nuoširdūs.²⁴ Taip akcentuojamas ir socialinio solidarumo jausmas, formuojamas grupinis, o ne individualus šventės pobūdis.

Šv. Valentinas sovietinių ir tradicinių lietuvių šventės struktūroje

Tarpukariu Lietuvos jaunimas labiausiai laukė „metinių“ (Velykos, Kalėdos, Sekminės) šventės, kai kur Užgavėnių (paskutinė mėsėdžio diena), Joninių, atlaidų. Šiose šventėse gausiausia apeiginė ir pramoginių elementų.²⁵ Sovietmečiu išpopuliarėjo ribinės metų atskaitos šventės pobūdį įgiję Naujieji metai. Nors chronologiskai su jais ir nesutampant, šv. Valentino diena įgijo kai kurių naujametinio šventimo gamtoje bruožų. Pavyzdžiu, liudijama, kad respondentas su draugais nujėjo į mišką, susikūrė laužą, klausėsi muzikos, linksminosi, kepė dešreles ir bulves, maždaug 21.30 grįžo namo.²⁶ Naujas metus primena ir liudijimai, kad su tėvais per televizorių žiūrėta šventinė programa, gertas šampanas. Naujametinė ir šventės baigtis. Pasak ukmergiškių, jie šventę baigė stebėdami fejerverkus su šampano taurėmis rankose.²⁷

Taigi sovietmečiu ribinio laiko atskaitos šventės statusą iš Kalėdų perėmusių Naujujų metų bruožų galime ižvelgti ir šv. Valentino dienos papročiuose. Lietuvoje šventės modelis formavosi ne tuščioje erdvėje. Sovietmečiu Lietuvoje švestos sezoniškai šv. Valentinui artimos sovietinės armijos ir jūrų laivyno (02.23)²⁸ ir tarpautinė moters diena (03.08).²⁹ Jos, kaip vyru ir moterų šventės, neretai švestos ir moksleivių, net ir darželių auklėtinėi.³⁰ Šv. Valentino diena sparčiai užėmė nunykusių šventės vietą. Kolektyvinės bei individualios priešingos lyties atstovams tekiamas dovanos iš esmės nesiskiria nuo teiktų per sovietmečio šventes. Tik rodomas palankumas priešingos lyties atstovams išreiškiamas ne užuominomis; simbolinė dovanų prasmė išreiškiama tiesmukai.

Be abejo, kiekvienoje visuomenėje gyvavo šventės, kuriose dominavo jaunimo atliekamos apeiginės ir socialinės funkcijos. Tačiau šv. Valentino dienos sąsajos su tradicine kultūra gali būti tik fragmentiškos. Sovietmečio „vyru ir moterų pagerbimo“ šventės (vasario 23 ir kovo 8) švestos daugiausia gavėnios metu, kai ben-

druomeninis jaunimo gyvenimas tradicinėje visuomenėje buvo neintensyviausias (didesnėje Lietuvos dalyje tuo metu drausdavo linksmynes). Tai pakirto galimybes perimti tradicinės kultūros elementus, akumuliuoti didesnį kiekį sezoniškai artimų Užgavėnių ar Velykų švenčių bruožų arba buvusias apeigines funkcijas parversti pramoginiaiškais elementais (pavyzdžiu, užgavėnišką merginų kibinimą arba velykinį lalautojų pagarbos merginoms pareiškimą, šių atlyginamą dovanomis). Taigi galima teigti, kad šv. Valentino dienos atveju pasireiškusi kultūros elementų difuzija plastiškai pakeitė sovietmečiu įdiegtus ir jaunimo modifikuotus nunykusios vasario 23-iosios ir benykstančios kovo 8-osios šventinius papročius (nors, kai kuriais duomenimis, jų dar švenčia 78% studentų^[31]). Galima įžvelgti sovietmečiu deformuotą paprotinių struktūrų tēstinumą, tačiau jau 1988–1990 metais atgimę tradicinai vėlyvos žiemos ir pavasario švenčių papročiai (Užgavėnės, Velykos) vystosi autonomiškai, tiesa, jausdami šv. Valentino dienos poveikį ir nustelbiami jos reikšmės.

Tyrimai liudija, kad tradicinai papročiai taip pat derinasi prie šių dienų kultūros pokyčių, tačiau lėtai. Be abejo, prisiminus tradicijas galima alternatyva Velykas akcentuoti kaip dėmesio ir draugystės, Sekminės ar Joninės kaip meilės dienas. Taip jaunimui būtų sukuriama galimybė rinktis tradicines ar modernias – tradicinio pagrindo neturinčias –šventes.

Išvados

Tyrimas atskleidė šių dienų Europos jaunimo poreikį švesti meilės ir draugystės dienas. Šv. Valentino dienos atveju pasireiškianti kultūros elementų difuzija plastiškai pakeitė sovietmečiu Lietuvoje įdiegtus ir jaunimo modifikuotus nunykusios vasario 23-iosios ir benykstančios kovo 8-osios šventinius papročius, kartu suteikdama jai ir sovietinio Naujujų metų šventimo, ir net šeimos švenčių bruožų. Sovietinės „vyrų“ ir „moterų“ šventės dažniausiai vykdavo rimties ir susikaupimo nuotaikų kupinos gavėnių metu, todėl nei jos, nei jas pakeitusi šv. Valentino diena glaudesių sąsajų su tradicinėmis šventėmis neturi. Tradicinai papročiai prie šių dienų kultūros pokyčių derinasi lėčiau. Nesuformavus tinkamas alternatyvos šv. Valentino dienai, ši tapo viena iš populariausių Lietuvos paauglių ir jaunimo švenčių. Jaunosios kartos ji jau suvokiamą kaip „tradicinė“ lietuvių šventė, švenčiamą nuo „neatmenamų laikų“.

NUORODOS:

1. Straipsnis parengtas 2001–12–17 Lietuvos istorijos instituto konferencijos „Migracija ir kultūra“ metu tuo pačiu pavadinimu skaityto pranešimo pagrindu.
2. Pasak J. Melerio, senųjų motinos pagerbimo papročių tėvynė yra Anglia. Tėvyninius motinos pagerbimo papročius anglai emigrantai išlaikė ir Amerikoje, kur 1914 m. ją įteisino JAV Senatas ir Kongresas: Kudirka J. Motinos diena. – Vilnius, 1994. – P.5.
3. Šių švenčių atgaivinimui ir populiarinimui nemažai pasiartnavo etnologo Juozo Kudirkos leidinys: Kudirka J. Motinos diena.– Vilnius, 1989.
4. Remiantis Rubikono tarptautinių švenčių sąvadu, Vasario 14 diena kaip šventė pažymima tik JAV ir Kanadoje: Rubicon: International holidays – <http://www.rubicon.com/passport/holidays/200102.htm>
5. Pavyzdžiu, suomių etnologė Sirpa Karjalainen straipsnyje „Šv. Liucijos diena ir Draugų diena: liaudies papročiai, tradicijos, pramogos“ atskleidė išskirtinį jaunuomenės poreikį švesti tokio pobūdžio šventes. „Draugystės“ arba „Draugų“ diena, prisdėjus žiniasklaidai, apie 1989 m. tapo oficialia švente: Karjalainen S. St. Lucia's Day and Friend's Day: Folk Customs, Traditions, Entertainment // Interacting communities. Studies on some aspects of Migration and Urban Ethnology. – Budapest, 1993. – P. 217–228.
6. Information Department of Human Rights Center Viana, Europe. Love Prohibited?: <Http:www.spring96.org/English/Bulletin/99/situation4.html>
7. Šaknys Ž. Pietų dzūkų jaunystė atkurtojoje Lietuvos Respublikoje: iniciacinių ir kalendorinių papročių // Mūsų praeitis. – 1999, nr. 6, p. 105–119; Šaknys Ž. Pietryčių Laičiųjų lietuvių: kultūra, etniškumas ir bendraamžių bendrija // Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos. – 2001, nr.1(10), p. 231–250; Šaknys Ž. Senųjų jaunimo bendravimo tradicijų kaita XX a. pabaigoje. [Iteikta „Liaudies kultūrai“]; Šaknys Ž. Jaunimo kalendorinių papročių tūkstantmečių sandūroje // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. – Vilnius, 2002, t. 18. – P. 171–194.
8. Plg.: Šervud E. A. Angličanie // Brak u narodov Sieviernej i Sievierno-Zapadnoj Evropy. – Moskva, 1990. – S.109–111; Rudnev V. V. Šotlandcy// Brak u narodov Sieviernej i Sievierno-Zapadnoj Evropy. – Moskva, 1990. – S.133.
9. Krasnovskaja N. A. Narody Italii // Brak u narodov Zapadnoj i Južnoj Evropy. – Moskva, 1989. – S.112–113.
10. Šaknys Ž. B. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje // Lietuvos etnologija, t. 1. – Vilnius, 1996. – P. 112.
11. Whitlock R. A Calendar of Country Customs. – London, 1978. – P. 31.
12. Plg. Bogle J. A Book of Feasts and Seasons. – Trowbridge, Whiltshire, 1996. – P. 75–76.

13. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraščynas (toliau –IIES), b. 2223, l. 1–138. Tyrimas atliktas 2001 m. kovo mėn. Lietuvos istorijos instituto ir Jaunimo turizmo centro Jaunojo etnografo mokyklos studen-tams apklausus po 5 bendraamžius jų gyvenamosiose vie-tovėse. Apklausta 14% vaikinų ir 86% merginų. 97% respon-dentų teigė esą lietuviai, 2% – rusai, 1% – lenkai. 36% respondentų gimę 1984, 21%–1985, 14% – 1983, 13% – 1987, 6% – 1986, 3% – 1982, po 2% – 1979 – 1981, 1% – 1988 m. 38% respondentų apibūdino Ukmergės, 13% – Utenos, 12% – Skuodo, 11% – Vilniaus, 10% – Vilkaviškio, po 5% – Rokiškio ir Šakių, 4% – Širvintų, 2% – kituose rajonuose gyvavusias realijas.
14. Respondentų prašėme nurodyti tris labiausiai laukiamas šventes (mégstamiausią, antrają ir trečiąją), leisdami pa-sirinkti iš septynių (Kalėdos, Valentinas, Užgavėnės, Ve-lykos, Sekminės, Joninės, Helouvynas).
15. IIES, b. 2223, l. 37. Ukmergė. Gim. 1986 m.
16. IIES, b.2223, l. 34. Ukmergė. Gim. 1987 m.
17. IIES, B.2223, l. 25. Ukmergė. Gim. 1983 m.
18. IIES, B.2223, l. 1. Maišiagala. Gim. 1987 m.
19. IIES, B.2223, l. 23. Ukmergė. Gim. 1983 m.
20. IIES, B.2223, l. 90. Kybartai. Gim. 1983 m.
21. IIES, B.2223, l. 20. Ukmergė, Karališkės. Gim. 1980 m.
22. IIES, B.2223, l. 105. Skuodas. Gim. 1984 m.
23. IIES, B.2223, l. 22. Ukmergė . Gim. 1984 m.
24. IIES, B.2223, l. 94. Gim. 1984 m.
25. Šaknys Ž. B. Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo va-kareliai // Lietuvos etnologija, t.7. – Vilnius, 2001.
26. IIES, B.2223, l. 40. Ukmergė. Gim. 1984 m.
27. IIES, B.2223, l. 54a. Ukmergė. Gim. 1984 m.
28. Sovietinės armijos ir karinio jūrų laivyno diena, pradē-ta šventi 1919 m., turėjo atspindėti masinę darbo žmo-nių mobilizaciją ginti socialistinę tėvynę ir pirmąsias Raudonosios armijos pergales prieš „revoliucijos prie-šus“ 1918 m. vasari. Šventė traktuota kaip Raudono-sios armijos gimimo diena: Naši prazdniki (Sovietskijie občegosudarstviennyje, trudovyjie, voinskijie, molo-diožnyje i siemiejno – bytovyje prazdniki, obriady, ri-tualy) /red. V. G. Sinicina, sud. V. V. Zaikin. – Moskva, 1977. – S. 75–76.
29. Tarptautinė viso pasaulio moterų solidarumo kovojant už ekonominę, socialinę ir politinę lygybę diena atsira-do 1910 m. Klarai Cetkin pasiūlius. Ji buvo priimta ant-rojoje tarptautinėje sociališčių konferencijoje Kopen-hagoje. Šventinę jos nuotaiką liudija citata iš leidinio „Mūsų šventės“: „Kovo 8-ąjį visoje šalyje skamba mu-zika ir dainos. Visi vyrai – nuo mažiausio iki didžiausio – su gėlių puokštėmis ir dovanomis skuba namo pasvei-kinti giminių ir artimujų. Kiekvienoje šeimoje šventė. O vakare visi renkasi prie televizorių, kad pasižiūrėtų tradicinę laidą „Ogoniok“, su meile centrinės televizi-jos parengtą Tarptautinei moters dienai“: Naši prazdniki
- (Sovietskijie občegosudarstviennyje, trudovyjie, voins-kiie, molodiožnyje i siemiejno – bytovyje prazdniki, obriady, ritualy) /red. V. G. Sinicina, sud. V. V. Zaikin. – Moskva, 1977. – S. 36.
30. „Kovo 8-ąjį vyrai stengiasi atiduoti duoklę moterims už sveikinimus vasario 23-osios proga, o moterys lieka skol-lingos iki kitų metų. Tas pat ir mokyklose. Net pradinu-kai sveikina savo „moteris“ bendraklases“: Gutautas S. Lietuvių liaudies kalendorius. – Vilnius, 1991. – P.65.
31. Cirtautas A. Skinsiu raudoną tulpę ir atnešiu kovo 8-ąjį // <http://www.savas.lt/> ?str= Apklausa &nr =121.

St. Valentine's Day: the migration of the customs of young people within time and space

Žilvytis ŠAKNYS

The research carried out by the author revealed contemporary European young people's need to celebrate the days of love and friendship. The diffusion of cultural elements manifesting itself, in this case, on the occasion of St. Valentine's Day has changed in Lithuania the holiday customs of the festival of February the 23^d, which was established in the Soviet Lithuania and presently became extinct, and of that of March the 8th, which is in decline at present, and also has given to it the features of both the Soviet New Year and even family holidays. Soviet 'male' and 'female' festivals used to be held at the time of the Lent and introduced an immense calm and concentration, therefore they have no any close links with traditional holidays as well as St. Valentine's Day by which they have been replaced. Traditional customs appear to be as very slow in pace with respect to the adaption of the up- to-date cultural changes. Since there was no any alternative for St. Valentine's Day it became one of the most popular festivals among young people of Lithuania. This holiday has been currently apprehended by the new generation as a „traditional“ Lithuanian festival that has been celebrated from „time immemorial“.

*Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-2000, Vilnius*

Gauta 2002 12 22,
spaudai įteikta 2003 03 07

Laivo simbolika pamario krašto dainose

Rimantas BALSYS

Objektas – Mažosios Lietuvos žvejų dainos, kuriose ypač ryškus laivo statymo (dirbdinimo, kūrimo ir plaukimo juo) vaizdinių. Tikslas – aptarti laivo simboliką, parodyti, kaip kinta laivo statymo vaizdinio semantika, atskleisti Mažosios Lietuvos žvejų dainų turinio ir poetinių vaizdinių santykį su šio krašto realijomis bei senaja pasaulėžiūra. Metodai – istorinis lyginamasis, integralinis. Išvada. Mažosios Lietuvos žvejų dainose minėtas vaizdinių gali būti suprastas kaip: 1) vedybų (gyvybės), 2) laidotuvių (mirties), 3) ir vedybų (gyvybės), ir laidotuvių (mirties) ženklas bei 4) žvejų gyvenimo realija.

Laivo statymo (dirbdinimo, kūrimo, plaukimo juo) vaizdinių būdingas visų Lietuvos regionų dainuojamajai tradicijai. Apibūdindamas vieną tokią dainą, B. Sruoga pastebėjo, jog „laively bernelis – tai jaunikis, o perkelti per jūrą – bus vestuvės“ (Sruoga, 1949, p. 124). Panašiai teigia ir L. Sauka, kvietimą sėstis į laivelį vadindamas „meilautiniu motyvu“¹ (Sauka, 1968, p. 156). Jam pritarė ir D. Sauka, sakydamas, kad tai niekuo neypatinga buitinė situacija, dažnai sudaranti siužetinį centrą, kuris tikslinamas ir išbaigiamas aiškia vestuvine atributika pasižyminčiais bei simbolinę prasmę turinčiais įvaizdžiais (Sauka, 1970, p. 250).

N. Vėlius laivo statymo (dirbdinimo, kūrimo ir plaukimo) vaizdinyje linkęs ižiūrėti pasaulio modelio reliktų (Vėlius, 1983, p. 187). Jo manymu, laivo, tilto arba namo² statymas, ko gero, yra bernelio fizinių ir dvasinių jėgų išbandymas norint išsitikinti, ar jis jau pakankamai subrendęs vedybiniam gyvenimui, ar „gerai susipažinęs su etninės bendrijos mitologinių žinių visuma ir su jų dominante pasaulio medžiu“ (Vėlius, 1983, p. 191). Šiemis teiginiams iliustruoti parastai nurodomi tokie dainų žanrai bei tipai: kalendorinės dainos – *Vidury dvaro palavų krūmas* (Kl 29),³ *Leliumoj krašte marių, leliumoj* (Kl 62),⁴ *Po liepa liepa upelė teka* (Kl 406),⁵ *Sėdžiu po langeliu* (Kl 407),⁶ vestuvių – *Lék, sakaléli, per ezerelę* (V 811),⁷ *Oi, toli, toli, už Nemunélio* (V 1025),⁸ *Oi, augo augo žalias pušynas* (V 1904).⁹

N. Laurinkienė teigia, kad siužetinės schemas (akmenėlis, kréslelis, luotelis, laivelis, o ant jo (jame) bernelis (mergelė) įvairiai veiksmai reiškia vienas kitam meilės jausmus) likučiai aptinkami ne tik senosiose, bet ir vėlyvesnėse dainose, o tokio siužeto ištakos veikiausiai glūdi archajiniame pasaulevaizdyje. Taigi N. Laurinkienė ši vaizdinė dainose aiškina pirmiausia kaip kosmogoninių procesų erdvę: marios, kuriomis plaukia laivelis, jame sėdintis bernelis (mergelė) interpretuojami kaip kosmoso, organizuoto pasaulio daryns (Laurinkienė, 1990, p. 46 – 48).

Tokių dainų vaizdo neįprastumas bei simbolika neginčija ma, tačiau dėl jo prasmės folkloristai ir mitologai nesutaria.

Pasak B. Kerbelytės, medžio (namo, laivo ar tilto) įvaizdžiui pažinimo, pasaulio, gyvybės medžio¹⁰ prasmės suteikiimas kelia abejonių. Autorė klausia, kodėl žmogų labiau jaudino kosmoso sandara, jo organizacija, o ne būties buities problemos, ir atsako: vestuvės rengiamos ne tam, kad būtų galima pakalbėti apie kosmogoninius procesus; pagrindinis tikslas – susilaukti įpėdinių, pratęsti giminę.¹¹

Dainose (ypač vestuvinėse) dažni vandens, augalo,¹² kalno ir kitokie simboliai įgalina kalbėti ne apie padriką, bet apie darnią simbolų, reikšmių sistemą dainose, tikėjimuose, užkalbėjimuose, pasakose, visoje tradicinėje kultūroje. Simboliai liudija, kad dainose herojus (herojė) ne tikroviskus vaizdus stebi ir apdainuoja, o rikiuoja, dėlioja savo gyvenimo „prasmes“ (Stundžienė, 1999, p. 97). Tas prasmes tyrusi B. Kerbelytė išvardija penkis pagrindinius tikslus, kurių siekia pasakų herojai. Vienas iš jų, būdingas viso pasaulio žmonėms, yra idealaus vedybų partnerio paieška (Kerbelytė, 1997, p. 114 – 115).

Taigi laivo (namo) statymo (dirbdinimo, kūrimo, plaukimo laivu) vaizdinyje, matyt, pirmiausia reikėtų ieškoti ne kosmogoninius procesus, o vedybinę situaciją atspindinčių idėjų ir simbolijų.

Vedybų simbolika

Pažvelkime į vieną iš nedaugelio Mažosios Lietuvos dainų, kurioje poetiniai vaizdiniai dėliojami tarsi „iš paukščio skrydžio“, pereinant prie vis artimesnio vaizdo, kol dėmesys sutelkiamas į pagrindinį herojų:

Lék volungė, lék volungė,
Lék volungė per pakalnėlę.

Per tą pakalnę, per tą pakalnę,
Per tą pakalnę bég srauns upelis.

Į tą upelį, į tą upelį,
Į tą upelį suk verpetelė.

Į tą verpetą, į tą verpetą,
Į tą verpetą yr' žals laivelis.

Tame laivelyj', tame laivelyj',
Tame laivelyj' séd' dvi seseli.

KlxD 422¹³

Dainoje (užrašyta V. Kalvaičio ir vėlesnių tautosakos rinkėjų (Bj 1, 7) ryški tobula poetinio vaizdo siaurinimo ekspozicija.¹⁴ Volungės įvaizdis gana dažnas ne tik Mažosios Lie-

tuvos, bet ir kitų regionų (ypač Žemaitijos) dainose. Tai vienės gražiausią Lietuvos paukščių, kurio šviltavimas prieš liečių¹⁵ lyg teigia gyvybės idėją, dainose pertekiamą tekančio upelio, verpeto, žalio laivelio vaizdiniai.¹⁶ Minėtą prielaidą patvirtina ir daugelyje šios versijos variantų plėtojama nuotakos našlaitės vedybų tema.

Panašiai reikėtų suprasti ir L. Rézos užrašytos dainos *Laiwas*¹⁷ simbolinius vaizdinius:

I šilą éjau
Šilužy kirtau,
Pagiry laivą kūriau.

O kai pakūriau
Juodą laivatį
Su aštuonais kampačiais;

Ant kožno kampo
Po liepos medį
Su devyniomis šakatėms.

RD I 9¹⁸

Kai kurie tyrinėtojai *laivatį su aštuonais kampačiais* linke traktuoti kaip sakralinės erdvės ir laiko simbolį. Teigiamo, kad skaičius aštuoni susijęs su erdvės struktūra horizontalioje projekcijoje. Pasak L. Klimkos, „baltų gyvenamo arealo platumose natūraliai išskiriamos aštuonios kryptys, aštuonis kampus turi liaudiškų audinių, juostų ornamentas „žvaigždė” (latvių vadinamas Ausekiui), kuris laikytinas baltų kosmogramma” (Klimka, 1997, p. 64). Aštuonių krypčių (kampų) erdvės samprata žinoma ne tik baltams, ji akivaizdi ir ankstyvojoje krikščionybėje, budizmo kultūroje ir t. t.¹⁹

Vis dėlto tiek lietuvių, tiek latvių tradicinėje kultūroje skaičius aštuoni gana retas. Pasak J. Kursytės, skaičiaus aštuoni nėra nei latvių pasakose, nei tikėjimuose, nei kituose folkloro žanruose, o tik kalendorinėse pavasario ir žiemos švenčių dainose, aštuoni simbolizuojant išbaigtumą, laiko bei erdvės vienybę (Kursite, 1996, p. 118 – 119).

Skaičių aštuoni (aštuoni kampačiai), devyni (devynios šakos), liepos, giedančio paukščio simbolika šioje dainoje sudaro savitą kompleksą, liudija situacijos neįprastumą, įgalina ižvelgti ritualo pėdsakus.²⁰ Anot B. Stundžienės, pagal devynių modelį schematizuotos dainų pradžios rodo jo pagrindu galėjus būti tai, kas gerai pažistama, savaime suprantama, atėjė iš kiekvieno patirties (Stundžienė, 2000, p. 123). Tai pasakyta ir apie liepos ir joje giedančio paukščio (dažniausiai – gegutės) simboliką šioje dainoje. Kukuojanti gegutė, žinia, gali išspranašauti ne tik vedybas, gyvenimo trukmę, bet ir mirtį.²¹ Visi išvardinti pastebėjimai leidžia minėtą dainos pradžią (aštuoni kampačiai, devynios šakos, liepa, giedantis paukštis) laikyti universalia ekspozicija, iš kurios toliau gali rutuliotis tiek mirties, tiek ir gyvybės paradigma.

Cituota daina užbaigama ypač šiam kraštui būdingu laivo kreipimo „i tą kiemelį, kur auga mergelė” vaizdiniu:

Ei, broli, broli,
Brolyti mano,
Kur kreipsiva laivatį?

Ar ant dvaračio,
Ar ant miestačio,
Ar ant mažo kiemačio.

Mažam kiematy
Mažos mergatės,
Ale didi meilatė.

RD I 9

Šis akivaizdžiai vestuvinis (piršlybų) vaizdinio raiškos kompozicinės fragmentas pamario krašto dainose tampa dominojančiu. Jį be vargo atpažinsime įvairių tipų ir skirtinę žanrų kūriniuose:

Ant kur kreipsi žegluži,
Ant kur suksi laivuži?
Le 47 (D 1551 tipas *Atlyja lietūs, atpučia vėjas*)

Katrunk suksiv' valtužę?
RD II 72 (D 1550 tipas *Išbég išbėgo iš Rusnės kaimo*)

Kur kreipsiva laivatį?
RD II 75 (D 1560 tipas *I šilq éjau*)

Vienokia ar kitokia forma šis kompozicinės fragmentas yra plačiai paplitęs ir po kitus Lietuvos regionus:

– Sūneli mano,
Raiteli mano,
Kur stacysium laivelį,
Cies kuriuoj kiemeliu?
KDLD 24

Hipotetiškai galima teigti, jog šis Mažosios Lietuvos dainų vaizdinys (laivačio kreipimas kur auga mergytė) glaudžiai susijęs su realiomis,²² kituose regionuose jis kur kas mažiau arba visai neturi sąsajų su tikrove.

Net dainos, kuriose idealizuojamos vedybos su žvejų bernyčiu ar mergele, Mažojoje Lietuvoje turi unikalų regioninį koloritą (kitur paprastai aukštinamas bernelio gebėjimas arti, pjauti; mergelės – šieną grėbtin, rugius rišti; idealizuojami darbo įrankiai, padargai, apie šaunumą sprendžiama iš žirgo ir t. t.):

– Cit, cit, mergele,
Spragilo nekilnosi,
Bet su laiveliu
Plačiom marėm bégiosi.

TD VII 10²³

Samdysiu kelvaltélé,²⁴
Vesiu žvejų mergele,
Tai lengvai būsiu,
Su laiveliu liūliuosiu.

KlvD 168²⁵

Unikali šiuo požiūriu yra ir žvejų daina *Penkis metus auginau* (D 1534). Ji paplitusi tik Mažojoje Lietuvoje (užrašyti keturi variantai):

Du tris metus²⁶ auginau,
Du tris metus kalbinau,
O šiuos trečius metužius
Stosiva į laivuži.

Le 35

Stojimas į laivužį yra ne tik graži metafora, simbolizuojančia jaunuolių brandą, tinkamumą vedyboms, ji išreiškia ir žvejo šeimos savarankiškumą, gyvenimą, dažniausiai kupiną nuolatinį vargą ir nepriteklių. Kitame dainos variante *stojimas į laivužį* vartojamas pakaitomis (sinonimiškai) su *vargeliu*:

O šiam šeštam metelyj'

Istojaū į vargelį.

KlvD 69

Išsakytajā hipotezē dėl Mažosios Lietuvos dainų artumo realijoms sustiprina ir vestuvinė pasėdo daina *Oi, toli toli už Nemunėlio*,²⁷ kuri paplitusi ne tik Mažojoje Lietuvoje, bet ir Dzūkijoje, Suvalkijoje. Dainoje poetiškai išprasminta ne tik mergelės (bernelio) branda, tinkamumas vedyboms, bet ir egzogamijos²⁸ tradicijos. Ilgesingas žvilgsnis, nukreiptas į kitą Nemuno (vandenėlio) krantą, nėra vien poetinė metafora, bet ir realija, išryškinanti šio krašto specifiką – ieškoti vedybų partnerio kitoje Nemuno (vandenėlio) pusėje.²⁹ Tinkamiausia priemonė tam – laivelis, valtis. Neatsitiktinai V. Kalvaičio užrašytame dainos variante herojus *persiūrtu* per Nemunėlį:

Kad aš žinočiau,

Kad mano būtų,

Aš *persiūrciau* per Nemunėlį.

KlvD 112

Suvalkijoje užraštuose variantuose herojus *persikeldintu* (*persikelę*) per Nemunėlį (JLD 498, 715), net *pereitų* per Nemunėlį (JLD 962). Kitaip tariant, atokiau nuo didesnių vandenų dainos leksika lengvai gali kisti. Kad ir vestuvinės dainos *Ir paaugo žalia liepa* (V 1428), labiausiai paplitusios Žemaitijoje. V. Kalvaičio užrašytas variantas tik dar kartą paliudija, jog šiame krašte laivelis vestuvių apeigose turėjo ne tik simbolinę, bet ir praktinę reikšmę:

Pasakykie, volungėle,

Ką tu ten regėjai?

„Aš regėjau dvi sesele

Tra ra ra ra ra,

Su šluopu³⁰ žégluojant.

KlvD 241³¹ (KlvD 242 Su šluopu važiavo)

Kitų regionų šios dainos variantuose – „i šliūbą važiuoja“ (LLD 8 500, 505), „eina“ (LLD 8 504). Paprastai dainose nesunkiai numanoma arba pasakoma ir vestuvinės kelionės priemonė:

– Juodbérėliai pašlaajuoti,

Marga karietėlė.

LLD 8 503

Iš dalies galima sutikti su V. K. Sokolova, kuri teigia, jog pirminė persikėlimo (plaukimo) per upę prasmė – perėjimas į kitą, naują kokybę, būseną – pamažu užmirštama. Todėl „persikėlimas“ kartais vaizduojamas gana realistiškai (Соколова, 1977, c. 193). Tačiau patvirtina ir Mažosios Lietuvos dainų leksika, akivaizdžiai paveikta realiju.

Tačiau net ir tose dainose, kuriose laivas yra praktinio, ūkinio pajūrio ir pamario žvejų gyvenimo atspindys, kuriose regime atskirus to krašto žmonių, buities ir darbų epizodus („liodusim rugius, miežius“ LTRn p. 46; „parsivešim žalių šilkų“ RD I 35, KlvD 35 ir t. t.), laivo motyvas yra tik tam tikra ižanga, anksčiau ar vėliau vis tiek pakrypstama į mėlės, vedybų tematiką. Tinkamas pavyzdys galėtų būti šienapjūtės daina *Dirbdysiu laivą*.³²

Dirbdysiu l'aivą,

Geltoną l'aivą,

Bégisu jūroms marel(ëms).

Ar būs pryš vėją,

Ar būs pavejui,

Samdysiū pjovėjuk(us)

Bj 11

Bandymas dainoje ižiūrėti samdinių émimą iš Didžiosios Lietuvos (Grumadaite, 1998, p. 43) vargu ar pamatuotas. Dainos variantuose minimos Mažosios Lietuvos vietovės, iš kur ketinama „samdyti“ pjovėjukus ar grébėjikes, – *Kinčių kiemely* TD VII 8; *Srébalų kieme* TD VII 9; *Lužų, Sudmantų kieme* PKD 8; *Lankutių kieme* PKD 94), bei paralelinis vaizdavimo būdas (pirmoje dalyje samdo pjovėjukus, antroje – grébėjikes) aiškiai rodo vestuvinę dainos vaizdinių prasmę.

Laivo dirbdinimas (kūrimas), aplaukiantis (parbégantis, kreipiamas) laivelis simbolizuoją vedybų užuomazgą (kartais tam tarnauja ir ypač vaizdinga dainos ekspozicija), o plaukimas laiveliu, atskyrimas nuo kranto – dramatišką vedybų kulminaciją. Ir atvirkščiai – nepadirbdinto laivo, supuvusių medžių vaizdiniu dainose poetiškai išprasminti neteseti priešvedybiniai pažadai, nenusiekęs gyvenimas, skurdi žvejo buitis, neleidusi realizuotis didžiausiai gyvenimo svajonei:

Ketinai laivą kurdinti,

Šilkų žéglelius siūdinti;

Supovo medžiai ant vandens,

Šilkų žégleliai ant kléties.

KlvD 417³³

Kituose Lietuvos regionuose nerealizuotos svajonės arba, kaip teigia L. Sauka, „nepatenkintos užgaidos, ilgėjimasis kažko nekasdieniško“ reiškiamos kitokias poetiniaias įvaizdžiais: mergelė negauna „kalno uogelių“, nes „pašalnoti žiedeliai“; negauna nei „girios paukšteliu“, nes „užrūdijus plintelė“ (Sauka, 1968, p. 157).

Laivo dirbdinimas (kūrimas) dainose gali būti gretinamas su laivo statymu pasakose. Mat pasakose (kaip ir dainose) laivo, tilto ar namo statymas gali būti vienas iš trijų sunkių darbų, užduodamų herojui, siekiant išbandyti jo fizines ir dvasines jėgas, t. y. norint išsitikinti, ar jis pakankamai subrendęs vedybiniam gyvenimui (Vėlius, 1983, p. 191).³⁴ Kitaip tariant, laivo dirbdinimas (kūrimas) dainose, pasakose gali būti suprantamas ir kaip archajiškų iniciacijų atspindys.³⁵

Latvių žvejų dainos tokią išplėtotą siužetą neturi. Tačiau ir glausta latviškų ketureilių informacija leidžia ižiūrėti tą pačią (vedybų, pilnametystės, pasirengimo savarankiškam gyvenimui) laivo dirbdinimo simboliką kaip ir Mažosios Lietuvos dainose:

Laivā dzimis, laivā audzis

Laivā mūžu nadzīvojs,

Laivā vesu līgaviņu

Kas ar mani rotātos.

LTdz 13192

Laive gimus, laive auges,

Laive amžių nugyvenes,

Laive vešiu merguželę,

Kuri su manim žais.

Aplinkybių neįprastumą (palyginti su lietuvių žvejų dainomis) paryškina tai, jog latvių žvejų dainose dažnas įvykis, veiksmas, darbas (taip pat ir laivo darymas) yra Jūros ar kurios kitos motinos inicijuojamas (LTdz 13043), o pats laivas gali būti ir žvejų, ir dievų (Dievo, Dievo sūnelių, Saules) nuosavybė.

Mirties simbolika

A. Zubavičiūtė straipsnyje „Lietuvių dainos apie vadavimą ir jų paralelės Europos tautų baladėse” pastebi, kad kai kuriuose tarptautinės baladės „Išperkama mergelė” variantuose taip pat labai ryškus kelionės valtimi motyvas. Autorė ižvelgia dvi skirtinges kūrinio veikėjos pozicijas: vienu atveju valtis merginai tampa nepageidaujama vieta, kitu traktuojama kaip išsigelbėjimo galimybė. Daroma išvada, jog tokį skirtingą kelionės valtimi traktavimą gali lemti ir paties žodžio laivas (valtis) semantika (Zubavičiūtė, 1999, p.146). Kitaip tariant, jau pati žodžio laivas (valtis) reikšmė leidžia kalbėti apie kelionę į mirtį ir kelionę iš mirties.³⁶ Pats žodis *laivas* (*laiva*, *laivé*), latvių *laiva* greičiausiai pasiskolintas iš Pabaltijo suomių (suomių *laiva*, estų *laev*). Šie, savo ruožtu, galėjo pasiskolinti iš germanų **flauja-*, kurio tēsinys gali būti senovės islandų *fley* ‘laivas, plaustas’ (tą pačią šaknį turi ir lietuvių *plauti*, *plaustas*) (Urbutis, 1981, p. 12).³⁷ Taigi dainose laivo semantika neatskiriamai nuo ambivalentiškos vandens prasmės.

Aptariant Mažosios Lietuvos dainas, kuriose laivelis apvirsta, o bernelis ar mergelė nuskėsta, labai sunku nubrėžti ribą tarp simbolikos ir realybės:

Ir apvirtro laivelis

Ir nuskendo bernelis.

Bég mergelė verkdama,

Aukštyn rankas keldama.

TD VII 6³⁸

Skirtingai nuo dainų, kuriose herojus skėsta dėl vainikio, čia neplėtojama virtimo „marių ženteliu” tema (bent jau dainose, kurios užrašytos Mažojoje Lietuvoje). Realybės ir trągizmo pojūtis ypač sustiprėja XX a. antrojoje pusėje užrašy-

tuose variantuose, kurie nebėturi ir išprasto šiam dainų tipui dialogo (*Atsiliepē bernelis / Jūrų marių dugnely*). Jų pabaigoj tik konstatuojama, jog po mirties nieko nebéra (tai liudija apie mirties sampratos pokyčius žmonių sąmonėje):

Ir nuskendo bernelis

Jūrēs marės gruntely.

LTU 52³⁹

Gana neįprastas A. Juškos užrašytas tos dainos variantas. Tradicinis klevelio kirtimas, šakų genėjimas, lentelių skaldymas, laivelio darymas čia neturi išprasto (kaip prieš tai ciituotuose posmuose) plaukimo, virtimo ir skendimo eiliškuo. Dainoje tiesiog ketinama įguldysti bernužį (mirusį?) į laivužį ir paleisti į marias:

Budavotų laivuži

Įguldytų bernuži

Įguldytų bernuži

Ir paleistų į mares.

JLD 858

Cituotas posmas šiek tiek primena skandinavų tradiciją laidoti mirusiuosius laivuose (ši tradicija žinoma ir slavams (Galvydis, 1980, p. 49)). Vienoje germanų sakmėje pasakojama, kad miręs dievo Odino sūnus Baldras (jaunas saulės dievas) buvo paguldytas į laivą, tame sukurtas didelių rastų laužas ir laivas paleistas į atvirą jūrą.⁴⁰ Teigiamo, kad taip senų senovėje į paskutinę kelionę išrengdavo kunigaikščius ir didžiavyrius⁴¹ (Demeter, 1993, p. 30).

Lietuvių pasakose bei sakmėse luotu (valtimi) į mirusiuosius pasaulį (pragara), esant už vandens, kelia irkliniukas, keltinginkas, luotininkas. Pomirtinio pasaulio už vandens samprata prisikirtina galbūt pirmiausia toms baltų gentims, kurios gyveno arti vandens (jūrių, marių), be to, galbūt ilgą laiką kontaktavo su keltais (Beresnevičius, 1990, p. 103). Antrają prielaidą tarsi patvirtinta padavimai apie piliakalnius, kuriuose herojus pamato neįprastą, nežinomą dalykų. Viename tokiai padavimų (apie Šeimyniškių piliakalnį) sakoma, jog herojus, išlindęs pro skylę į piliakalnį, radęs išpuoštą kambarį, o tame – laivelį, pilną auksinių pienigų. Laivelio gale sédėjęs ponaičiukas. Jis paėmės kepurę, pripyleę aukso ir išleidęs piemenuką (EAMD 11).⁴² Kitame padavime berniukas pasakoja matęs laivą, kuriame sédėjusi ponia su šuniuku – ponia sédėjusi viename laivelio gale, šuniukas kitame. Kai tik ponia berniuką pamačiusi, tai šokusi į laivo, net laivelis apsivertęs (EAMD 201).⁴³ Pasak G. Beresnevičiaus, šie padavimai nesiderina prie baltiško konteksto ar bent jau ta baltiška konteksto dalis mums nežinoma. Iš tų, kurie geležies amžiuje savo mirusiuosius ēmė laidoti sudiegindami juos laivuose, mums artimiausiai būtent skandinavai. Ar čia ižiūrėsime konkretaus vikingo sudeginimo laivėje sceną, kuri išsirėžė į lietuvių atmintį, ar „migruojančių pasakojimų”, vis tiek reikėtų pripažinti, jog padavimo ištakos – konkretus tokio laidojimo paprotys, o tokio motyvo kilmę G. Beresnevičius linkęs aiškinti kaip lietuvių protėvių kontaktų su skandinavais ankstyvaisiais

viduramžiais pasekmę (Beresnevičius, 1998, p. 8). Laivas (valtis) ne tik skandinavų, bet ir daugelio kitų tautų mitologijoje (ir laidotuvų ritualuose) yra persikėlimo iš gyvujų pasaulio į mirusiuju (kartais atvirkščiai) priemonė.⁴⁴

Tokie vaizdiniai greičiausiai atsirado iš realijų – kai mirusieji buvo laidojami negyvenamose salose, anapus upės ar ezero, o jiems perkelti naudoti laiveliai, luotai.⁴⁵ Iš čia ir tikejimas, jog mirusieji negali peržengti vandens. Vanduo, kuriuo prausiamas mirusysis, išpilamas paskui vežamą į kampus karštą, kad vėlė negrižtų į namus videntis (Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštėtė, 1995, p. 445). Panašiai galime interpretuoti ir *pavedimo* vandens išpylimą nuotakai išvykstant į vyro namus. Tai riba, kurios nebegali peržengti ištekėjusi mergina (nebegali grįžti į ankstesnę padėti, net į gimtuosius namus grįžta tik kaip viešnia (Balsys, 1998, p. 47)). Tokie seniausiai ritualai visiškai nepranyksta, išblėsta arba pamžu keiciiasi jų turinys, bet buvusi forma ilgai išsilailo (Stundžienė, 1999, p. 94). Apie Sartus dar XX a. pradžioje per Jonines degindavo laivelį, jei juo buvo tekė vežti mirusijį. Mat manyta, kad tokiu „myruoliu“ žvejant niekada žuvies nebesugausi (Lietuvių XIV, 1958, p. 101 – 102).

Matyt laivelio (luoto) – vienos iš seniausių transporto priemonių – panaudojimas laidotuvų apeigose galėjo supnuoti *laivo – karsto* paralelę Mažosios Lietuvos dainose:⁴⁶

Padirbdyk man laivel
Ant aštuonių kantel,–
Ant kožnos kantos
Po angeliuk,
Į galvos galą
Vardą pavardik,
Palaidok mane
Ant kapų kalnel.

TD VII 127

Šioje dainoje ikikrikščioniškos pasaulėjautos vaizdiniai ima gožti krikščioniški simboliai. Minėtų simbolių samplai-ka išlieka ir tose dainose, kuriose laivo – karsto metaforą pakeičia gryna realija – „grabas“:

Padirbdyk man grabelj
Baltos liepos lenteliu....
.....
Ant kožno kampo
Po ziegoruką,
Per vidurį grabelio
Dvi raibi gegužėle.

KlD 134⁴⁷

Dirbydink man grabėli
Ant aštuonių kantelių,
Ant vidurio varpelių,
Kurios taip graudžiai gied.

Bj 23⁴⁸

Realū dainos įvaizdžių pagrindą patvirtina ir V. Kalvaičio 1892 metais Gilijos bažnytkaimyje užrašyti etnografiniai duomenys. Čia sakoma, jog vienuolikmetės Nurkaitytės žaliojo aštuonžambio grabo „kantai“ buvo nudažti bérų, jų tarpai

raudonai, mėlynai, geltonai, išgražinti rožėmis bei lelijomis (KlD, p. 64). Tokiomis pat spalvomis Mažosios Lietuvos dainose dabinami ir laiveliai. Minėtų dainų realistinius vaizdus galime atpažinti ir iš senųjų šio krašto antkapinių paminklų – krikštų, kurie buvo puošiami stilizuotais žiedais, žirgelių galvomis, paukščiais (dažniausiai gegutėmis arba balandžiais⁴⁹) (Čerbulėnas, 1995, p. 526 – 527). Paukščių figūrų kompozicija paprastai būdavo simetriška, bet neretai vieną figūrą dėdavo ant stiebelio krikšto viršuje arba pritvirtindavo prie vingrios vielos (Gimbutas, 1958, p. 32). Papūtus vėjui tokia paukščio figūra siūbuodavo į visas puses. Taip ir dainoje:

Ant jos kapuželio žyd brūnas bijūnėlis,
O ant krikštuželio tup raiboji gegele.

Arch IV p. 593

Latvių žvejų dainose laivas (laivo vėlukas) tampa ir žvejo mirties ženklu:

Ko tā saulite
Tik grauži raud?
Jūrā noslīka
Sudraba laiviņa.

LTdz 13381

Ko ta saulelē
Taip graudžiai rauda?
Jūroje nuskendo
Sidabro laivelis.

Zvejas vīra dvēselīte
Vēlodzīna galīnā;
Kad nolūza vēlodzīnis,
Tad pazuda dvēselīte.

LTdz 13045

Žvejukėlio siela
Ant vēlungēs galō;
Kai nulūžo vēlungēlē,
Tai pražuvo siela.

Sunku pasakyti, ar Mažosios Lietuvos (bei kitų Lietuvos regionų) dainose pasitaikantis sugretinimas *laivas – karstas* atsirado dėl realiai egzistavusio papročio laidoti (deginti) mirusiuosius laivuose (iš ši klausimą galbūt atsakys archeologai). Akivaizdu kitka – laivo dirbdinimo (kurdinimo, plaukimio laivu) vaizdiniys Mažosios Lietuvos ir latvių žvejų dainose gali išreikšti ir gyvybės (vedybų), ir mirties (laidotuvų) idėjų. Tai įgalina kalbėti apie gyvybės – mirties, laidotuvų – vestuvių paraleles, šių vaizdinių bendrą kilmę.

Mirties – vedybų simbolika

Mažosios Lietuvos dainose tokią pat prasmę kaip laivelio ant aštuonių kampelių, atrodo, turi ir itin retas *turmelio ant aštuonių kampelių* (užrašyta viena daina) bei *dvarelis* (taip pat vos viena daina) kurdinimas:

Oi kad žinočiau šeirelę gausias,–
Pakurdinčiau *turmeli*
Ant aštuonių kampelių...

O kad žinočiau mergelę gausiąs,—
Pakurdinčiau dvarelį
Ant keturių kampelių.
Kiek ant kampelio po gegužėlę
Kas rytelį kukavo.

TD VII 48

Pirmasis posmas orientuoja į mirties, antrasis – į vedybų simboliką. Kad dainose trokštama šeirio (našlio, rečiau – šeirelės) mirties, matyt ne tik iš Mažosios Lietuvos, bet ir iš kitų regionų dainų. Antai Advento ir Kalėdų dainose ypač populiarus seno jaunikio motyvas.⁵⁰ Senam nemylimam jaunikiui mergelė kloja patalėli „trijų eilių erškėtelių”, po galva deda akmenėlį, užkloja akėtiom, ruko dūmuose, užpjuo do šunimis. Kartais jų užmuša akmeniu sakalėlis, nuskanda iš debesio pasipylęs lietus ir t. t. (Vėlius, 1989, p. 8 – 14).

Mirties ir gyvybės simbolikos persipynimą vaizdžiai iliustruoja ir L. Rėzos daina, kurioje vietoje *laivelio* (žr. RD I 9) minimas *dvarelis*:

Pasikurdinkis
Margą *dvarelį*
Ant plačio vieškelėlio.

Ant kiek kampelio
Po alyvėlę
Su devyniomis šakelėms.

Į viršūnėlę
Po gegužėlę
Kas rytužį kukavo.

Tol ji kukavo,
Kol iškukavo
Dukrytę nuo mamužės.

RD II 37

Šių posmų vestuvinė simbolika neabejotina. Tačiau toliau ją keičia laidotuviai, mirties ženkliai:

Tai aš nueisiu
Į tą žemeleč,
Kur gyven be darbelio.

Po velénėlėms,
Po smilginėlėms
Čia gyven be darbelio.

RD II 37

Vedybų (gyvybės), laidotuviai (mirties) ritualai galėjo turėti bendrybių. Žymus etnografas bei folkloristas Arnoldas van Gennepas dar XX a. pradžioje (1909) garsiausiai savo darbe *Les Rites de Passage* pastebėjo, jog gimimo, vaikystės, vestvių, nėštumo, tėvystės, iniciacijos į religinę bendruomenę bei laidotuviai apeigos yra labai panašios (Gennep, 1960, p. 65 – 115). Ir lietuvių vedybų bei laidotuviai papročius sugretinti nėra sunku: apeiginis maudymas (maudymasis), kelionė į svetimą (kitą) pasaulį (šalį), vandens išpylimas paskui vežamą karstą ir išvykstant jauniesiems – tik maža bendrybių dalis. Ypač atkreiptinas dėmesys į raudas, kai, pa-

sak D. Saukos, laidotuviai apeigų dramoje matydama skaudžiausią vestvių iškilmį atsikartojimą, raudotoja abu išgyvenimus sulieja į vieną būseną⁵¹ (Sauka, 1970, p. 207). Bene ilgiausiai išsilaikei ir placiausiai žinomas paprotys netekėjusių (nespėjusių ištekėti) merginą laidoti su nuotakos rūbais.⁵² Šis paprotys žinomas ne tik lietuviams, bet ir slavams. Teigiamo, kad daugelyje rusų gyvenamųjų sričių ir ištekėjusių moteris rengdavo nuotakos rūbais (tam jie būdavo specialiai saugomi) (Соколова, 1977, c. 194 – 195). O štai L. S. Kavtaskis yra aprašęs net iki XX a. antrosios pusės išlikusį mordvių paprotį per jaunos merginos laidotuvės imituoti jos vestives. Autorius pažymi, jog „vėlesnių laikų apeigos atlėkėjai jau puikiai suvokia, jog mergina numirė ir niekada nebegrįš į gimtajį kaimą, todėl tėvai, giminės, bendraamžiai gailiai aprauda mirusiąją. O tradicija verčia apeigos dalyvius linksmai dainuoti, šokti⁵³“ (Кавтаський, 1974, c. 267 – 273). Žinoma, tokis paprotys jau seniai nebeturi religinio pagrindo ir išliko tik dėl tradicijos, tačiau nekyla abejonių, jog tokio pagrindo būta. Senojo tikėjimo reliktu galime laikyti vieną lietuvių sakmę, kurioje duktė priekaištauja motinai, kam ji sudėjo į karstą kraitį – jai dabar visą laiką reikia rietimus nešioti (BsV p. 116). Toks sakmės motyvas galėjo atsasti dėl pakitusio požiūrio į senąją tradiciją.

Idomu, kad aptariamosiose dainose laivelis, turmelis, dvarelis yra *kuriamas*, *kurdinamas*. Atrodo, kad regime dar vieną tik Mažojoje Lietuvoje aptinkama semantinė dialektizmą.⁵⁴ Mat kituose regionuose bernelis paprastai *stato* klėtelę, butelį, dvarelį, laivelį (žr. K 200), o pamario krašte *kuria*, *pakuria*, *pasikurdina* laivelį (RD I 9, RD II 75, Le 17), svirnelę (Le 70), *kurdina* turmelį (TD VII 48), dvarelį (RD II 37) ar net miestą:

Miestą sau *pakursim*
Brangių akmenaičių,
Saulužės langaičių.

KlD 491

„Lietuvių kalbos žodyne“ tarp žodžio *kurti* (*pakurti*) reikšmių pateikiama ir mums rūpimoji – ‘pastatyti, irentgti’. Šios reikšmės pavyzdžiai kaip tik ir paimti iš Mažosios Lietuvos dainų bei senųjų raštų – rankraštinės 1590 metų J. Bretkūno „Biblijos“ bei rankraštinio veikalo „Clavis Germaniko – Lithuania“, datuojamo 1673 – 1701 metais (LKŽ, 1962, p. 976). K. Būga teigia, kad lietuvių žodžio *kurti* pagrindinė reikšmė turėjo būti ‘daryti, taisyti’ (Būga I, 1959, p. 128), bet priduria, kad kuriami téra trobesys, laivas, miestas, pilis (Būga, 1959, p. 132). Minėti objektai paprastai reiškia žmonių gyvenamają vietą, t. y. tiesiog namus, kuriuos mitinėje pasauļėžiuroje turėjo ir gyvieji, ir mirusieji (plg. *namas* – trobesys, *amžinas namas* – kapas, karstas – *mano nameliai šešių lenteлиų*, *taisytis į namus* – rengtis mirti (LKŽ, 1970, p. 528 – 529). Kitaip tariant, dainose minimas laivelio, turmelio, dvarelio *kūrimas* gali turėti sąsajų ne tik su vedybų, bet ir su laidotuviai apeigomis (gal net su mirusiuju deginimo tradicija⁵⁵). Išsakyti teiginiai leidžia dar kartą pabrėžti archajinių vedybų ir laidotuviai apeigų bendrybes. Laidotuviai ir vestuviai ri-

tualų tapatumą regime XII amžiaus rusų metraščio⁵⁶ pasakoje „Olgos kerštas už Igorio mirtį“. „Drevlianų“ piršliai klaidingai perskaito kunigaikštienės Olgos paliepimą, kad pasiuntiniai reikalautų nuvedami į pirtį ir kad būtų nešami valtyse, todėl vietoj vestuvų atliekamos laidotuvių apeigos (vieni pasiuntiniai atnešami valtyse ir sumetami į gilią duobę bei užkasami, t. y. palaidojami, kiti sudeginami pirtyje) (Федомов, Сумникова, 1985, c. 9 – 17).

Taigi laivo statymo (dirbdinimo, kūrimo), plaukimo laivu vaizdinys būdingas visų Lietuvos regionų įvairių žanrų bei įvairių tipų dainoms. Mažosios Lietuvos žvejų dainose minėtas vaizdinys gali būti suprastas kaip: 1) vedybų (gyvybės); 2) laidotuvių (mirties), 3) ir vedybų (gyvybės), ir laidotuvių (mirties) ženklas arba kaip 4) žvejų gyvenimo realija.

Laivo statymo (dirbdinimo, kūrimo), plaukimo laivu vaizdinio semantikos pokyčiai (lyginant seniausius ir vėliausius užrašymus) rodo, jog vis labiau dyla senoji (mitinė) šiu vaizdinių prasmė, ryškėja realistinės gyvybės ar mirties paradigmos. Tokie pokyčiai liudija ir apie mirties bei pomirtinio gyvenimo sampratos kaitą žvejų tradicijoje.

NUORODOS:

1. Tokių „meilautinių“ motyvų L. Sauka sumini ir daugiau: „kačiuko“, „žiedo“, „žirgelio“, „skarbelio“, „šilkų kuskos“ pametimas (SIS 736 – 759), raginimas šokti „per stakles“, „per svirneli“, bauginimas, kad „nukris kepurėlė“, „riedės vainikėlis“ (SIS 685 – 687), „žirgo girdymas“, „kibirėlių sudažymas“, „savitelių laužymas“ (JSD 62, 90, 171) ir t. t. (Sauka, 1968, p. 156).
2. Pasak N. Vėliaus, laivas mūsų liaudies poetinėje tradicijoje prilyginamas namui, kartais tiesiog vadintamas namu (seklyče). „Atplaukė laivelis – nauja seklyčelė“, – sakoma vestuvų dainoje *O kur buvai, berneli* (V 236). Todėl vienuose dainos *Ant marių kantelio* (K 200) variantuose bernelis stato klėtelę, butelį, dvareli, o kituose – laivelį. Daroma išvada, jog namas vietoje laivo dažniau minimas Dzūkijos ir Suvalkijos pietuose užrašytose dainose. N. Vėliaus teigimu, ne tik laivas ar namas, bet ir tiltas, lieptas, krėslas ar net akmenėlis, ant kurio sėdi ritualinio veiksmo dalyviai, gali simbolizuoti pasaulio medį (Vėlius, 1983, p. 187).
3. Daina labiausiai paplitusi Dzūkijoje. Užrašyti 74 variantai. Mažojoje Lietuvoje ji nežinoma.
4. Užrašyti tik du šios dainos variantai. Turi bendrų kompozicinių fragmentų su KI 29. Mažojoje Lietuvoje ji nežinoma.
5. Daina ypač populiari pietinėje ir rytinėje Lietuvos dalyje. Užrašytas 261 variantas. Mažojoje Lietuvoje nežinoma.
6. Užrašyti 89 šios dainos variantai. Mažojoje Lietuvoje ji nežinoma.
7. Vestuvinių dainos (užrašyti 485 variantai) *Lék, sakaléli, per ezeréli* viena iš versijų. 29 šios versijos variantai paplitę po Mažają Lietuvą ir Žemaitiją (PKD 48; TD VII 114, 115; KlvD 421, 422).
8. Vestuvinė daina, paplitusi visoje Lietuvoje. Užrašyta 90 variantų. *Ei, liūliuoj liūliuoj juods vandenelis* (6 variantai) bei *Parbég laivelis jūroms maružėms* (3 variantai) paplitusios tik Mažojoje Lietuvoje.
9. Įvairiuose Lietuvos regionuose užrašyti 73 variantai (V 1832). Mažojoje Lietuvoje daina neužrašyta, bet šis dainos tipas turi bendrus kompozicinius fragmentus su D 1569 *Pats puš̄ kirtau* (JLD 308, JSD 132, 851, 852). Abu dainų tipus vienija tas pats kompozicinis fragmentas („Pats puš̄ kirtau, / Pats laivą dariau, / Pats mergužę perkéliau“).
10. Gyvybės, kosmoso, pasaulio medžio idėja išpopuliarino V. N. Toporovas (Топоров, 1971, c. 9 – 62, Топоров, 1980, c. 398 – 406).
11. Pateikiamas ir pavyzdys iš vestuvų apeigu Molėtų rajone. Kariant piršli senukas neleidžia šaipyti iš iškamšai tarpukojy pakabintos morkos, sakydamas, jog tai yra „Gyvenimo medis“ (Кербелите, 1997, c. 330 – 333). Panašių pavyzdžių galima rasti ir daugiau. Palyginkime slavų užkalbėjimo nuo „vyriškos negalios“ fragmentą: „*Vārdan Dievo Tēvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios, amen. Yra šventas Okeanas – jūra, tame Okeane jūroje yra sala, toje saloje qzoulas plieninis, to qzulo uo šaknys plieninės, šakos plieninės, viršunė plieninė. To qzulo nei vėjas, nei audra neišvers. Taip ir man, dievo taurui, kad stovētu septyniasdešimt gyslų ir viena gysla.....*“ (Русский, 1996, c. 363). Kitame užkalbėjimo variante sakoma, jog „*yra Okeanas – jūra, toje jūroje akmuo, ant to akmens plieninis qzoulas...*“ (Русский, 1996, c. 363).
12. Pavyzdžiu, rašydama apie simbolių raišką lietuvių liaudies mene, M. Gimbutienė teigia, jog visi augalų motyvai, nuo paprasčiausio trilapių ar trišakelio iki vešlaus pumpuro arba vaisiaus aplipusio medžio, reiškia vyriškojo prado ir stebuklingos žemės galios rezultatą (Gimbutienė, 1994, p. 50). Taip pat galima, matyt, pasakyti ir apie liaudies dainų simbolinius vaizdus.
13. Vestuvinės mergvakario dainos *Lék, sakaléli, per ezeréli* (V 811) viena iš versijų. Daina paplitusi visoje Lietuvoje (užrašyta per 600 variantų). Minėtos versijos užrašyta daugiau nei 30 variantų (pusė jų – Mažojoje Lietuvoje). Ši versija ryškiai skiriasi nuo kitų. Mažojoje Lietuvoje užrašytuose variantuose skrenda *volungė* (kituose regionuose – sakalas, vanagas, varnelė), laivelyje sėdi dvi arba trys *seselės*, jas „globoja“ žvėrys – meška, vilkas, lapė, zuikis (kituose regionuose našlaitė „globoja“ dangaus kūnai).
14. Apie meninį vaizdo siaurinimo arba platinimo metodą dar 1926 metais raše B. M. Sokolovas, teigdamas, jog dažnai vieną vaizdą dainose keičia kitas (siauresnis arba platesnis), o paskutinis, labiausiai „suspaustas“ poetinis vaizdinas paprastai yra pats svarbiausias (Соколов, 1926, c. 39 – 40).
15. Volunge gieda: „*Lyk, prilyk, lyk, prilyk*“. Volunge pries lietu: „*Dieve, duok lietaus*“. Kai lyja, volunge šaukia „*Grybų radau*“ (ЛКŽ, 1999, p. 943). Sakmėse sakoma, kad pasaulio pradžioje visi paukščiai upes kasė, tik lingė ir volunge prie darbo néjo – tingėjo. Dievas jas ir nubaudė – leidžia gerti tik lietaus vandenį.
16. M. Gimbutienė dar teigia, kad volungė (kaip ir gegutė, balandis, lakštingala, kregzdė, sakalas, pelėda) yra susijusi su sielų persikūnijimu, turi pranašišķų galių (Gimbutienė, 1994, p. 40).
17. Nors ši daina prisikirta žvejų dainų tipui *I šilq ejau* (D 1560), akivaizdžiai matyti, kad nemaža dalis šio tipo dainų turi vos vieną kitą L. Rézos užrašytos dainos kompozicinį fragmentą (apie kompozicinio fragmento terminą žr.: Balsys, 2001 – 2, p. 93 – 115), o kai kurios ir išvis nieko bendra su minėta L. Rézos daina neturi. Daina užrašyta 56 kartus įvairiuose regionuose (ypač dažnai Mažojoje Lietuvoje). Sprendžiant iš tematikos ir vaizdavimo būdo, daina bus gimusi pamojo krašte, o panemuniaiš paplitusi ir po kitus regionus.
18. Taip pat kompozicinį fragmentą randame ir kitoje L. Rézos dainoje:

Ant kožno kampo
 Po briedžio raga,
 Su devyniomis šakatėmis.

 Ant kožnos šakos
 Po aukso kupką,
 Rinčynočio pripliltą.

 RD II 75
- Variantas, kaip matome, savitas, bet bendra mitinė kompozicinio fragmento prasmė lieka ta pati.
19. Ankstyvojoje krikščionybėje aštuonių tobulumų atspindi krikštyklos (baptisterijos), statomos prie bažnyčios krikšto apeigoms, oktagonas (aštuonkampis), simbolizuojas moteriškumą. Bažnyčios glėbi, Kristaus prisikėlimą (Simbolių, p. 28). Budistų simbolinius ratas dažnai vaizduojamas su aštuoniais stipiniais (mandalos apskritimas brėžiamas kaip lotosas su aštuoniais vainiklapiais arba daliamas į aštuonias dalis, aštuoni takeliai veda į dvasinę tobulybę, Višnus turi aštuonias rankas, kurios gali būti asocijuojamos su aš-

- tuonais erdvės sargais (Mitologijos, 1997, p. 58). Aštuonias kojas turi eiklusis Odino žirgas Sleipniras, ant kurio užsėdės dievų pa- siuntinys Hermiodas nusigauna į mirusiuju karalystę (Demeter, 1993, p. 31).
20. Indoeuropiečiams buvo žinomas aštuonių dienų ir devynių naktų laiko ciklas. Latvių stebuklinėse pasakose devynios paros yra laiko tarpas, per kurį jvyksta kas nors tikslinga (Kursite, 1996, p. 122). Apie *devynis*, žyminčius ne tik mitinį laiką, bet ir erdvę, sakralumą, yra užsiminės jau L. Réza, teigdamas, kad šiuo požiūriu lietuvių, latvių ir skandinavų mitologija turi daug bendrumo (Réza, 1958, p. 324).
21. Gegutės kukavimas tikėjimuose aiškinamas prieštaringai. Pasak L. A. Jucevičiaus, „jeigu tik pasitaiko gegužę išgirsti kukojanant prie kurių namų, – tai jau ženklas, kad tuose namuose mirs kas“ (Jucevičius, 1959, p. 96). Kai sode kukoja, tai bus nabašnykas (LKŽ, 1984, p. 273). Jei pirmą kartą pavasarį išgirsti gegutę kukojančią ant žaliuojančio medžio šakos – gerai. Jei gegutė kukoja tupédama ant nudžiūvusio medžio šakos – blogai: tame kie- me mirs žmogus arba bus blogi metai (mišlė apie laidotuves: „Ei- nu keliu pakele, / Randu taštant betašant, / Aukso žvaigždė bešvy- tuojant / Ir gegutę bekukojant“ (LFCh, 1996, p. 156). Jei kieme pavasarį gegutę sodo medžiuose kukoja ir po sodą žemai skrai- do tiek žemai, kad beveik siekia sparnais pievos žiedus, ten tais metais bus vestuvės (Dulaitienė – Glemžaitė, 1958, p. 224). Pa- našūs tikėjimai žinomi ir latviams: aukštai medyje tupinti gegutė pranašauja vestuves (Straubergs, 1944, p. 127). Latvių dainose gegutė vadina „dievrege“ (la. *dievredzīte*), siejama su deive Laima (Kursite, 1996, p. 235).
22. Otto Glagau rašo: „Žvejų kiemuose prie Kuršių marių pasitaiko se- nu žmonių, niekad nemačiusių žagrės, akėcių ir ratų, o arklį tik žemos metu, kai esti rogių keliai. Kiekvienas kiemas turi vieną arba kelias valtis, kuriomis keliaujama. Vaikai iriasi valtimis į mo- kyklą, suaugusieji valtimis keliauja į bažnyčią, valtimis nugabena- mi darbininkai į pievas ir daržus, parplukdomas į sodybą nupjau- tas šienas ir nuimtos daržovės“ (Glagau, 1970, p. 201).
23. Daina žinoma tik pamario krašte. Užrašyti vos du variantai (D 1561 tipas *Dvi tris nakteles miego nemiegojau*).
24. *Kelvaltėlė* – valtis, laivelis. „Lietuvių kalbos žodyne“ pateiktas vienintelis pavyzdys iš šios V. Kalvaičio užrašytos dainos (LKŽ, 1959, p. 552). Leskyno dainų rinkinyje randame dar vieną tik šiam kraš- tui būdingą leksemą – *reizvaltužė* (*Reizvaltuže važiuosi* (Le 12)). Tai hibridas iš vokiečių *Reise* ‘kelionė, keliamasis’ ir lietuvių *valtis*.
25. Daina žinoma tik pamario krašte. Šilutės apylinkėse užrašyti keturi variantai (D 1562 tipas *Žalioj lygioj lanklej*).
26. Variantuose metų kiekis žvairus (Penkis metus auginau, / o ši šeštą metelį... TD VII 2). Auginimas du tris (penkis) metelius gali at- spindėti ir sužadėtuvių tradiciją. Pasak S. Baltramaičio, „neretai atsitinka, kad mergina ir vaikinas, davę vienas kitam žodį, laukia penketą ar daugiau metų, kad galėtų susituokti“ (Baltromanitis, 1877, c. 2 – 3).
27. Užrašyti 107 variantai. V. Kalvaičio tekstas priklauso tik Mažojoje Lietuvoje užrašytais 9 variantų versijai (V 1025).
28. Egzogamija – pirmykštės visuomenės paprotys, draudės santuokas tarp tos pačios giminės vyru ir moteru.
29. N. Strakauskaitė, aptardama kopininkų ir žemininkų santiukų rai- dą, pastebi, kad Kuršių nerijos gyventojai (kopininkai), kurdam išeimas, pirmenybę teikdavo vietiniams, tačiau ir iš kito marių kranto atvykdavo piršlių (Strakauskaitė, 2001, p. 91).
30. V. Kalvaitis aiškina, jog *šluops* (šlups) yra iš medžio iškirstas laivas – lovys, gelta. LKŽ teigama, jog *šliūpas* – iš medžio išskaptuota valtis, eldija (LKŽ, 1991, p. 1). Ši žodži minima jau A. Becenbergeris (Bezzenberger, 1882 – 2, p. 183). Plg. olandų *sloep* „vienstiebis kar- ro burlaivis su dviem burėmis“, rusų *шлюп*, anglų *sloop* ir t. t. Pasak A. Veličkos, *šliūpas* – tai burinio laivyno laikų karos laivas, dy- džiu – tarp korvetės ir brigo, dažniausiai vienstiebis su dviem bur- ēmis (Velička, 1991, p. 364).
31. Daina užrašyta Priekulės parapijoje iš Klumbaituko. Čia užrašytas ir dar vienas šios dainos variantas. Daina išspaustinta ir LLD 8 502.
32. Darbo daina (D 166), sukurta ir paplitusi Mažojoje Lietuvoje. Už- rašyta 12 variantų.
33. Tai vienas iš meilės dainos *Ezere vanduo liūliaivo* (M 881) variantų. Daina sukurta ir paplitusi Mažojoje Lietuvoje (išskyrus vieną va- riантą, užrašytą Biržuose). Užrašyti 8 variantai. Dar spaustinta KlVD 43, 44, NLV 153, BDB 271.
34. Panaši situacija apdainuojama ir Kalevaloje. Pahjolos mergelė su- tinka tekėti už Veinemeino tik tada, kai šis iš verpstės gabalėlių padarys laivą ir nuleis jį į vandenį, nei rankomis, nei kojomis ne- prisilietus (Kalevala, 1972, p. 49).
35. Apie herojaus išmėginimų pobūdį žvairių žanrą pasakose yra rašiu- si B. Kerbelytė (Kerbelytė, 1998, p. 76 – 86).
36. Pasak M. M. Makovskio, indoeuropiečių kalbose pastebima tam tikra grandinė reikšmė: judėti > upė, vanduo > gimimo simbolis > siela (žmogus) > naujas (priskelės gyvenimui iš mirties arba perėjės į gyvenimo į mirtį) (Makovskis, 1996, c. 194).
37. A. Sabaliauskas mano, kad lietuvių *laivas* galėtų būti kildinamas iš skandinavų *hlaiva* ‘kapas’. Prasmės pasikeitimas grindžiamas tuo, kad senovės skandinavai mirusiuosius laidodavo (degindavo) lai- vuose (Sabaliauskas, 1994, p. 186).
38. Vienas iš žvejų dainos *Augo sede klevelis* (D 1572) variantų. Daina paplitusi visoje Lietuvoje. Užrašyta 313 variantų.
39. Daina užrašyta 1957 metais iš 63 metų Rusnės žvejų artelės liau- dies choro dainininkės E. Griksaitienės.
40. Lietuvoje iki pat XX amžiaus vidurio kai kur vietoj Joninių laužo buvo plukdoma deganti dervuota valtis (Merkienė, 1997, p. 358; Lietuvių XIV, 1958, p. 101 – 102). Rusnės žvejai senoje valtyje arba ant tam skirto plausto sukraudavo dervinę rastu laužą, o dreverniškiai degindavo valtį su iškeltomis burėmis (EŽ, 2001, p. 207 – 208).
41. Net ir dabar Švedijoje pranešimuose apie mirtį vartojami senieji religiniai simboliai, dažniausiai – laivelis su iškelta bure (Swahn, 1998, p. 8).
42. Padavimas užrašytas iš 62 metų I. Repšio. 1927 metais užrašė E. Repšytė.
43. Padavimas užrašytas Kalbutiškio k. (Dusetų vls., Zarasų apskr.) iš 56 metų F. Drusio. 1926 metais užrašė B. Zaleskis.
44. Pavyzdžiui, graikų mitologijoje keltininkas Charonas valtimi perkelia mirusiuosius per Stikso upę, už kurios yra mirusiuų pasaulis. Pagal egipciečius, saulės dievas Ra dieną burine valtimi plaukia dangumi, o naktį nakties valtimi – per požemio karalystę (Simbo- lių, p. 292; Veličkienė, 1998, p. 129). Persikėlimas per upę valtimi – laidotuvių ritualo (kurį atlieka vyrai) dalis Naujojoje Gvinėjoje (Путилов, 1980, c. 296), kurios gyventojai tiki, kad sielų kelionė į mirusiuų pasaulį baigiasi tik tada, kai išpuošta kanoja persikelia per Flai upę. Mirusiu papuasų sielos keliauja realiū maršrutu (su- darytu pagal vietos gyventojams gerai pažįstamus orientyrus), ku- rrio gale medis. Prie jo pririštos kanojos. Vėlės sėda į kanojas, nu- pajuna virves ir leidžiasi Sepos upę žemyn į mirusiuų karalystę (Путилов, 1980, c. 282; Ерёмина, 1984, c. 60 – 74). Siužetai, kuriuose motina siuva valtelę, o iš ašarų srovintga upelę, sodina į valtelę savo sūnelį, plukdo į gimbą šalelę, ten laidoja, žinomi ir slavams (Ерёмина, 1984, c 197). Ibin Fadlanas, X a. pradžioje apra- šęs kelionę pas pavolgio bulgarus, pasakoja ir apie regėtus laidotuvių papročius: neturtingam žmogui mirus, padaro nedidelį laivelį, paguldo į jį mirusijį ir sudegina. O turtingam ir kilmingam laive įrengia patalpą, iškloja ją audiniais, prineša maisto, ginklų; su- kopoja du šunis, du karves, du arklius, vištą ir gaidį, iveda merginą ir tik tada sudegina (Крачковский, 1939, c. 80 – 84).
45. Biržulio ežere buvusioje Spigino saloje (Telšių r.) rastas mezolito laikotarpio kapas (Butrimas, 1988). Archeologai linkę manyti, kad vienos žmonių bendrijos mirusiuosius stengėsi laidoti kuo toliau nuo gyvujų, o kitos, priešingai, mirusiuosius norėdavo kaip kolek- tyvo narius laikyti arčiau savęs (Vaitkuskienė, 1995, p. 24).

46. K. Būga *laivą kildino iš lietuvių lovio* (Būga I, 1958, p. 309). Toks sugretinimas įmanomas ir dėl išorinio panašumo, ir dėl pavadinimo, nes primityviausias luotas, kirviu iškirstas iš medžio kamieno, loviu buvo ir vadinas. Akivaizdu, kad pirmieji luotai ir karstai (taip pat skobtiniai) išore nedaug kuo skyrėsi.
47. Meilės dainos *Vai jojau jojau* (M 980) variantas. Daina itin paplitusi Suvalkijoje ir Dzūkijoje. Užrašyta 117 kartų. Ciuotas variantas yra iš tų, kurių beveik pusė užrašyta Mažojoje Lietuvoje. Spausdinta RD II 89, NLV 372, BDB 275, PKD 77.
48. Daina užrašyta 1960 metais iš Marijos Klingerienės, gimusios 1882 metais ir iki pat mirties gyvenusios Giriliuose. Daina išspausdinta ir „Lietuvinkų žodyje“ (LŽ 114). Nors ta pati ir pateikėja, ir įrašas, tačiau dainų tekstai skiriasi.
49. P. I. Kušneris gegutę linkęs sieti su Žemynos kultu. Jis taip pat pašebi, kad du paukščiai ant krikštų, matyt, vaizduoja balandžius. Jų atsiradimą vietoj gegučių aiškina senosios pasaulėžiūros nykimu (Kušner, 1991, c. 85).
50. Kl dainų tipai 101 – 113 *Mergelė nenori eiti už seno, nemielo*.
51. Vestuvių ir laidotuvų gretinimas akivaizdus ir laidotuvų raudose:
-o suprašiau visą giminėlę su varpeliais, su vargonėliais ant savo dukrelės mergvakarėlio....
 - Bük palugni, bük pakarni, o palenk galvelę visiems draugams, vi-siems kaimynėliams, kurie tau kelelius taisys....
 - Pasikloniokis visoms giminėlėms, kurios susirinko <...> skirkis pul-kelį, rinkis parėdkélę...
 - Mano dukrele, vėlių marteles! O aš išleisiu į vėlių marteles, jau aš nesugrišiu, jau aš nematysi...
 - O katros išleidžia į svetimą šalelę, į žmonių marteles, o aš savo dukrelę į aukštą kalnelį, į sierą žemelę, į vėlių marteles. JLD 1190.
52. Mirus netekėjusiai merginai ar nuotakai, visoje Lietuvoje buvo pínamei vainikeliai iš rūtu, o Mažojoje Lietuvoje iš mirtų (KUTRF 444). Vainikėlius mergaitei uždėdavo ant veliumo (KUTRF 470), ant galvos (KUTRF 444), ant grabelio (KUTRF 463), o kartais prikaldavo prie grabelio galo (KUTRF 471).
53. E. Korzonaitė straipsnyje „Keli sakmų ir papročių sąveikos aspektai“ pateikia istorinių ir etnografinių šaltinių, kurie liudija šokį bus sudėtine laidotuvų bei mirusuju paminėjimo ritualų dalimi ne tik lietuvių, bet daugelio kitų tautų (baltarusių, ukrainiečių) papročiuose (Korzonaitė, 2000, p. 48). Kai kurių tyrinėtojų teigimu, tokie šokiai turėjo mirusiojo vėlei palengvinti perėjimą į kitą pasauly (R. Kulikauskienė, 1988, p. 23; Urbanavičienė D., 1992, p. 15).
54. Apie veiksmažodžio *bégti* reikšmes Mažosios Lietuvos dainose jau rašyta (žr. Balsys, 2000 – 1, p. 235 – 236).
55. 1389 m. parašytame Philipe de Mezieres traktate „Senojo maldininko sapnas“ aprašomas lietuvių karaliaus laidotuvės. Čia deginimo ritualui iš eglinių rastų padarydavo būstą, kuriame ant žirgo būdavo pasodinamas karalius ir į kurį ižengdavo vienas iš jo palydovų („gera valia ižengdavo į medinį narvą“), pasiryžęs lydėti karalių į rojų (BRMS, 1996, p. 452).
56. Turimas omeny vienuolio Nestoro maždaug 1113 m. raštas metraščis „Повесть временных лет“ (Повесть, 1950).
- Büga K. (1958 – 1961). Rinktiniai raštai. – T. I – III. – Vilnius, 1958–1961.
- Čerbulėnas K. (1995). Pajūrio lietuvių antkapiai. Lietuvinkų kraštas. – Kaunas, 1995.
- Demeter T. (1993). Germanų ir keltų sakmės bei legendos. – Vilnius, 1993.
- Dulaitienė – Glemžaitė E. (1958). Kupiškėnų senovė. – Vilnius, 1958.
- Erémina B. I. (1984). Историко этнографические истоки мотива вода – горе // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Ленинград, 1984.
- Федомов М. Е., Сумникова Т. А. (1985). Хрестоматия по древнерусской литературе. – Москва, 1985.
- Galvydis J. (1980). Senųjų tikėjimų formos ir kultai. – Vilnius, 1980.
- Gennep A. (1960). Arnold van Gennep. The Rites of Passage. – USA: The University of Chicago Press, 1960.
- Gimbutienė M. (1994). Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. – Vilnius, 1994.
- Glagau O. (1970). Lietuvinkų buitis ir būdas // Lietuvinkai. – Vilnius.
- Grumadaite R. (1998). Vandens motyvas pamario krašto dainose // Jūrės marės lietuvininkų gyvenime. – Klaipėda, 1998.
- Kalevala (1972). Kalevala. Vertė Justinas Marcinkevičius. – Vilnius, 1972.
- Кавтаський Л. С. (1974). Пережитки обрядов, притчаний и песен, связанных с древним мордовским обычаем имитации свадьбы при похоронах умершей девушки. Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. – Ленинград, 1974.
- Kerbelytė B. (1998), Herojų išmėginimų ypatumai skirtingu žanru pasakose // Tautosakos darbai. – 1998, T. VIII (XV).
- Kerbelytė B. (1997). Liaudies pasakos prasmė. – Vilnius, 1997.
- Кербелите Б. (1997). Древо жизни: к вопросу о реконструкции фольклорных образов. // Секс и эротика в русской традиционной культуре. – Москва, 1997.
- Klimka L. (1997). Ant aštuonių kampacijų kosmologija L. Rézos užrašytose dainose // Lietuvos dangus. – Vilnius, 1997.
- Korzonaitė E. (2000). Keli sakmų ir papročių sąveikos atvejai // Tautosakos darbai. – 2000, T. XIII (XX).
- Крачковский И. Ю. (1939). Путешествие Ибн – Фадлана на Волгу. Перевод и комментарий под редакцией академика И. Ю. Крачковского. – Москва – Ленинград, 1939.
- Kulikauskienė R. (1988), Mūsų protėvių laidosena: kai kurie interpretavimo momentai // Mokslas ir gyvenimas. – 1998, Nr. 11.
- Kursiė J. (1996). Latviešu folkloru mītu spogulī. – Riga, 1996.
- Кушинар (Кнышев) П. И. (1991) Этническое прошлое юго-восточной Прибалтики. Опыт исторического изучения этнической территории. – Вильнюс, 1991.
- Laurinkienė N. (1990). Mito atšaitai lietuvių kalendorinėse dainose. – Vilnius, 1990.
- Lietuvių (1953 – 1985). Lietuvių enciklopedija. – T. I – XXXVII. – Boston, 1985.
- Маковский М. М. (1996). Справительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. – Москва, 1996.
- Merkienė R. (1997). Kalendoriniai papročiai vakarų ir pietų Lietuvoje: etninės kultūros bendrybės ir savitumai // Vakarų baltais: etnogenezė ir etninė kultūra. – Vilnius, 1997.
- Mitologijos (1997). Mitologijos enciklopedija. – T. 1. – Vilnius, 1997.
- Mitologijos (1999). Mitologijos enciklopedija. – T. 2. – Vilnius, 1999.
- Повесть (1950). Повесть временных лет. – Москва – Ленинград, 1950.
- Путилов Б. Н. (1980). Миф – обряд – песня Новой Гвинеи. – Москва, 1980.
- Réza L. (1958). Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas // Lietuvių liaudies dainos. – T. 1. – Vilnius, 1958.
- Русский (1996). Русский народ. Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия. – Ростов на Дону, 1996.
- Sabaliauskas A. (1994). Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę. – Vilnius, 1994.
- Sauka D. (1970). Tautosakos savitumas ir vertė. – Vilnius, 1970.

LITERATŪRA:

- Balsys R. (2000 – 1). Apie vieną Mažosios Lietuvos žvejų dainą // Tautosakos darbai. – 2000, T. XII (XIX).
- Balsys R. (2000 – 2). Lietuvių ir latvių žvejų dainos: sąsajos ir skirtumai // Tautosakos darbai. – 2000, T. XIII (XX).
- Balsys R. (1998). Vandens simbolika vestuvių papročiuose // Jūrės marės lietuvininkų gyvenime. – Klaipėda, 1998.
- Балтромайтис С. (1877). Литва, вып. 1.– 1877. Свадьба. – С. Петербург, 1877.
- Beresnevičius G. (1990). Dausos. – Klaipėda, 1990.
- Beresnevičius G. (1998). Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. – Kaunas, 1998.

- Sauka L. (1968). Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a. – XX a. pradžia) // Literatūra ir kalba. – 1968, T. IX.
- Simbolių (1996). Simbolių žodynas. – Vilnius, 1996.
- Соколов Б. М. (1926). Экскурсы в область поэтики русского фольклора // Художественный фольклор. – Москва, 1926.
- Соколова В. К. (1977) Об историко-этнографическом значении народной поэтической образности (Образ свадьбы – смерти в славянском фольклоре) // Фольклор и этнография. Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. – Ленинград, 1977.
- Sruoga B. (1949). Lietuvių liaudies dainų rinktinė. – Kaunas, 1949.
- Stundžienė B. (2000). Dėl skaičiaus paskirties dainose // Tautosakos darbai. – 2000, T. XII (XIX).
- Stundžienė B. (1999). Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu // Tautosakos darbai. – 1999, T. XI (XVIII).
- Swahn J. O. (1998). Vidurvasario karštis, vėžiai ir Liucijos diena. Švenčių papročiai Švedijoje. – Värnamo, 1998.
- Топоров В. Н. (1980). Древо мировое // Мифы народов мира. – Т. 1. – Москва, 1980.
- Топоров В. Н. (1971). О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концептом мирового дерева // Труды по знакомым системам. – Тарту, 1971.
- Urbanavičienė D. (1992). Apeiginis judesys laidotuvėse ir mirusuju paminėjimuose // Liaudies kultūra. – 1992, Nr. 4.
- Urbutis V. (1981). Baltų etimologijos etiudai. – Vilnius, 1981.
- Vaitkuskienė L. (1995). Archeologiniai šaltiniai apie baltų mitologijos chtoniškajį pasaulį // Senovės baltų kultūra. Dangaus ir žemės simboliai. – Vilnius, 1995.
- Velička A. (1991). Jūrevystės žodynas. – Klaipėda, 1991.
- Veličkienė A. T. (1998). Ariadnės siūlas. Antikos mitai ir legendos. – Vilnius, 1998.
- Vėlius N. (1989). Mitologinė Kūčių – Kalėdų švenčių semantika // Kranatai. – 1998, vasaris.
- Vėlius N. (1983). Senovės baltų pasaulėžiura. – Vilnius, 1983.
- Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. (1995). Lietuvių šeima ir papročiai. – Vilnius, 1995.
- Zubavičiutė A. (1999). Lietuvių dainos apie vadavimą ir jų paralelės Europos tautų baladėse // Tautosakos darbai. – 1999, T. XI (XVIII).
- Kl Lietuvių liaudies dainų katalogo kalendorinių apeigų dainų skyrius. Misevičienė V. // Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1972.
- KlvD Kalvaitis V. Prūsijos Lietuvių dainos. – Vilnius, 1998.
- KUTRF Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tautosakos rankraštyno fonoteka.
- Le Litauische Volkslieder aus dem gegend von Wilkischken gesammelt von A. Leskin. – Strasburg, 1882.
- LFCh Lietuvių folkloro chrestomatija. Sudarė Br. Kerbelytė, Br. Stundžienė. – Vilnius, 1996.
- LKŽ Lietuvių kalbos žodynas. – T. I – XIX. – Vilnius, 1956 – 1999.
- LLD Lietuvių liaudies dainynas. – T. 1 – 15. – Vilnius, 1983 – 2000.
- LTdz Latviešu Tautasdziesmas. – 1–5 sēj. – Riga, 1979 – 1984.
- LTRn Lietuvių tautosakos rinktinė. – Vilnius, 1954.
- LTU Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956. – Vilnius, 1957.
- LŽ Lietuvininkų žodis. – Kaunas, 1995.
- M Lietuvių liaudies dainų katalogo meilės dainų skyrius. Mažiulienė E. // Jaunimo dainos. Meilės dainos. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1986.
- NLV Litauische Volkslieder, Gesammelt, kritisch bearbeiten und metrisch übersetzt von G. H. F. Nesselmann. – Berlin, 1853.
- PKD Klaipėdiškių dainos. Surinko Jons Pakalniškis. Išleido A. Bruozis. – Vilnius, 1908.
- RD I Réza L. Lietuvių liaudies dainos. – T. I. – Vilnius, 1958.
- RD II Réza L. Lietuvių liaudies dainos. – T. II. – Vilnius, 1964.
- SIS Sutartinės. Daugibalsės lietuvių liaudies dainos. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas. – Vilnius, 1958 – 1959.
- V Lietuvių liaudies dainų katalogo vestuvinių dainų skyrius. Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos. Jaunosios pusėje. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1976. Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos. Jaunojo pusėje. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1977.

SANTRUMPOS

- Arch Archiv für slavische Philologie. – T. 1 – 42. – Berlin, 1876 – 1929.
- BDB Dainu Balsai. Melodien litauischer Volkslieder mit Textübersetzung, Anmerkungen und Einleitung <...> herausgegeben von Christian Bartsch. – Heidelberg, 1886 – 1889.
- Bj Bégau jūružém. Klaipėdos krašto dainos. – Klaipėda, 1997.
- BsV Iš gyvenimo vilių bei velnių. Surinko J. Basanavičius. – Vilnius, 1999.
- BRMŠ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996.
- D Lietuvių liaudies dainų katalogo darbo dainų skyrius. Misevičienė V. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos // Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1972.
- EAMD Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1995.
- EŽ Eisim žvejoti. Tautosakos ir papročių rinktinė. Parengė I. Nakanė, D. Kubiliūtė. – Klaipėda, 2001.
- JLD Lietuviškos dainos. – T. 1 – 3. Užrašė A. Juška. – Vilnius, 1954.
- JSD Lietuviškos svodbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. – Vilnius, 1955.
- K Lietuvių liaudies dainų katalogo karinių istorinių dainų skyrius. Jokimaitienė P., Kazlauskienė B. // Istorinės – socialinės dainos. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – Vilnius, 1980.
- KDLD Krėvė-Mickevičius V. Dainavos krašto liaudies dainos. – Kau-
- nas, 1924.

The Symbol of the Ship in the songs of the coastal area

Rimantas BALSYS

The image of building/creating/making and sailing a ship is characteristic of different types and genres of the songs across all Lithuanian regions. In the songs of Lithuanian Minor's fishermen the aforementioned image may be interpreted as: 1) a symbol of wedding / life; 2) a symbol of funeral / death; 3) a symbol of wedding/ life – funeral/death; 4) a realia of fishermen's life.

Changes in the semantics of the image of building/ creating/making and sailing a ship testify to the fact (as compared with the oldest and the latest recordings) that the previous meanings of these images became eroded whereas the realistic ones come to prominence – life and death paradigms. Such changes witness to the alteration of death and the after world life in fishermen's tradition.

Klaipėdos universitetas,
H. Manto 84, LT-5808 Klaipėda
El. p. balramantas@one.lt

Gauta 2002 06 22, įteikta spaudai 2003 03 07

Vestuvinių dainų tipas

„Karvelėli mėlynasis”: vaizdinių prasmė

Virginija STUKAITĖ

Objektas – vestuvinių dainų tipo „Karvelėli mėlynasis” (V 1001) vaizdiniai paukštis ir žuvis. Tikslas – tirti paukščio ir žuvių vaizdinių prasmę „Karvelėli mėlynasis” tipo dainose. Metodas – sinchroninis ir diachroninis, iš dalies – lyginamasis. Išvada: „Karvelėli mėlynasis” tipo dainose paukštis simbolizuoją vyriškajį, o žuvis – moteriškajį pradą. Abu vaizdiniai suvoktini kaip vestuvių ženklai.

Dėl nepaprasto meniškumo vestuvinės lietuvių dainos patraukė ne vieno tautosakos tyrinėtojo dėmesį. Tačiau kol kas nė vieno mokslininko tyrimo objektu netapo vestuvinių dainų paukštis ir su juo glaudžiai besisiejantys kiti teksto segmentai. Šiame straipsnyje mėginama atkreipti dėmesį į vieną reikšmingiausią dainuojamosios tautosakos įvaizdį – paukštį. Jis būdingas daugeliui lietuvių vestuvinių dainų. Zoomorfinis motyvas atskleidžia kaip daugiaprasmis tik nagrinėjamas kitų dainoms būdingų poetinių įvaizdžių kontekste. Taigi straipsnyje mėginama aptarti ne tik paukščio, bet iš dalies ir žuvių vaizdinį bei šovimo / gaudymo veiksmo prasmę gana gausaus „Karvelėli mėlynasis” (V 1001) tipo dainose, išskiriančiose savita poetine raiška.

Paukščio įvaizdis yra reikšmingas archajinio mąstymo reliktas. Keičiantis religiniems sistemoms, kito poetinio vaizdavimo būdai, tačiau dainose sparnuočio motyvas liko vienas iš pagrindinių ir pastoviausiu. Neretai su vestuvinių dainų paukščiais tam tikrais aspektais gretinami jaunieji – mergelė (seselė) ir bernelis (brolelis). „Mėlynasis karvelėli” tipo dainose su paukščiu siejamas vyras, o moteris – su žuvimi:

Mėlynasis karvelėli,
O kur tu skraidžioji?

Geltonasis karasėli,
O kur tu plaukioji?

Mėlynasis karvelėlis –
Po žalią girelę,
Geltonasis karasėlis –
Pas raują upelę.

Turi brolis aukso striebą –
Nušaus karvelėli,
Turi sesė šilko tinklus –
Sugaus karasėli.

LTR 3184 /61/, 1829 /786/, 1405 /3/, 439 /29/, 4397 /27/, 399 /89/

L. Sauka, rašydamas apie „Iskilmingo pasodinimo (pasėdo)” dainas, trumpai apibūdina šį tipą: „Savotiška aukštini-

mo skraiste apgaubta gana populiarai daina V 1001 „Karvelėli mėlynasai”, žavinti plastiškais, nors ir ne visai aiškios prasmės vaizdais (plg. „Sugaus sesė karosėli, nušaus brolis karvelėli”).¹ Ką galėtų reikšti taip populiarus dainų paukštis – karvelis, paukščio medžioklė, žuvių sugavimas, galima atskleisti, aptarus kai kurias senųjų tikėjimų detales.

Tikėta, kad karvelio pasiromės gali reikšti vestuves: *du karveliai suka ant darželio, greitai to darželio mergaitė ištekės* (MT 30 I 83). Vaikinas ar tam tikros jo savybės, charakterio bruožai apibūdinami metaforiškai, dažnai – tam tikru aspektu siejami su paukščiu: *balandeliu aplinkui šokinėjo, kol mergelę suviliojo; balandeliu ulba mergelę pamatęs* (MT 30 I 86). Merginai linkima ištekėti už *karvelširdžio* bernelio (MT 30 I 86, 87). Karvelis sietas su vaisingumu: *jei karveliai mėgsta ant kiemo lesinėti, bus vaisingi metai* (MT 30 I 85). Jis seniau žmonių laikytas ypatingu paukščiu. Tikėta, kad namuose, kur gyvena karveliai, neliskančios nelaimės, netrenkia perkūnas.²

Latvių dainose vyras irgi lyginamas su balandžiu:

Vakar kungi laivu dara,
Šodien laida ūdenī;
Tur aizgāja man' bālini,
Kā baloži dūdodami

Kar 175^a

Paukščio vaizdinys, analizuojamas atsietai nuo kitų poetinių formų, negali atskleisti gilių dainos poetikos sluoksnių, todėl būtina tirti dainos ir antrosios šakos^b meninės raiškos ypatybes. Tik kartu aptarus paukščio ir žuvių vaizdinius, galima tinkamai suvokti jų reikšmę „Karvelėli mėlynasis” tipo dainose.

Virtimo žuviimi, jos gaudymo motyvai tarpusavyje glaudžiai susiję, dažni vestuvių dainose: marga lydekėle pavirstu nenorinti už našlelio (bernelio) tekėti mergelė (LLD II 531, 533, 535; JSD I 191), motulės dukrelė pavirs marga lydekėle, nuplauks į jūres maružes, pasiglaus po žalia žole (RD 35 I 34).^c Kai kuriose vestuvių dainose, turinčiose vėlesnio laikotarpio segmentų, tam tikra forma atskleidžiama, su kuo dainose gali būti siejama žuvis, būtent su mergina – nuotaka:

Ana nenoreja
Ažu Jurgia eiti,
Ana nenoreja
Jurgelia klausyt.

Ana pasivertė
Gelton' karoséla,
Ana insilaidė
Sraujojon upelén.

Ir ateina Jurgis Su šilko tinklaliu, Ketin Jurgis gaudyt Gelton' karosėli.	Nebér kas daryti – Reiks už Jurgia aiti, Reiks už Jurgia aiti, Jurgelia klausyti. LLD II 536
---	--

Toks žuvies įvaizdis lietuvių vestuvinėse dainose neretas (KlvD 55; BJ 62; LLD II 700, 702; LLD II 531, 533, 535, 536; JSD I 191, RD 35 I 34).

Ir latvių dainose nuotaka įsivaizduota kaip žuvis – lydeka.³ Žuvys dažnai siejamos su vestuvinių įvykiais ar vestuvių dalyviais: *Es redzēju sapinā: Zīvs ar zivi bučojās. Tā nebija zīvs ar zivi, Tie bij puiši ar meitām*^d (LD IV 2103). Žuvij – nuotaką regime ir estų bei karelų runose.⁴

Žuvies (kaip ir paukščio) vaizdinys populiarus ne tik dainuojamajoje tautosakoje. Lietuvių pasakoje „Žmona žaselė ir vaikai našlaičiai” ragana besimaudančią našlaitę paverčia žuvele. Karaliūnas nupina tinklą ir, jį užmetęs, ištraukia žuvele, permata ją per žmonių galvas, ši vėl virsta moterimi – *pasdare žmona* (DovP 37). Kitur sakoma, kad ragana Elenėlę ištumė į upę ir pavertė žuvimi. Ponas užmetė šilko tinklą ir pagavo margą žuvį. <...> permetė žuvį per petį – ir atsistojo Elenėlė (Pas 211). Čia, kaip ir dainose, žuvis tiesiogiai siejama su moterimi, tam tikru aspektu – su vedybiniu gyvenimu.

Žuvies įvaizdis prasmės požiūriu sietinas su mitinėmis vandens būtybėmis, kurios įsivaizduotos taip pat moteriškosios giminės. Viena iš tokiu – vandenė, įsivaizduota esanti *pusē mergos, pusē žuvies* (LMD I 474 /114/, LTR 3670 /86/, 4795 /212/). Sakyta, kad jos gražiai gieda ir savo seksualiai išvaizda ar dainomis vilioja žmones (LMD I 457 /21/). Latvai žuvį sieja su vaisingumu, suvokia kaip seksualumo simbolį.⁵ Švedų sakmėse veikiančios vandens dvasios irgi yra moteriškosios lyties. Jos tiesioginiu būdu siejamos su žuvimis. Tokia yra ir undinė, įsivaizduojama esanti žuvies pavidalo. Jos lémimas, kad žvejys sugaus daug žuvies, dažnai išsipildo (Šv 1, 5; Šv I 19). Vandens dvasios laikomos itin seksualiomis ir gražiomis. Yra švedų sakmių, kuriose vandens dvasia prašo, kad žvejys ją pamylėtų (Šv 7). Pasakojama, kad vandens dvasia *buvo nuostabiai graži, tamsiaakė, aukšta krūtine, šviesios odos* (Šv II 24). Neretai apibūdinamas žmogaus ir vandens dvasios susitikimas: *Žvejys <...> matė ant nedidelės seklumos užsiropštusią gražią mergaitę, prisidengusią tik savo pačios ilgais vilnijančiais plaukais*. Kitur sakoma, kad *Ji (undinė) buvo labai graži pažūrėti. Ji sédėdavo ant lelijų ir šukuodavosi ilgus šviesius plaukus*. Tačiau <...> kai ji atskudavo nugarą, galėjai pamatyti, kad ta pusė buvo žvynuota, o vietoj iprasto užpakalio ji turėjo žuvies uodegą. *Atsitiko taip, kad žmogus tapo undinės mylimuoju* . <...> *Undinei jis tiko ir jiems gerai klojosi* (Šv I 18, 19). Taigi skirtingų tautų (kartais turinčių ir skirtinges kultūros formavimosi tradicijas) tautosaka liudija, jog žuvies simbolis buvo siejamas su tais pačiais ar panašiais dalykais: moteriškumu, seksualumu. Įvairose kultūrose žuvis suvokiamas kaip vaisingumo ženklas.⁶ Šis motyvas tautosakoje laikomas vienu archajiskiausiu, žinomas daugelyje seniausių pasaulio religijų.⁷ Galima teigti, kad lietuvių dainoms būdingas žuvies vaizdinys turi aiškių

sąsajų su kitų tautų dainuojamajoje bei pasakojamajoje tautosakoje esančiu tuo pačiu vaizdiniu ir simbolizuoją moteriškajį pradą. Pasak J. Kursytės, motina latvių tautosakoje dažnai įsivaizduojama kaip žuvis⁸: *Atskrien zaļa līdaciņa, Norau manu vainadzinu; Tā nebija līdaciņa, Tā bij dēla māmuļiņa*^e (KUR 353, 363). E. M. Meletinskis,⁹ J. Kursytė¹⁰ teigia, kad moteriškasis pradas visada asocijuojasi su vandens stichija, o vyriškajį pradą galima sieti su dangumi ar oru.

Taigi įvairių žanrų tautosakoje su paukščiu gali būti tapatinamas vaikinas, o mergina – su žuvimi. Analizuojamųjų vaizdinių prasmę padeda atskleisti su paukščio ir žuvies paveikslais tiesiogiai susiję simbolinio medžiojimo ir gaudymo vaizdavimas.

Kai kuriuose dainos „Karvelėli mėlynasai” variantuose yra užuominė apie draudimą medžioti tam tikrus gyvūnus (ši mintis labiau laikytina prielaida):

Kai nušovė karvelėli,
Ant žemės gulėjo,
Kai sugavo karosėli
Tinklelis drebėjo.^f

LTR 461a /1470/

Karvelis sietas su tabu. Ši paukštį drausta užmušti, o jį iš kaimyno pavogusysis niekada esą nebeturėsiąs laimės (MT 30 I 84, 85, 86). Jei šausi karveli – šautuvas plyš. Karvelis nešas laimę, netikėtą sekム (MT 30 I 84). Šis paukštis sietas su dieviškumu: *karvelis – šventas paukšteliš, kai jī žmogus skriaudžia, patsai Dievulis verkia* (MT 30 I 84). Jis visoje Lietuvoje laikytas gerovę nešančiu paukščiu. Pasak J. Upenėcės, karveli galima laikyti totemu.¹¹

Vestuvinėse dainose dažniau atskleidžia ne draudimas karvelį medžioti, o kaip tik priešinga situacija: neretai pasitaikanti savotiškos medžioklės scena – mergina gudo karvelį, sakalą^g – su vyru tautosakoje siejamus paukščius. Dainose karvelis žymi vyriškajį pradą. Tai iš dalies patvirtina ir aukšciau minėti tikėjimai (MT 30 I 84–88), dainų fragmentai. Karvelis vyriškojo prado simboliu laikomas ir kitose kultūrose.¹² Vaikinas medžioja (gaudo) volunge, gegutę, marių lydekėlę^h – moteriškumą simbolizuojančius gyvūnus.

Nors pačiam medžiojimo veiksmui galima suteikti negatyvią prasmę, vestuvinėse dainose paukščio (gyvūno) sugavimas, nušovimas gali reikšti kuriantį pradą. Merginos ir vaikino susitikimas gali būti vaizduojamas kaip paukščio medžiojimas, gaudymas, (nu)šovimas. Simbolinis medžioklės paveikslas būdingas ir „Karvelėli mėlynasis“ tipo dainose:

- Tur broliukas aukso strielbą,
- Tai mani nušavo,
- Tur sesela šilkų tinklą,
- Tai mani sugavo
- Bernuželėlė dobilali,
- Kur tu jodinėjai?
- Po didžiuosius kermašėlius
- Panelių žiūrėjau

LTR 626 /370/, 2032 /394/, 3080 /34/

Medžioklės ar gyvūno gaudymo motyvas dažnas ir, galima sakyti, net geriau atskleidžiamas ir kitose vestuvių dainose. Tai dainos, kuriose jau susiformavęs (arba beveik susiformavęs) paralelinis vaizdavimo būdas:

Povinėjo povelis po dvarą,
Aukseliu galvelė aplieta,
<...>
Oi, kad aš tą povelį pagaučiau,
Nuog galvelės aukselį nuimčiau,
<...>
Vaikštinėjo mergelė po dvarą,
Rūtele galvelė kaištyta,
<...>
Oi, kad aš tą mergelę paimčiau,
Nuog galvelės rūtelę nuimčiau.

LLD V 368; LTR 627 /338/

Aš ištiesiau šviesi strilba Raibajai gegelei // Ir padaviau balą ranką Jaunajai mergelei (LLD II 550).

Medžioklė vestuviniškėse dainose – dažna priežastis atsiskirtiniam vaikino ir merginos susitikimui. Toks susitikimas gali lemti ir tam tikrus su vestuvėmis siejamus susitarimus:

Aš išėjau į giraitę
Volungių šaudytı,
<...>
Ir atradau žalioj girioj
Liepą liepužėlę,
<...>
Po ta liepa, po žaliaja,
Kabojo lopšelis,
<...>
Aš paklausiau mergužėlės:
Už ko tu tekësi...
<...>

LLD II 545, 546

Dainuojama, kad broliai pašauna volungę arba nepašauja jos, tik gegutę. Bemedžiodami sutinka (pamato) mergele (LTR 914 /436/; 2274 /666/). Kartais dainose susipina metaforinis ir paralelinis vaizdavimo būdas. Dainuojama, kad tai komasi nušauti zylę. Ji tupi medy, „strielčius” klūpi ant keilių. Tačiau tai ne zylė, ne miško paukštelių, tai – *senos motušės dukrelė* (LTR 2142 /35/).¹

Apeiginis vestuvių valgis karvojus irgi atspindi metaforinių vestuvių kaip medžioklės suvokimą. Veliuoniškiai karvojų tuošdavo tam tikrais medžioklės atributais: *Ant jojo iš tešlos padaryta pilna karelių, visokių paukštelių <...>, išlipdytas šaudiklis, šausiantis į stirną arba į volunge*.¹³

Latvijoje jaunojo pulkas vadintas kariais.¹⁴ Dainoje medžiotojas šauna šarkelę. Sąvokos šauti ir vesti, paukštis ir mergina siejamos paraleliniu ryšiu.

Vakar šovu, šūdin krita
Syla raiba žagatini';
Pārn precieju, šugad vežu
Sev jaunūi laigaveñ'.

Kā 1323, Kar 171, KStrau I 98^j

Arba: *Sargies, lauku cielaviņa, Šaus tev' zviedru vanadiņš, Šaus tev' zviedru vanadiņš Ar tiem vaska cīmdiņiem*^k (Kar 171). Pastarojoje dainoje, pasak J. Upeniečės, šovimo sąvoka īgau-na netikėtā reikšmę – „mergelės apgavimo” (Kar 171). (Plg. su lietuvių dainomis: *Ir žvejojo sesutėlė – Nesugavo karosēlės, Ir medžiojo brolelis – Nenušovė karvelio, // Ir išplaukė karosēlė į gilias mareles, Ir išskrido karvelėlis į žalias gireles* (LTR 2813 /1019/). Arba: *Ir pasiuntė motka dukrą Sakalėlio gauti. Nesugavus sakalėlio, Pradej gailiai verkti. // <...> Man ne-gailia sakalėlio Nei jo raibų plunksnų Tik man gaila jaunystė-lės, Didžių paulioniu* (LLD V 120–122).

Analogiško turinio dainų, kuriose vyras vaizduojamas medžiotoju, o medžioklė yra vaikino ir merginos susitikimo priežastis, turi ir baltarusiai:

А на моря, на синенким азёры
Там Ванечка гусак – лябёдак страляе,
Ен на Зиначку быстрымі вочкамі міргае.¹

Be II 784, Be I 74

Taigi galima sakyti, kad paukščio medžioklę, gaudymą ne tik lietuviai, bet ir latviai bei baltarusiai siejo su vaikino ir merginos susitikimu, vestuvėmis ar vestuvinių žykyiais. Dainose veikiantys paukščiai simbolizuoją žmogų: moterį arba vyra.

Dauguma vestuvinių „Karvelėli mėlynasis” tipo dainų išskirkia tuo, kad jose vyras (brolelis, kitur – medžiotojas) vaizduojamas šaunąs karvelį, o mergina šilkų tinklu gaudanti karosēlį:

Jaunas strielčius aukso strielba
Karvelį nušovė.
Jauna pana šilkų tinklu
Karosą sugavo.

LTR 439 /29/

Taigi analizuojamo tipo lietuvių vestuviniškėse dainose vaisinės ir mergina vaizduojami tam tikru būdu medžiojantys tuos gyvūnus, su kuriais neretai patys esti tapatinami ar bent jau gretinami. Galima manyti, kad vaikinui karvelio (su)medžiojimas suvoktinės kaip vestuvių ženklas ir atitinkamai – karosēlio sugavimas gali reikšti vestuves merginai.^m Tam tikrų simbolinių veiksmų atlikimu (gyvūno sugavimu) vestuviniškėse dainose gali būti išreikštasis vaikino ar merginos subrendimas ypatingam žingsniui – vestuvėms.

V. I. Jeriomina teigia, kad tokis gamtinis vaizdavimas – tai „uzslėpta” metafora, turinti mišlės elementų, (t. y. teigiamą ne tiesiogiai, o aprašymu),¹⁵ tačiau atrodo, kad šių dainų kalba labiau simbolinė nei metaforinė. Tokios kalbos, būdingos ankstyvuoju žmogaus maštymo laikotarpiu, pavyzdžiai galima laikyti neišplėtotas aptariamojo tipo V 1001 dainas (LTR 3184 /61/, 1829 /786/, 1405 /3/, 439 /29/, 4397 /27/, 399 /89/).

Atkreiptinas dėmesys ir į labiau išplėtotos fabulos „Karvelėli mėlynasis” dainas. Jas sudaro ne tik gamtos, medžioko, gaudymo vaizdas, bet ir simbolinės prasmės suteikiimas paukščio bei žuvies vaizdiniam. Atispindėti ir tam tikra simbolinė žmogaus veikla gyvūnų atžvilgiu. Esama užuomi-

nū apie nelaisvę. Reikšmingiausias paukščio motyvas (žuvies paveikslas, prasmės požiūriu, menkesnis). Dainuojama, kad mergina balandį augins klėtelėje:

Mélynaji balandėl
Klėtelėj auginsiu
Geltonuoju karoseliu
Svetelius vaišinsiu.

LTR 659 /56/

Mergina sugauna balandį – su vyru lyginamą ar tapatinamą paukštį. Taigi čia sparnuotis vertintinas nebe kaip simbolis, o kaip metaforinis vyro įvardijimas. Analogiškų motyvų, kuriuose sugautas paukštis suvoktinas kaip vyro metafora, yra įvairiose vestuvių dainose. Visai tikėtina, kad aptariamojo tipo V 1001 dainoje bent iš dalies atispindi tam tikrų vaizdinių suvokimo raida. Mergina paukštį „augins klėtelėje“: tai galima suvokti kaip pasiruošimą ar galimybę tekėti.

Yra lietuvių vestuvinių dainų, kuriuose mergina į klėtelę ar svirnelį vilioja sakalą (LTR 3833 /28/, 3519 /29/). Tai taip pat yra vyro metaforinis įvardijimas. Sugauto (sumedžioti) vestuvinių dainų paukščio buvimo vieta dažnai siejama su merginai (dažniausiai) reikšminga erdvė, kurioje gali būti atliekamos ir kai kurios vestuvių apeigos. Tai ypač gerai atskleidžiama paraleliniu ryšiu: sugauta zylė leidžiama į darželį, mergelė sėdi (vainiką pina) svirnelyje; zylė sodelyje, mergelė – svirnelyje ar darželyje (LTR 2030 /4/, 2483a /25/, 3374 /60/). Analizuojamo dainų tipo dainose balandis lokalizuojamas klėtelėje.

Kai kurios „Karvelėli mélénasis“ tipo dainos, kuriuose galima užčiuopti metaforinės raiškos elementų, neabejotinai patyrė vėlesnės kultūros įtaką. Jose dainuojama, kad karoselį sugauna ne mergelė, o „Rygos miesto ribokėlis“:

Kauno miesto strelčiukėlis
Tai mane nušovė,

Rygos miesto ribokėlis,
Tai mane sugavo.

LTR 2813 /882/

Kitur – *Varšuvos ribokėliai Karosą pagavo* (LTR 535 /47/). Dalyje dainų prašoma, kad medžiotojas nušautų karvelį, o žvejys – sugautų karoselį: *Paprašyčia strelčiukėli Su aukso strelbeli, Kad nušautų karvelėli Žaliojoj girelėj.* // *Paprašyčia ribokėli Su šilko tinkleliu, Kad sužūtų karoselį Sraujojoj upelėj* (LTR 4397 /27/).

Atkreiptinas dėmesys, kad šiose dainose, skirtingai nei auščiau aptartose (LTR 3184 /61/, 1829 /786/, 1405 /3/, 439 /29/, 4397 /27/, 399 /89/), žuvį, siejamą su moterimi, sugauna (ar prašomas sugauti) vyras. Tad čia žuvis greičiausiai yra merginos, galimos nuotakos metaforinis įvardijimas. O gaudymą, medžiojimą galima sieti su tam tikrais vestuvinių įvykiams: dviejų jaunų žmonių susitikimu ir pan.

Akivaizdu, kad paukščio ir žuvies vaizdinio suvokimui „Karvelėli mélénasis“ tipo vestuvinėse dainose ypač reikšmingas metaforiškas gyvūno medžioklės (gaudymo) vaizdavimas. Būtent medžioklės (gaudymo) motyvo santykis su zo-

omorfiniu motyvu ir padėjo atskleisti, kokią prasmę dainose galima suteikti paukščiui ar žuviai. Veikiami tam tikrų kultūrų, kito ne vienas, bet visi tarpusavyje glaudžiai susiję vaizdiniai.

Taigi „Karvelėli mélénasis“ tipo dainose paukščio ir žuvies vaizdiniai siejami su vyriškuoju ir moteriškuoju pradu. Paukštis ir žuvis laikytini simboliai. Medžiotojas ir medžiojamasis įprasmina tą patį pradą: kai medžiotojas – vyras, ir medžiojamasis (karvelis) tautosakoje simbolizuojas vyriškajį pradą; kai gaudomas (karosas) simbolizuojas moteriškajį pradą, jis gaudančioji – mergina.

Medžioklė yra laikytina tam tikru vestuviniu ženklu, reiškiančiu pasirengimą tekėti / vesti.

NUORODOS:

1. Sauka L. Nuo paslėptos nuotakos ieškojimo iki išvažiavimo į jungtuvės // Kazlauskienė B. Lietuvių liaudies dainynas. Vestuvinės dainos. Jauniosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuvės dainos. – Vilnius, 1994. – T. VIII, Kn. 4. – P. 14.
 2. Mitologijas enciklopédija. – Riga, 1984. – T. II. – P. 117
 3. Kursite J. Latviešu folklorā mītu spoguli. – Riga, 1996. – P. 353, 363.
 4. Niemi A. R. Lituanistiniai raštai. Sudarė ir iš suomių kalbos vertė S. Skrodenis. – Vilnius, 1996. – P. 49–51.
 5. Kursite J. Latviešu folklorā mītu spoguli. – Riga, 1996. – P. 362, 363.
 6. Simbolijų žodynai. Red. Bekeris U. – Vilnius, 1996. – P. 322.
 7. Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. Ред. Токарев С. А. – Москва, 1994. – Т. II. – Р. 391 – 393.
 8. Kursite J. Latviešu folklorā mītu spoguli. – Riga, 1996. – P. 353, 363.
 9. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. – Москва, 1976. – Р. 208.
 10. Kursite J. Latviešu folklorā mītu spoguli. – Riga, 1996. – P. 24.
 11. Upeniece J. Putni, cilvēki, un dievības latviešu folklorā // Karogs. – Riga, 1999, nr. 10, p. 175.
 12. Леви – Строс К. Первобытное мышление. – Москва, 1994. – Р. 95, 97.
 13. Lietuviškos svotbinės dainos. Užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę. – Petrapilė, 1883; naujas leidimas: Lietuviškos svotbinės dainos. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juško. – Vilnius, 1955. – T. II. – P. 370.
 14. Strauergs K. Pār deviņi novadiņi. – Riga, 1995. – P. 103.
 15. Еремина В. И. Поэтический строй русской народной лирики. – Ленинград, 1978. – Р. 45
- a. Vakar ponai laivą statė, Šiandien leido į vandenį, Ten išėjo mano broleliai, Kaip balandžiai ulduodami. (Čia ir kitur iš latvių kalbos vertė autorė.)
 - b. Terminas šaka čia vartojuamas sąlygiškai. Taip vadinamas dainose esantys neišplėstas vaizdas: . *Turi sesę šilko tinklus – Sugaus karaselį.*
 - c. Piršlybų dainose būsima nuotaka svarsto: <...> *Kiba paimtau Žuvelės razumėlį.* // *Per dunojelius Žuveli panierėtau* (LLD II 700). <...> *Kiba paviršiau Geltona lydeklę* // <...> *Srovia upele Lydeklę nerėsiu* (LLD II 702).
 - d. Aš regėjau sapnelyje: Žuvis su žuvim bučiavosi. Tai nebuvo žuvis su žuvim, Tai buvo bernai su mergom.
 - e. Atplaukia žalia lydeklė. Nuima mano vainikėli; Tai nebuvo lydeklė, Tai buvo bernelio motinėlė.
 - f. Bet esama ir kitokio pobūdžio dainų, kuriuose atispindi anaiptol ne draudimas medžioti: *Karvelėli mélénaji Čvertém čvertavojo, Karoselė geltonaj Šmotais sukapojo* (LTR 1833 /624/) arba: *Mélynaji balandelė Klėtelėj auginsiu, Geltonuoju karoseliu Svetelius vaišinsiu* (LTR 659 /56/).
 - g. *Łéké puola du karveliai Ant tévelio dvaro.* // *Išeik išeik, mergužela, Karvelių gaudyti.* // *Mes išėjom – nesugavom, Pradém gailiai verktie.* / <...> – *Nei man gaila tévo dvaro, Nei pilkų karvelių,* // *Tik man gaila bernuželio, Balto dobilėlio* (LLD V 123). Ir atlékė sakalėlis *Is svetimos šalelės, Ir užtūpė sakalėlis Ant seklyčios lango.* // *Ir pasiuntė*

- motka duktur Sakalėlio gauti. Nesugavus sakalėlio, Pradėj gailiai verkti.* // <...> *Man negaila sakalėlio Nei jo raibų plunksnų, Tik man gaila jaunystėlės, Didžių paulionų* (LLD V 120–122).
- h. *Ein našlelis paskui Su švysia plintele, Žada mani šauti, Raibą geguželį* (LLD II 531). *Pirmam pirmam putinėly Volungę pašovė Antram ant- ran putinėly Gul jauna mergelė* (LTR 873 /76). Mažojoje Lietuvoje užrašyta štai šitokia daina: *Ar tiedvi buvo Dvi lydeklės Ar dvi baltos seselės? // Nei tiedvi buvo Dvi lydeklės, Tiki dvi baltos seselės. // Sam- dysiu žvejų Ir žvejytelį, Gaudysiu lydeklį* (Kal 55). *Numezgau tinklą Iš žalių šilkų, Dėjau laively, Plauksiu jūrelėj. // Sugavau šiokį, Sugavau tokį, Sugavau mergeli Baltai raudonąq* (BJ 62). Pastaba: „laively“, „Plaukiau“ – l minkštā.
- i. Su vestuvių tema sietos ir medžioklės dainos. Brolelis išjoja antelių šaudyti. Antelių nešaudė, tik dunojėly burnelę prausė, žiedelį nuleido, siekdamas žiedelio, pats nuskendo. O kad mergelė numegztų šilko tinklą, pasiekštų jo skaistų veidelį (LTR 4316 /106/, tipas D 1570). Kitose dainose – bernelis, vaikščiodamas po žalią girelę, nušauna karvelėlį. Ji parduoda, nuperka aukso žiedelį, kurį užmauna mergelei ant rankelės (LTR 190 /109/, tipas D 1481). Čia medžioklė gali simbolizuoti tam tikrą bernelio pasirengimą vesti – už sumedžiotą ir parduočią karvelėlį bernelis perka žiedelį. Šis epizodas aiškiai siejasi su vestuvinių dainose populiaria simboline volungės, zylės, gegutės medžiokle. Beje, prie kai kurių vestuvinių V 1001 tipo dainų yra pastaba – *Medžiotojo daina* (LLD VIII 69). Galimas daiktas, kad panašūs ar tapatūs motyvai lémé kai kurių vestuvinių ir medžioklės dainų supanašėjimą.
- j. Vakar šoviau, šiandien krito Raiba šilo šarkelė; Pernai piršausi, siemet vedu Savo jaunają nuotaką.
- k. Saugokis, laukų kielele, Šaus tave švedų vanagėlis, Šaus tave švedų vanagėlis Mūviš vaško pirstinélém.
- l. Ant marių, ant ežerų mėlynųjų Ten Vania žaseles – gulbeles šaudo, Jis į Zinutę greitomis akelėmis žvilgčioja.
- m. Abu (su)medžiojami, sugaunami nepaprastais įrankiais – šautuvas iš aukso, o tinklelis – šilkinis (auksas ir šilkas – dažnai su vestuvėmis siejamas metalas ir medžiaga. Pavyzdžiu, nuotaka skolinasi nuo karvelio galvelės perlėlių vainikui pinti, aukselio – žiedeliui nusilie-dinti, šilkų – kasnykeliui. LLD XI 64).

TRUMPINIAI:

- BJ – Bėgau jūružėm. Parengė Petrošienė L. ir Bukantis J. – Klaipėda, 1997.
- DovP – Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais. Sudarė Dovydaitis Jurgis. – Vilnius, 1987.
- JSD – Lietuviškos svotbinės dainos. Užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę. – Petrapilė, 1883; naujas leidimas: Lietuviškos svotbinės dainos. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. – Vilnius, 1955. – T. I
- Kā – Kāzu dziesmas. Sākartojojis m. z. doktors Vītolinš Jēkabs. – Rīga, 1968.
- Kar – Jolanta Upeniece. Putni, cilvēki, un dievības latviešu folklorā // Karogs. –Riga, 1999, nr. 10, p. 175.
- KlvD – Prūsijos lietuvių dainos. Surinko Vilius Kalvaitis. – Vilnius, 1998.
- LD – Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. – Jelgava–Pēterburga, 1894–1915. – Sēj. I–VI.
- LLD II – Lietuvių liaudies dainynas. Vestuvinės dainos. Piršlybų dainos (sudarė Kazlauskienė B.) – Vilnius, 1983. – T. II, Kn. 1.
- LLD V – Lietuvių liaudies dainynas. Vestuvinės dainos. Mergvakario ir jaunojo sutiktuvių dainos (sudarė Kazlauskienė B.). – Vilnius, 1989. – T. V. – Kn. 3.
- LLD VIII – Lietuvių liaudies dainynas. Vestuvinės dainos. Jaunosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuves dainos (sudarė Kazlauskienė B.). – Vilnius, 1994. – T. VIII. – Kn. 4.
- LLD XI – Lietuvių liaudies dainynas. Vestuvinės dainos. Sugržimo iš jungtuvių – jaunosios apdovanojimo dainos (sudarė Vėlius Norbertas). – Vilnius, 1996. – T. XI. – Kn. 5.
- MT 30 I – Krėvė – Mickevičius V. Mūsų paukščiai tautosakoje // Mūsų tautosaka. Red. prof. V. Krėvė–Mickevičius. – Kaunas, 1930, T. I.
- Pas – Gyvasis vanduo. Lietuvių liaudies stebuklinės pasakos. Sudarė Bronislava Kerbelytė. – Vilnius, 1989.

- RD 35 I – Réza Liudvikas. Dainos. Pirmojo lietuviško dainyno III leidimas, I dalis. M. Biržiškos spaudai parengta. – Kaunas, 1935.
- Šv – af Klintbergas B. Švedų liaudies sakmės. Iš švedų kalbos vertė R. Norvilaitė // Raimonda Norvilaitė. Švedų ir lietuvių mitinių vandens būtybių paralelės. Bakalauro darbas. – Klaipėda, 2002.
- Šv I – Svanas J. O. Skandinavų pasakos. Iš švedų kalbos vertė R. Norvilaitė // Raimonda Norvilaitė. Švedų ir lietuvių mitinių vandens būtybių paralelės. Bakalauro darbas. – Klaipėda, 2002.
- Šv II – Ambrijus J. Pietų Švedijos keistenybės. Iš švedų kalbos vertė R. Norvilaitė // Raimonda Norvilaitė. Švedų ir lietuvių mitinių vandens būtybių paralelės. Bakalauro darbas. – Klaipėda, 2002.
- Вя II – Веселле. Песни. Складник Малаш Л. А. – Минск, 1981. – Т. II.

**The sense of the images of wedding
songs of the type *Karvelėlis mėlynasis*
(Little Blue Dove)**

Virginija STUKAITĖ

The images of the bird and the fish characteristic of Lithuanian wedding song of the type *Karvelėlis mėlynasis* (V 1001) have been dealt in the article. Examples of the Lithuanian oral folklore as well as Lithuanian, Latvian and Belorussian wedding songs have been referred to in discussing the symbols characteristic of songs.

Being in a close connection with the other segments of the songs the image of the animal reveals itself as polysemantic within the context of the songs. The hunting in the songs commonly indicates a casual meeting of the possible brides, specific moments of the wedding or particular wedding arrangements. Man not infrequently hunts a cuckoo, an oriole and a fish – the animals linked with woman in folklore whereas woman is always in pursuit of a falcon or a dove – the birds attributed to man.

The connection between the dove, which is regarded as that of male origin, and man is based on a metaphor (certain general characteristics are identified). In the songs the dove is mostly regarded as a sign of the wedding. The symbolic nature of the bird's image is revealed in the hunting motif: in the songs man hunts the bird which is in relation to man in folklore. The depiction of woman catching the bird is also presented in some songs of the type discussed. In this particular case the bird is comprehended as a metaphor for man.

The image of the fish in the songs of the type *Karvelėlis mėlynasis* can also be viewed as a symbol for the wedding and infrequently – as a metaphoric naming of woman. Supposedly, the sense of the fish motif in the songs is developed in the same way as that of the bird motif.

The fish is realized as a symbol of fertility and femininity. This fact has been justified by a diversity of examples from folklore. Folk songs implying a narrow natural prospect present a depiction of a girl catching a fish with a silk netting (here the carp is regarded as a symbol of female origin and as a sign of the wedding). Only few songs represent man catching the fish. The fish indicates a metaphoric naming of woman in these songs.

It could possibly be summarized that the development in realizing the images of the bird and the fish has partly been reflected by the songs of the type *Karvelėlis mėlynasis* (V 1001).

Lietuvių etninis instrumentinis muzikavimas XX amžiuje: tradicijų kaita

Romualdas APANAVIČIUS

Objektas – lietuvių etnio muzikavimo pokyčiai XX amžiuje. Tikslas – tirti instrumentinio muzikavimo pokyčių priežastis, sąlygas. Metodai – analizės, lyginimo, apibendrinimo. Išvada – XX a. etniniam instrumentiniam muzikavimui daug reikšmės turėjo ne vien bendratautinės europietiškos įtakos, bet ir senosios tradicijos.

Įvadas

Tyrinėjimų šia tema nėra daug, juose gyldenami vienos kurių etninio instrumentinio muzikavimo srities arba atskiro regiono instrumentarijaus klausimai. Kankliavimo tradicijų kaitą XX a. nagrinėjo M. Baltrėnienė.¹ Ji pastebėjo, kad senosios lietuvių kanklės buvo pritaikomos įsivyraujančioms bendratautinėms melodijoms atlikti. Armonikų įsigalėjimą Lietuvos kaime tyres A. Baika² priėjo prie išvados, kad XX a. armonikos tapo bene mėgstamiausiais instrumentais, išstūmusiais iki tol buvusiems etniiniams ir bendratautiniams instrumentams. Dzūkų instrumentinį muzikavimą XX a. gyldenusi V. Palubinskienė³ pastebėjo, kad muzikavimo tradicijos ir bendratautinių instrumentų ansambliai kito jau trečiąjame bei ketvirtajame dešimtmetyje, įsivyraviant armonikoms ir homofoninio stiliaus muzikai. Panašią jų kaitą atsekė ir dzūkų vestuvių smuikavimo papročius aptarusi G. Kirdienė.⁴ Šiaurės vakarų žemaičių instrumentinių muzikavimą gyveldenęs A. Auškalnis⁵ bene pirmasis atkreipė dėmesį į tai, kad etninio muzikavimo tradicijos tame krašte nutrūko apie 1962–1966 metus, pasikeitus šokių muzikos madai. Būtent apytikriai šie metai laikomi ir šiaurės vakarų žemaičių etninio instrumentinio muzikavimo pabaiga.

Bendratautinių muzikos instrumentų vietą lietuvių papročiuose aptarė I. Šileikienė⁶, tačiau tradicijų kaitos klausimų bemaž negvildeno.

Šiame straipsnyje bandoma apžvelgti Lietuvos instrumentinio muzikavimo tradicijų kaitą per ne visą šimtmetį. Palygintus Etnomuzikos instituto kartu su Lietuvos muzikos akademija ir Lietuvos liaudies kultūros centru rengtų etnoinstrumentinių ekspedicijų duomenis su ankstesnėmis žiniomis bei tyrinėjimų išvadomis, iškeliamą prielaida, kad ir XX a., keičiantis etninio muzikavimo tradicijoms, nemenką įtaką darė senosios muzikos būdingiausiai savitumai: daugiabumas – žemaičių, aukštaičių, suvalkiečių zanavykų muzikavimui ir vienbalsumas – dzūkų bei aukštaičių švenčioniškių muzikavimui.

Bendratautiniai ir etniniai muzikos instrumentai

XX a. pradžioje Lietuvoje jau visuotinai griežiama bendratautinių muzikos instrumentų, atklydusiai daugiausiai iš Centro Europos: smuiku, armonikomis, basete, būgnais, cimbo-

lais, dūdmaišiu, dūdų orkestro instrumentais. Etniniai muzikos instrumentai XX a. pradžioje dar palyginti nemenkai naudojami groti savo malonumui, prie darbų (ypač prie gyvulių bandos) ir atliekant bendratautinių šokių muziką,⁸ tačiau kanklės, švilpynės, birbynės, trimitai iš instrumentinio muzikavimo tolydžio nyko. Etniniai instrumentai dar palyginti dažnai groti iki Pirmojo pasaulinių karų bei maždaug iki 1922 m. pradėtos žemės ūkio reformos. Reformuojant Lietuvos žemės ūkį, kaimams skirstanties i vienkiemius, palaipsniui atsisakyta etninių muzikos instrumentų, kuriais tuo metu buvo atliekama lietuvių etninė ir bendratautinė muzika. Jų vietą užėmė bendratautiniai instrumentai, daugiausia vartoti tik šokių muzikai griežti.

Ketvirtojo dešimtmečio riba skiria XX a. lietuvių instrumentinį muzikavimą į du laikotarpius: ankstyvaji, kai muzikuota ir etniniuose, ir bendratautiniuose, bei vėlesniji, kai griežta daugiausiai bendratautinių instrumentų. Antrojo laikotarpio dar galima ižvelgti du tarpsnius: iki maždaug penktuojo ir šeštojo dešimtmečių sandūros ir nuo šios sandūros iki maždaug 1962–1966 metų. Penktuojo bei šeštojo dešimtmečio sandūroje ir bendratautinių instrumentų muzikavimas pradeda blėsti, o septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje ir viduryje – visai išnyksta. Muzikavimas bendratautiniuose instrumentuose pradėjo blėsti dėl prievertinės kolektivizacijos, sugriovusios tradicinę kaimo gyvenseną bei kultūrinę sanklodą,⁹ ir visiškai išnyko dėl pasikeitusios šokių muzikos mados.¹⁰ Būtent septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje ir viduryje Lietuvos kaime prigijo naujoviški šokiai, griežiant daugiausia elektriniuose muzikos instrumentuose. Bendratautinių muzikos instrumentų buvo atsisakyta arba jais imta groti labai ribotai: savo malonumui, retsykiais vestuvėse, grojo etnografinės kapelos ir kultūros namuose. Pakito muzikantų statusas. Atliekėjai bendratautiniuose, o anksčiau ir etniniuose instrumentuose, dažniausiai buvo savamoksliai tos pačios kaimo ar miestelio bendruomenės žmonės, dirbantys įprastinius darbus, muzikavimu tik prisiduriantys prie pajamų. Elektriniuose instrumentuose grojo neretai muzikinį pasirengimą turintys arba šiaip gabūs savamoksliai jaunuoliai, pažystantys natas, dažnai susibūrė į profesionalių muzikantų, gyvenančių iš šio užsiėmimo, ansamblius. Jų muzikavimą tradiciniu vadinti nėra jokio pagrindo, nes griežė ir dabar tebegriežia daugiausia madingą estradienę muziką. Etninės ir bendratautinės melodijos jų repertuarė atliekamos estradiniu būdu.

Regioniniai instrumentinio muzikavimo ypatumai

Lietuvos teritoriją salyginai galima suskirstyti į dvi etnoinstrumentinių kultūrų, išlaikiusių savitumo požymius iki XX a. pirmosios pusės, sritis: „kanklių” ir „pučiamujų”. Kanklių

kultūros srityje (Žemaitija, Vakarų, Šiaurės ir Šiaurės rytų Aukštaitija bei iš dalies – Suvalkija), be šviltynių, birbinių, trimitų, įvairiausiu taršynių ir barškynių, skambinta ir kanklémis, o visur kitur (Dzūkija, Rytų Aukštaitija, iš dalies – Suvalkija) vyravo pučiamieji muzikos instrumentai.¹¹ Šiaurės rytų Aukštaitijoje, ypač Biržų krašte, muzikuota kolektyviniais pučiamaisiais instrumentais: skudučiais, ragais, daudytėmis.¹² Jais grotą tik polifoninė sekundinių santykį muzika, niekur Šiaurės Europoje, išskyrus Kursko, Briansko sritis ir Komiją, artimesniu sąsajų neturinti, labiausiai artima juodosios didžiosios rasės negridų ir australoidų polifoninei panašios sandaros muzikai.¹³ Giedamosios polifoninės sutartinės skambintos ir Biržų krašto kanklémis. Visame kitame kanklių kultūros plothe ne tik kanklémis, bet ir pučiamaisiais etniniais instrumentais dažniausiai buvo atliekamos čia savičiausios paralelinės etninės dainos ir bendratautinių šokių muzika. Pagal tai kanklių sritis Lietuvoje siejasi su šios kultūros ploto Latvijoje, Estijoje, Suomijoje, Kalnėje ir Šiaurės vakarų Rusijoje tradicijomis.

Pučiamujų kultūros dalyje Rytų ir Pietų Lietuvoje etniniais instrumentais daugiausia buvo grojamos vienbalsio stiliaus lietuvių etninės dainos, instrumentiniai ganymo ir kitokie signalai bei bendratautinių šokių melodijos.

Bendratautiniais muzikos instrumentais, kaip sakyta, XX a. pradžioje muzikuota visoje Lietuvoje. Tačiau kanklių kultūros srityje, be visame krašte jau kur kas anksčiau prigijusio smuiko, naudotos ir armonikos. Pučiamujų srities Rytų ir Pietų Lietuvoje armonikos šio šimtmečio pradžioje ir net viduryje, galima sakyti, dar nebuvu prigijusios. Pagrindiniai instrumentai čia buvo smuikas ir cimbolai. Instrumentinius ansamblius Žemaitijoje ir Aukštaitijoje sudarė smuikas (du smuikai) arba klarinetas (smuikas ir klarinetas), armonika ir basetlė (arba būgnas); neretai buvo griežama tik viena armonika. Dzūkijoje, Rytų Aukštaitijos Švenčionių apskrityje ir net Suvalkijoje (ypač Kapsijoje) prie smuiko (dviejų smuikų) dažniausiai buvo prišlejami cimbolai, o prie jų – būgnelis arba būgnas (basetlė).

XX a. pirmosios pusės Lietuvą bendratautinių muzikos instrumentų ir jų ansamblų išplitimo požiūriu galima suskirstyti taip pat iš dvi sritis: su armonika (Aukštaitija Zanavykija, sąlyginai Žemaitija) ir be armonikos (Dzūkija, Švenčionių apskritis, Kapsija). Nors gretimi kraštai, jų miestai turėjo daug įtakos naujiems instrumentams Lietuvoje atsirasti, prigiti, bet ir skirtinės ekonominės salygos¹⁴ labai reikšmingai lėmė senųjų etno-instrumentinių tradicijų išlikimą. Kanklių srityje, kur vyravo daugiabalsumas ir skambinta daugiastygiai instrumentu kanklémis, labiau prigijo daugiagarsis instrumentas armonika, o pučiamujų srityje vyraujantį vienbalsumą geriausiai atliko melodiniai instrumentai – smuikas ir cimbolai. Šią išvadą paremtų ir tai, jog Dzūkijoje vestuvėse neretai grieždavo vienu smuiku, smuiku su būgneliu, o du smuikai čia dar ir XX a. antrajame bei trečiajame dešimtmetyje buvo gana reti, laikomi „labai gera muzika“.¹⁵ Tą pažymi ir armonikų prigijimą Dzūkijoje tyres A. Baika. Jis pastebi, kad dzūkai smuiku ir būgneliu iki Pirmojo pasaulinio karo vestuvėse griežė dėl dviejų priežasčių: vyraujančio vienbalsio stiliaus ir iš vargingumo. Vargingi dzūkai neišgalėjo pasisamdyti didesnės kapelos.¹⁶ Tačiau ekonominės priežastys vargu ar buvo lemiamos. Biržiečiai, pasvaliečiai, rokiškėnai ir joniškie-

čiai armonikomis grojo jau XX a. pirmojoje pusėje,¹⁷ nes jų žemėsė vyravo daugiabalsė etninė muzika. Panašių instrumentinio muzikavimo dėsnингumų galima pastebeti ir rytu aukštaitiuose, švenčioniškuose bei kapsuose. Bemaž iki XX a. vidurio ten visur prie smuikų skambėjo cimbolai, o armonikomis pradėta groti tik maždaug trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje. Beje, kai kur (ypač Suvalkijoje) armonika instrumentiniame ansambluje būdavo prišlejama ir prie cimbolų.

Instrumentinių ansamblių sudėčių kaita

Pietų ir rytu lietuvių instrumentinių ansamblų sudėtis pradėjo kisti maždaug nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio, kai ir šiose krašto dalyse pradėjo išivyranti armonikos. Be armonikų, nemenkų reikšmę dzūkų, kapsų bei švenčioniškių muzikavimo kaitai turėjo plintantis daugiabalsio, daugiausia paralelinio, dainavimo stiliius. Daugiabalsumo prigijimą senuojuose pietų ir rytu lietuvių vienbalsumo plotuose reikėtų aiškinti ir tautos etninio bei kultūrinio konsolidavimosi procesais, sustiprėjusiais gyvenant tarpukario Lietuvos tautinėje valstybėje. Šiuo laikotarpiu kanklės (ypač suvalkietiškos) išplito plačiau, nes kanklių gamybą ir kankliavimą kaip lietuviškumo simbolį nuolatos propagavo to meto spauda. Panašiai Lietuvos mokyklose plito ir skudučiai, pritaikyti jau ne tik biržietiškajam, bet ir bendratautiniam repertuarui atlikti. Šios priežastys ir, žinoma, armonikų (ypač rusiškų po Antrojo pasaulinio karo) platesnis pasirinkimas lėmė, kad penktoji ir šeštojo dešimtmečio sandūroje Pietų ir Rytų Lietuvoje, kaip ir kitose krašto dalyse, išivyravo armonikos. Jas pradėta naudoti ansambliuose, griežta ir pavieniui.

Instrumentinių ansambliai mažiau kito Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje, daugiabalsumo srityse, kur armonikos naudotos jau nuo XX a. pradžios. Tačiau dėl nepastovėsnių pietų ir rytu lietuvių instrumentinių ansamblų sudėties, jų supanašėjimo su šiaurės ir vakarų lietuvių ansambliais nuo maždaug ketvirtosios dešimtmečio pradėjo vienodėti visos Lietuvos ansambliai, o kartu ir jų atliekamas repertuaras. Nuo tada senųjų etno-instrumentinių kultūrų ribų atsekti beveik neįmanoma, nes visoje Lietuvoje išivyravo panašių sudėčių ansambliai, kuriuose griežė ir armonika, o pietų ir rytu lietuvius nuo visų kitų tautiečių skyrė nebent ansambliuose dar išlikę cimbolai. Tačiau bent jau Dzūkijoje, anot V. Palubinskienės, „<...> instrumentų kaita nebuvо labai staigi, o liaudiškų ansamblų sudėtys retai buvo stabilius – jos keitėsi priklausomai nuo aplinkybių, muzikantų užimtumo“.¹⁸ Ansamblų kaitos panašių dėsningo galime pastebeti ir kitose Lietuvos dalyse. Be jau aptartų priežasčių, nemenkų įtaką darė ir pačių muzikantų išigytų instrumentai, sugebėjimas jais muzikuoti ir kt.

Repertuario kaita

Kintant muzikos instrumentams, jų ansambliams, kito ir repertuaras. Tačiau jo kaitą labiausiai lėmė ne patys instrumentai, bet šokių mados. Mat Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos šalių, muzikos instrumentais XX a. griežta daugiausia tik šokių muzika. Nuo šokių madų labai priklauso ir muzikos instrumentų repertuaras. Maždaug iki ketvirtosios dešimtmečio, kai dar buvo naudoti ir etniniai lietuvių muzikos instru-

mentai, jais grota ir etninė, ir bendlatautinė muzika. Biržų krašte, kaip sakyta, skudučiais, ragais ir daudytėmis pūsti polifoniniai instrumentiniai kūrinėliai bei giedamosios sutartinės. Sutartinės skambintos ir kanklémis. Šviltynėmis ir birbynėmis šiame krašte pūstos giedamosios sutartinės, etninės paralelinės dainos ir bendlatautinių šokių melodijos. Bendlatautiniai šokiai XX a. pirmojoje pusėje sudarė bene didžiąją žemaičių, vakarų aukštaičių ir suvalkiečių kanklininkų repertuarą dalį. Juos pūtė iš visos kitos Lietuvos dalies šviltyniinkai bei birbyninkai. Instrumentiniai signalai, improvizacijos dažniausiai būdavo atliekamos ganant bandą arba savo malonumui. Beje, bendlatautinių šokių melodijas mediniai trimitais išvinguriuodavo net bandą ganantys kerdžiai.

Bendlatautiniams instrumentams tuo laikotarpiu daugiausia griežta bendlatautinių šokių muzika. Žemaitijoje, Aukštaitijoje ir Suvalkijoje dar griežtos ir lietuviškų etninėj ratelių bei žaidimų melodijos. Šiaurės vakarų ir Šiaurės Žemaitijoje buvo atliekami ir latviškos kilmės šokiai. Tačiau visoje Lietuvoje tuo metu didžiausią repertuarą dalį sudarė bendlatautinių šokių muzika, kuri pagal kilmę ir patekimą Lietuvon atskirose etnografinėse srityse skirstytina maždaug šitaip: Žemaitijoje vyravo Centrinės Europos (lenkiškieji, austriškieji, vokiškieji), Aukštaitijoje – Centrinės ir Rytų Europos (lenkiškieji, austriškieji, vokiškieji, rusiškieji), Suvalkijoje – Centrinės ir Rytų Europos, Dzūkijoje ir Švenčionių apskrityje – Rytų ir Centrinės Europos šokiai.¹⁹ Pagal tai labiausiai siejosi Aukštaitijos ir Suvalkijos, o išsiskyrė Žemaitijos, Dzūkijos ir Švenčionių krašto repertuaras.

Šitoks bendlatautinių muzikos instrumentų repertuaras, akivaizdu, labiausiai priklausė nuo geografinių sąlygų, kitų kraštų kaimynystės bei visoje Rytų Europoje tebejaučiamos Centrinės Europos kultūrinės įtakos. Rytų Europos įtaka labiau pastebima su rytų slavais besiribojančioje Dzūkijoje ir Švenčionių apskrityje.

Pabaiga

XX a. instrumentinis muzikavimas patyrė du esminius lūžius: ketvirtajame dešimtmetyje ir penkojo bei šeštojo dešimtmecio sandūroje. Ketvirtajame dešimtmetyje, dėl žemės reformos kintant kaimo bendruomenės gyvenimo sąlygomis, palaipsniui atsisakoma etninė ir pereinama prie bendlatautinių, o penkojo ir šeštojo dešimtmecio sandūroje, dėl prievartinės kolektyvizacijos ir trėmimų sugriuvus tradicinei kaimo gyvensenai, pradėjo nykti ir muzikavimas bendlatautiniams instrumentams. Instrumentinio muzikavimo pabaiga sietina su septintajame dešimtmetyje pasikeitusia šokių muzikos mada.

XX a. pirmojoje pusėje dar buvo išlikę senieji muzikinių ir etnoinstrumentinių tradicijų ypatumai. Vakarų ir Šiaurės Lietuvoje grota daugiabalsė, Pietų ir Rytų Lietuvoje – vienbalsė etninė muzika. Šiuo laikotarpiu Vakarų ir Šiaurės Lietuvoje, be visame krašte labai mėgstamo smuiko, muzikuota ir armonika, kuri ne tokia svarbi arba ir visiškai tuo metu ne-naudota Pietų ir Rytų Lietuvoje, vienbalsumo srityje.

Bendlatautinių muzikos instrumentų ansamblių sudėtys pradėjo kisti po XX a. ketartojo dešimtmecio. Visame krašte palaipsniui išivyrė armonikos, nutrynuosios ir senųjų etno-

muzikinių kultūrų ypatumus. Repertuarą ir jo kaitą labiausiai lėmė šokių mados ir Lietuvos etnografinių sricių geografinė padėtis. Žemaitijoje jaučiama Centrinės, Aukštaitijoje ir Suvalkijoje – Centrinės ir Rytų, Dzūkijoje ir Švenčionių apskrityje – Rytų ir Centrinės Europos įtaka.

NUORODOS:

1. Baltrėnienė M. Kanklių raida XIX a. pabaigoje – XX a. // Liaudies kultūra. – 1997, nr. 2, p. 36–41. Baltrėnienė M. Devyniastygės kanklės: kankliavimo tradicijos ir dabartis. – Vilnius, 1997.
2. Baika A. Sodžiaus armonikos. – Vilnius, 1994.
3. Palubinskienė V. Dzūkų instrumentinis muzikavimas XX amžiuje // Liaudies kultūra. – 1998, nr. 4, p. 35–40.
4. Kirdienė G. Dzūkų vestuvių smuikavimo papročiai // Liaudies kultūra. – 1997, nr. 2, p. 15–21.
5. Auškalnis A. Šiaurės vakarų žemaičių instrumentinis liaudies muzikavimas // Menotry. – 1990, nr. 17, p. 3.
6. Šileikienė I. Atneštiniai muzikos instrumentai lietuvių liaudies papročiuose // Lietuvų liaudies papročiai. – Vilnius, 1991. – P. 234–261.
7. Baltrėnienė M., Apanavičius R. Lietuvų liaudies muzikos instrumentai. – Vilnius, 1991. – P. 156–169.
8. Apanavičius R. Tautiniai ir atneštiniai muzikos instrumentai. Tyrimo objektas // Liaudies kūryba. – Vilnius, 1992. – T. 3. – P. 48–57.
9. Apanavičius R. Sovietizmas ir lietuvių etninė kultūra // Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas. – Vilnius, 1996. – P. 53–60.
10. 1987–1998 m. etnoinstrumentinių ekspedicijų duomenys. Etnomuzikos instituto archyvas.
11. Apanavičius R. Baltų etnoinstrumentologija. – Kaunas, 1992. – P. 6–9.
12. Lietuvų liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai. Sudarė ir paruošė S. Paliulis. – Vilnius, 1959. – P. 7–40.
13. Apanavičius R. Etninė muzika ir žmonijos rasių išsiskyrimo teorija // Liaudies kultūra. – 1998, nr. 2, p. 7–11.
14. Baika A., op. cit, p. 38–40.
15. Prof. P. Steplilio (g. 1913 Seinų aps., Šventežerio vls., Janėnų k.) žinios.
16. Baika A., op. cit., p. 78.
17. 1987–1998 m. etnoinstrumentinių ekspedicijų duomenys. Etnomuzikos instituto archyvas.
18. Palubinskienė V., op. cit.
19. 1987–1998 m. etnoinstrumentinių ekspedicijų duomenys. Etnomuzikos instituto archyvas.

Ethnic instrumental playing of the Lithuanians in the 20th century: the change in traditions

Romualdas APANAVIČIUS

According to the author's latest research, traditions of ethnic instrumental playing underwent considerable alterations throughout the two main periods: the 4th and the late 5th – early 6th decades. The 1st period was linked with the main role of the ethnic whereas the 2nd – with playing international music instruments.

The repertory and the tradition of playing of the Žemaičiai (western Lithuanians) were greatly influenced by central Europe while the impact upon the Aukštaičiai (northeastern Lithuanians) and the Suvalkiečiai (southeastern Lithuanians) came from both central and eastern Europe. The influence of eastern Europe is more evident in the tradition of the Dzūkai (southern Lithuanians) and the Aukštaičiai in the district of Švenčionys (eastern Lithuania).

The tradition of ethnic playing of the Lithuanians became extinct in the 7th decade of the 20th century.

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio 52, 3000 Kaunas,
El. p.: inirjon@takas.lt

Gauta 2002 02 04, įteikta spaudai 2003 03 07

Petro Būtėno „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa”

Lionė LAPINSKIENĖ

Straipsnio objektas: iki šiolei mokslinėje literatūroje plačiau nenagrinėta ir neanalizuota 1925 metais Petro Būtėno parengta „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa“ (1). Tyrimo tikslai: 1) išsiaiškinti, kokiomis programomis galėjo naudotis lietuvių inteligentai, išitraukę i etnologinės medžiagos rinkimo sąjūdį XX a. pradžioje, iki P. Būtėno parengtos programos pasirodymo; 2) išanalizuoti, kokią vietą užima P. Būtėno parengta programa tarp kitų programų; 3) įvertinti P. Būtėno parengtos programos reikšmę tolesnei lietuvių folkloristikos raidai. Metodai: analitinis, aprašomasis, lyginamasis, retrospekcijos. Išvados: P. Būtėnas „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programoje“, sudarytoje įpareigojus Lietuvos studentų kraštatyros draugijai, kuri buvo įkurta 1923 metais, apibendrino rusų, latvių ir kitų kaimynų panašaus pobūdžio programų rengimo patirtį ir ją pritaikė mūsų krašto reikmėms. Tai vienintelis tokios plačios apimties ir įvairias temas aprépianties metodinis leidinys, išspausdintas nepriklausomoje Lietuvoje ir paskatinęs kraštatyros sąjūdžio plitimą bei kraštatyros organizacijų kūrimąsi visoje Lietuvoje. Ši P. Būtėno programa vertinga ir šiandienos požiūriu.

P. Būtėnas – Lietuvos studentų kraštatyros draugijos narys

1918 m. Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, visame krašte pradėjo atsigauti ir plėtotis mokslas ir kultūra, plito gimojo krašto pažinimo sąjūdis. 1920 m. Kaune buvo atidaryti Aukštieji kursai, 1922 m. įkurtas universitetas, kurio humanitariniame fakultete dėstė solidžią gyvenimo ir lituanistinio darbo bei tautosakos rinkimo patirtį turėję Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, Vincas Krėvė-Mickevičius, Juozas Tumas-Vaižgantas, latvių kilmės profesorius Eduardas Volteris ir kt. Petras Būtėnas (2), gimęs ir užaugęs senių lietuviškų tradicijų nepradarusiame kaime, buvo kruopštu ir darbštus jų studentas.

1923 m., profesorių K. Būgos ir E. Volterio paragintas, P. Būtėnas kartu su kitais įkūrė Lietuvos studentų kraštatyros draugiją, kurios nariai turėjo tikslą paskatinti visuomenę rinkti tautosakos bei etnografijos medžiagą. Pirmiausia jie laikrasčiuose ir žurnaluose paskelbė atsižaukimą „Visoms kultūros organizacijoms, visiems Lietuvos mokytojams ir moksleiviams ir visiems mūsų krašto tyrinėtojams“ (3),

kuriame suformulavo vieną svarbiausią nepriklausomos Lietuvos mokyklos uždavinių: auklėjimo ir mokymo pradžia – gimtojo krašto pažinimas. Kartu buvo pastebėta, kad visi gerai išmano kitų kraštų kultūras, bet nelabai pažista patys save ir savo krašto praeitį. Todėl tame atsišaukime ir raginta skubėti fiksuoti, rinkti, užrašinėti visa, kas susiję su mūsų tautos materialine ir dvasine kultūra. Tai turėjo rūpēti įvairių profesijų inteligentams, nes tik gerai pažinęs savo krašto gamtą, jos ypatybes, turtus, žmones, žmonių gyvenimą, kultūrą, kiekvienas darbininkas savo darbo srity galės sėkmingai dirbtį visuomenės naudai. Tad universiteto studentai, vadovaujami garbingų profesorių, užsimojo pradėti tyrimo darbą, kartu tikejosi visuomenės pagalbos. Kreipimesi buvo pažadėta visokiai būdais teikti rekomendacijas, patarimus ir „smulkius darbo planus“ (4), kaip dirbtį kraštatyros darbą.

Taigi įkūrus Studentų kraštatyros draugiją, prasidėjo, pasak Petro Būtėno, tautosakos objekto nagrinėjimas ir jos rinkimas. Pastebėtina, kad Lietuvos studentų kraštatyros draugijos nariai ne tik kitus ragino įsijungti į kraštatyros darbą, bet ir patys ēmėsi rodyti iniciatyvą. Štai Lietuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas laiškas, rašytas 1924 m. birželio 11 d. Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui. Iš tikrųjų tai buvo prašymas leisti studentams per atostogas nemokamai važinėti po Lietuvą. Jį pasiraše draugijos pirminkas Jonas Norkus, sekretorius Juozas Bukota. Pirmuoju iš narių įrašytas pats Petras Būtėnas. Po jo – Pranas Skardžius, Antanas Salys, Mykolas Durys ir kt. Iš viso sąraše yra 13 studentų. Beje, šis prašymas rašytas P. Būtėno ranka, tad galėtume manyti, kad tai buvo jo paties idėja (5). Iš šio prašymo sužinome, kas priklausė tuometinei Studentų kraštatyros draugijai, kaip buvo organizuojamas darbas.

Studentų kraštatyros draugijos nariai buvo pasiskirstę veiklos kryptis, aptarę, kas, kokią ir kur rinks tautosakos ar kitokią medžiagą, kuo domėsis. Daugiausia jie dirbdavo per atostogas: vaikščiodami po kaimus, kalbindami senus žmones, užrašinėjodami tautosaką, kiti – žodžius ir vietovardžius lietuvių kalbos žodynui, treti rinko knygas Universiteto bibliotekai, o surastas seninas vežė į Kauno miesto muziejų. Todėl galimybė nemokamai važinėti po Lietuvą studentams

Petras Bütėnas – Lietuvos universiteto studentas.
1922 m. Iš Petro Bütėno archyvo Panevėžyje.

būtų buvusi didelė materialinė parama. Tai iliustruoja ir minėto prašymo antroji dalis, iš kurios matyti, kad kreipiamasi „draugijos nariui Humanitarinių mokslų fakulteto kalbotyros skyriaus studentui J. Bukotai iš Vokiečių vyriausybės išrūpinti leidimą iki šių metų vasaros atostogų galo lankytis Rytų Prūsuose lietuvių kalbos studijų reikalais“ (6). Ar fakulteto dekanas patenkino tokius studentų pageidavimus, neaišku.

Įsitraukę į kraštotoyros darbo ir tautosakos rinkimo sąjūdį, studentai susidurdavo ir su įvairiomis problemomis. Pirmiausia jie suprato, kad sėkmingai dirbtį galima tik parengus tinkamus metodinius nurodymus ir rekomendacijos. Todėl Petras Bütėnas, Lietuvų studentų kraštotoyros draugijai įpareigojus, sutiko sudaryti „Lietuvų tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą“, kurioje save vadino tautatiriu (etnografu), skubėjusiu „graibstineti ir tvarkyti programai medžiągą“ (7). Jį konsultavo profesoriai Eduardas Volteris ir Kazimieras Būga. Taip pat padėjo ir bendramintis Stasys Dabušis, kuris taisé leidinio kalbą (8).

Kad galėtume atsakyti į klausimus, kaip P. Bütėnas renge šią programą, kas buvo Lietuvoje ir pas kaimynus padaryta iki jo, kokia tos programos reikšmė, turime prisiminti keletą faktų.

P. Bütėno požiūris į tautosakos situaciją Latvijoje

Argumentų, kodėl P. Bütėnas sutiko sudaryti minėtą leidinį, galėtume surasti susipažinę su jo požiūriu į tautosakos rinkimo ir tyrimo situaciją Latvijos respublikoje, kur 1923 m. atskira knygele išėjo 60-ies puslapių profesoriaus P. Šmito parengta „Programma tautas tradiciju krājejiem“ („Tautos tradicijų rinkimo programa“) (9), perspausdinta iš „Izglītības Ministerijas Mēnešrakts“ („Švietimo ministerijos ménraštis“). Programą sudarė devyni skyriai:

- 1) Geografijos ir istorijos klausimai;
- 2) Trobesiai ir jų dalys bei vidaus reikmenys;
- 3) Drabužiai;
- 4) Valgiai ir gérimai;
- 5) Gyvenimo tvarka ir darbai;
- 6) Papročiai ir kiti tautiniai savitumai;
- 7) Senovės dievai ir prietarai;
- 8) Kalba ir tautos veikalai;
- 9) Teismo dalykai.

Kaip tik ši profesoriaus P. Šmito parengta programa ir buvo pagrindinis šaltinis, apie kurį P. Bütėnas teigė, kad tai „yra talkininkė labiau įvairiems mokslyams: filologijai, istorijai, etnografijai, geografijai, archeologijai, geologijai, iš dalies ir antropologijai“ (10). P. Bütėnas ja naudojosi kritiškai, iš jos atsirinko tik tai, kas tiko Lietuvos salygomis. Jis rašė: „Iš šios latvių pasiruoštos programos apsčiai klausimų visai išmesta kaipo nepritinkančių mūsų tautosakos sričiai. Kai kurie klausimai savaip perdirbtai, t.y. mūsų kraštui pritaikinti. Taip pat yra daug klausimų visai naujų duota“ (11). Minėta P. Šmito programa, kuria naudojosi P. Bütėnas, rengdamas savąjį, šiandien saugoma Lietuvų literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje. Todėl, turėdami galimybę ją pavartyti, galime susipažinti, kaip atidžiai P. Bütėnas dirbo: latviškoje programoje yra nemažai pribraukymų, taisymų, paties P. Bütėno ranka įrašytų pastabų.

1924 m. Rygoje Latvių senovės tyrinėtojų draugija išleido Arturo Štalo 158 puslapių knygą „Sargasim savas tautas senatni“ („Sergésime savo tautos senovę“). P. Bütėnas ją recenzavo 1925 m. „Lietuvos“ dienraštyje. Priminės, kad prieš metus buvo išleista vertinga profesoriaus P. Šmito programa ir latviai panašių programų ir daugiau turi, o jų laikraščiuose nuolat rašoma apie savo tautos senovę, P. Bütėnas konstatavo faktą: „lietuviai šiandien atskiros programos savo tautos dvasinės ir medžiaginių kultūros duomenims rankioti dar neturi“ (12). Taip pat jis pastebėjo, kad tik Dotnuvoje mokiniai kartu su mokytoju yra šapirografu pasidauginę nedidelę programėlę (13) ir ši tą iš tautosakos spausdina kai kurie leidiniai: „Karys“, „Švietimo darbas“, „Ateitis“, „Kosmos“, „Logos“, „Lietuva“. 1910 m. Lietuvų mokslo draugijos išleista programa, pasak P. Bütėno, buvo nedidelė ir nurodė vien tai, „kaip mūsų senovės dalykus rankioti ir kokius juos rankioti“ (14). Todėl minėtame

recenzinio pobūdžio straipsnyje P. Būtėnas teigė, kad Lietuvai reikalinga jau kitokia, platesnė programa, kurios mes dar neturime, kai latviai jau kelintą leidžia (15).

Recenzuota Arturo Štalo programa buvo skirta daugiau praktiniams darbui. P. Būtėnas atkreipė dėmesį, kad, be pratarmės ir įvado, joje yra svarbus skyrius „Kaip žūva senovės paminklai”, kuris dar suskirstytas į mažesnius skyrelius, skatinančius domėtis senojo kulto paminklais, senovės laikų akmenimis, pilii griuvėsiais, senosios Rygos ir latvių trobesiais, archyvais. Vertingi ir patarimai latvių tyrinėtojams bei konkretūs pavyzdžiai, iš kurių matyti, kas, kur ir kurioje srityje jau nudirbta (16).

Apie skyrius „Paminklų apsauga Vakarų Europoje” ir „Paminklų apsauga Latvijoje” P. Būtėnas rašė, kad tai galėtų būti tarsi koks vadovėlis patiemis lietuviams pasimokyti, kaip reikia rūpintis praeities paveldo išsaugojimu. Juk latvių senovės tyrinėjimu tiesiogiai rūpinasi Filologų, Latvių senovės tyrinėjimo, Latvijos geografijos ir Muzikų draugijos, kurios savo tikslų siekia palaikydamos ryšius su vietiniiais muziejais, rengdamas parodas, skleisdamas informaciją spaudoje. Taip pat nemažą knygos dalį užima vertingi priedai, kuriuose pateiktos savotiškos programos, nurodantios, ką reikėtų rinkti. Trečiąjame priede kalbama apie tautos tradicijų ir pačios tautosakos rinkimą.

Akivaizdu, kad rašydamas šią recenziją P. Būtėnas siekė atkreipti Lietuvos atsakingų įstaigų, pirmiausia Švietimo ministerijos ir Kauno universiteto Humanitarinių mokslo fakulteto, vadovybės dėmesį į tai, ką tyrinėdami savo praeitį jau padarę latviai ir ko greičiau reikėtų imtis patiemis.

Taigi, imdamasis rengti ir atiduoti spausdinti „Lietvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą”, P. Būtėnas gerai žinojo, ką jau yra nuveikę latviai, buvo susipažinęs su realia padėtimi Lietuvoje. Sugebėjimas į esamą situaciją žvelgti problemiškai P. Būtėnai ipareigojo savo leidinį rengti atsakingai, stengtis kuo geriau pritaikyti Lietuvos poreikiams.

Programos pavadinimas

Pats žodis „programa” yra kilęs iš graikų kalbos (17) ir turi kelias reikšmes. Pirmoji reiškia veikimo, darbo ar kitokį planą (18). Tad P. Būtėno sudaryta ir 1925 m. išleista „Lietvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” to meto kontekste ir turėjo būti suprantama kaip metodinio pobūdžio veiklos planas, teikęs rekomendacijų, patarimų, ką reikėtų daryti kiekvienam intelligentui, norinčiam dalyvauti mažiskai išplitusiame krašto pažinimo sajūdyje ir pradėti rinkti ar užrašinėti dar išlikusius dvasinės kultūros turtus.

P. Būtėnas sukūrė ir pavadinimo žodį „tautotyra”, kuris sudarytas iš *tauta + tyrimas* ir „apėmė visa, kas priklauso etnologijai bei tautosakai, o kraštotyra ir toliau paliko neat skirta nuo savo tyrinėjimų apimties” (19). Idomiai kito programos žodžio kūrimą apraše pats P. Būtėnas, 1934 m. 205-6-ame „Naujosios Romuvos” numeryje prisimindamas, kaip rengė spaudai savo „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo pro-

gramą” ir buvo sugalvojęs žodį *senienos*. Minėtame straipsnyje jis prisiminė, kaip nuėjo pas profesorių K. Būgą, kad šis tą žodį „autoritetiškai aprobuotą” (20). Tuo metu posėdžiaavo terminologijos komisija, ir sutiktasis A. Vireliūnas ėmė sukti galvą, ieškodamas analogiškų žodžių lietuvių kalboje. Išgirdės tas abejones, K. Būga sušuko, kad šis žodis esas geras: kaip yra *naujiena*, taip gali būti ir *senieno*. Mat, pasak P. Būtėno, tais atvejais, kai K. Būga „neišsiversdavo liaudiniai žodžiais, mėgdavo (...) „kaltinukų” kaltis” (21). Pats P. Būtėnas vėliau, gyvendamas JAV, 1978 m. 7-ame „Kario” numeryje patvirtino, kad „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programoje” vartojamus „terminus *tautotyra* ir *senienos*, atstovaujančius lietuvių dvasinei bei medžiaginei kultūroms, (...) yra aprobaus bei leidę knygoje viešai vartoti mano profesoriai K. Būga ir J. Jablonskis” (22).

Programos šaltiniai

P. Būtėno sudarytoje programoje nurodyti šaltiniai, prisipažįstant, kad „visi žemai dedami klausimai tautosakai rinkti yra sugraibinėti iš įvairių vietų” (23). Pasak paties P. Būtėno, rengdamas šią programą jis naudojosi periodiniais leidiniiais „Ateitis”, „Mūsų žinynas”, „Švietimo darbas”, „Mūsų senovė” ir kt., kur buvo šis tas spausdinama tautosakos ir kraštotoyros temomis. Tačiau patį pagrindą sudarė klausimai iš latvių, rusų ir Lietvių mokslo draugijos programų.

Kad galėtume atsakyti į klausimą, kiek aptariamoje programoje pasinaudota kaimynų etnologijos mokslo patirtimi, pažvelkime, kokios programos buvo prieinamos kitiems XX a. pradžios lietuvių intelligentams ir pačiam P. Būtėnui.

XIX a. pabaigoje Rusijos aukštosiose mokyklose studijavę lietuvių intelligentai buvo susipažinę su ten leistomis programomis, skirtomis etnografijai ir tautosakai rinkti. Viena pirmųjų carinės Rusijos teritorijoje 600 egzempliorių tiražu išleistų programų buvo „Prašymas”, kurią 1867 m. parengė P. V. Šeinas – vienas žymiausių Rusijos ir Baltarusijos folkloro rinkėjų ir spausdintojų. Ji buvo pirmasis talkininkas eiliiams asmenims, neišėjusiems didelių mokslų, bet norėjusiems domėtis etnografijos rinkimu (24). Ši programa buvo leidžiama atskira knygele ir kartojama leidinyje „Gubernskije vedomosti” bei kitur, kol 1893 m. tiražas pasiekė 12000 egzempliorių. Tai liudija, kaip sparčiai Rusijoje plito krašto pažinimo sajūdis ir kaip intelligentai į jį įsitraukė.

Tai ne vienintelė programa, XX amžiaus pradžioje patekus iš Lietuvą. Pavartę Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje saugomas programas, matome, kad jų būta parengtų įvairioms temoms. Pavyzdžiu, viename Rusijoje išspausdintame nedidelės apimties leidinelyje (25) kreipiamasi į lietuvių kalbos mokovus ir prašoma pranešti atsakymus į pateiktus tarties, leksikos, fonetikos klausimus. Kartu pramenama, jog būtina užrašyti kuo tikslesnius duomenis, pažymint kirčio vietą žodyje, nurodant balsio ilgumą ir t.t.

Idomi yra liaudies dainoms bei muzikinei – etnografinei medžiagai rinkti skirta programa (26), kurioje bandyta iš-

ryškinti profesionaliosios ir liaudies dainos skirtumus, teigiant, kad „liaudies muzika yra savaiminės kūrybos rezultatas ir turi daug savitų, įdomių bruožų, skiriančių šią muziką nuo šiuolaičinių kompozitorių kūrinių“ (27), o daina instinktyviai gimsta tautos lūpose ir yra viena pagrindinių liaudies muzikos rūšių. Viši, norėsiantys rinkti muzikinę – etnografinę medžiagą, turėtų vadovautis pateiktais nurodymais: pirmiausia, būtina dainas užrašinėti kuo tiksliau ir žymeti natū ilgumą, tikslumą, taktą. Reikia ieškoti gerų liaudies dainininkų ir fiksuoti tikslių geriausius dainų variantus. Atkreiptas dėmesys, jog ypatingos vertės īgauna senovinės dainos, kurių dar galima išgirsti nuo kultūros centrų nutolusiuose nuošaliuose kaimuose. Svarbu, kad gyventojų dar nebūtų spėjusi paveikti miesto kultūra. Mūsų dienų akimis žiūrint, šioje programe buvo išskelti nemaži reikalavimai, kurių deramai būtų galėjęs laikytis tik specialų pasiruošimą turintis tautos dvasinių turų rinkėjas.

Viena programą skirta geografijos ir etnografijos žinioms rinkti (28). Ji įdomi savitu požiūriu į tautosaką kaip į liaudies dvasinio gyvenimo paminklą. Todėl siūloma rinkti visa, kas atspindi tautos išmintį, išradingumą. Tai ypač būdinga gyvojoje kalboje funkcionuojantiems posakiams. Atrodo, kad aptartomis programomis P. Būtėnas nesinaudojo, kadangi apie jas niekur savo darbuose neužsimena.

Nuo minėtuju gerokai skiriasi, nes yra sudėtingesnė, 1904 metais parengta ir išleista etnografijos daiktams rinkti skirta programa (29), kurios klausimai suskirstyti į aštuonis skyrius:

Petras Būtėnas - Panevėžio mokytojų seminarijos dėstytojas. Iš Petro Būtėno archyvo Panevėžyje.

- 1) Gyventojai, pastatai, gyvenamasis būstas;
- 2) Apranga ir papuošalai;
- 3) Technika buityje;
- 4) Maistas ir gėrimai;
- 5) Užsiėmimai ir amatai;
- 6) Šeimos buitis;
- 7) Tikėjimai ir burtai;
- 8) Liaudies medicina.

Pastaraja programa P. Būtėnas naudojosi, nors matė, kad ji per siaura. Todėl rašė, kad ji yra labiau pritaikyta medžiaginės tautos kultūros duomenims rankioti (30). Ši, kaip ir aukšciau minėtosios, yra vertinga ne vien istoriografiniu, bet ir faktiniu požiūriu, nes parodo, kokius duomenis buvo stengiamasi surinkti, iš ką stengtasi atkreipti dėmesį, siekiant atspindėti tuometinį tautos dvasinį gyvenimą. Ryškėja tendencija, kad nemažą XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kultūros tyrinėtojų dalį domino lietuvių kalba, tautosaka, tačiau buvo skiriama dėmesio ir etnografinei medžiagai, turint tikslą pasitarnauti savo tautos kultūrai (31).

Petras Būtėnas (sėdi viduryje) su Panevėžio mokytojų seminarijos Tautotyros ir senienų rinkimo draugijos nariais. Antros eilės viduryje Jonas Balys. Iš Petro Būtėno archyvo Panevėžyje.

Pirmaoji lietuviška programa

Minėtosios programos galėtų būti laikomos 1910 m. Lietuvių mokslo draugijos narių K. Griniaus, E. Volterio, J. Basanavičiaus, J. Tumo ir J. Janulaičio parengtos „Trumpos folkloro dalykams rinkti programos“ (32) pirmatakėmis. Jos įžangoje rašoma: „Daugelis senovės palikimų nyksta. Reikia pasiskubinti gelbėti tokie dalykai nuo amži-

nos pragišties, reikia ant popierios perkelti, kad galėtume kitoms kartoms perduoti” (33). Kartu primenama, jog visų žmonių surinktos senovės liekanos padės pažinti mūsų praeitį, susekti, kas mes tokie esame ir kuo kitaip amžiais buvome (34). P. Būtėnas šią programą manė esant nepakančiamos apimties, nes ji buvo tik orientacinė gairė, nurodanti, ką ir kaip reikėtų rinkti (35). Toks jo požiūris visiškai suprantamas: 1910 m. išleista programa atitiko XX a. pirmojo dešimtmecio situaciją, o trečiame dešimtmetyje lietuvių etnologija buvo pažengusi į priekį, todėl reikėjo detalius programos.

Tačiau, skirtingai nei P. Būtėnas, 1910 m. programos sudarytojai buvo pagalvoję dar ir apie folklorą pateikusiu žmonių moralinį ir materialinį paskatinimą. Todėl jie pažadėjo, kad asmenys, pateikę vertingos medžiagos, visuotiniame draugijos narių susirinkime galės būti priimti į narius bendradarbius; turės narių teisę, t.y. gaus Lietuvių mokslo draugijos leidinius, turės balsą susirinkimuose, bet nario mokesčio galės nemokėti. Tačiau XX a. trečiajame dešimtmetyje jau buvo pasikeitęs požiūris į tautosakos ar kitos etnologinės medžiagos rinkimą: visi tautiškai ir patriotiškai susipratę inteligenčiai vadovavosi nuostata, kad dalyvauti šiame darbe yra kiekvieno pilietinė pareiga.

Ir 1925 m. P. Būtėno sudarytai, ir 1910 m. išleistai programai bendra tai, kad abiejose gana aiškiai nurodyta, kaip reikėtų užrašinėti renkamą medžiagą. Pirmiausia būtina turėti darbo planą. Remiantis kitų tautų praktika, geriausia kiekvieną faktą fiksuoti ant atskiro popieriaus lapelio, pateikiant tikslią užrašyto vieneto metriką: kas, kada, kur, iš ko girdėjo. Užrašyti reikia ta pačia tarme, kuria šnekėjo kalbinti žmonės.

Toliau Lietuvių mokslo draugijos narių parengtoje programe duodama patarimą, kaip reikėtų bendrauti su žmonėmis, ką daryti, kad jie atsivertų. „Nereikia žmonių egzaminuoti, bet, kalbant apie paprastus daiktus, lyg netycio mis kartas nuo karto paklausti: kaip seneliai pasakodavę, kaip seniau yra buvę, kaip kitąkart atsitikę, kas kaip pasaikoje” (36). Būtina metrika ir materialinės kultūros liudininkams – senoviniams daiktams, pridedant dar ir tikslius brėžinius, aprašymus ar nuotraukas.

Skirtingai nuo auksčiau minėtų, tai daugiau dvasiniams liaudies turtams rinkti skirta programa, kurioje yra pateikti sunumeruoti 294 klausimai, neproporcinali suskirstyti į keturis skyrius:

- 1) Prietaringieji tikėjimai ir darbai;
- 2) Senovės papročiai;
- 3) Senovės pasakojimai;
- 4) Patarlės.

Kai kurie skyriai ir netgi poskyriai turi trumpus įvadus, dar kartą paaškinančius medžiagos rinkimo prasmę ir reikšmę mokslui. Didesnioji programos klausimų dalis suformuluota orientuojantis į gyvenamojo meto aktualijas („kaip dabar žmonės sako?”, „kā daro?”). Kartu programos auto-

rių buvo teisingai pastebėta, kad folkloriniai pasakymai sudaro vieną svarbiausių kasdienės kalbos klođų (37).

Taigi XX a. pradžios Lietuvoje, atgijus kultūriniam gyvenimui, kuriantis įvairiomis organizacijomis, draugijomis, inteligenčiams atsigréžus į savo tautą, ir ši 1910 m. išleista programa „padėjo lietuviui apibrežti save, formavo socialines ir etines vertybės” (38). Jos rengėjų lūkesčiai pasiteisino, nes Lietuvių mokslo draugija, išleidusi ir išplatinusi šią programą, sudarė gan tankų tautosakos rinkėjų tinklą. Paaiškėjo, kad tokia organizacinė priemonė veiksminga, nes į draugijos archyvą pradėjo plaukti tautosakos užrašymai iš visos Lietuvos. Per draugijos narius ir talkininkus sukaupti etnografiniai aprašymai, „Lietuvių tautoje” paskelbti tyrinėjimai papildė negausią XX amžiaus pradžios etnografinę lietuvių literatūrą (39). Lietuvių mokslo draugijos narių parengta „Trumpa folkloro dalykams rinkti programa” taip svarbiu šaltiniu ir P. Būtėno darbui.

„Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programos” sandara

Petro Būtėno sudarytos programos pradžioje pateikta „Kraštotoyros draugijos pratartis” ir nusakytas tikslas: „Konakte su Universitetu rinkti ir, žinoma, tvarkyt bei tyrinėti etnografijos (tautotyros) duomenys” (40). Kartu patikslinta, kad tie duomenys yra lietuvių tautos dvasinės ir medžiaginių kultūros apraiškos. Minėtoje pratartyje paskelbtas atsišaukimas „Visoms kultūros organizacijoms, visiems Lietuvos mokytojams ir moksleiviams ir visiems mūsų krašto tyrinėtojams”, kuris, kaip teigia P. Būtėnas, buvo paskelbtas laikraščiuose bei žurnaluose. Po atsišaukimo išreikšta viltis, jog vietiniai etnografai rinkėjai, remdamiesi šia P. Būtėno sudaryta programa, kibis į darbą, kad susipažintų su savo krašto kultūra. Be to, ši programa priminė, ką reikia rinkti tučtuojau, nė akimirksnio nelaukiant (41).

Toliau paties Petro Būtėno aiškinamajame žodyje pateikiama patarimų, kaip reikėtų elgtis einant rinkti medžiagos, kaip tiksliai, atsakingai ir rūpestingai užrašinėti tai, ką pasiseks iš žmonių išgirsti. Jis išpėjo ir apie galimas nesėkmes. Svarbiausia – saugotis falsifikatorių, melagių, patiemis stengtis užrašinėti teisingai, ieškoti geriausio kontakto su žmonėmis. Už kiekvieną klaudingai užrašytą žodį rinkėjas atsako savo sąžine, nes „ilgainiu mokslas, ištyrės ir ištardeš kitkart padarytas tyčiomis rinkėjo klaidas, be jokios atodairos jam pačiam grąžins” (42). Kadangi ne visiems rinkėjams vienodai sekasi užmegzti kontaktą su žmonėmis, išpėta, kad tautosakos medžiagos rinkimas néra lengvas darbas. Be to, kiekvienu atveju reikia turėti ir kūrybiškumo, nes šios programos klausimai neaprēpia to sudėtingo turinio, kuris yra glaudžiai susijęs su dvasinės ir medžiaginių tautos kultūros sąvoka (43).

Ši Petro Būtėno sudaryta programa turėjo būti visiems inteligenčiams, renkantiems tautosaką ir choreografinę medžiagą, prieinama metodinė priemonė. Kartu tai buvo ir

kitų tautų panašaus pobūdžio leidinių patirties apibendrinimas, ir didelis lietuvių etnologijos raidos žingsnis pirmyn. Pirmiausia ji yra gerokai didesnės apimties už minėtą latvišką profesoriaus P. Šmito parengtą programą, kurioje pateiki sunumeruoti 1434 klausimai. Lietuviškoje programoje yra per pustrečio tūkstančio klausimų iš įvairių mūsų tautos materialinio ir dvasinio gyvenimo sričių. Klausimai su gruopuoti į šešiolika didelių skyrių, kurių apimtis nevienoda. Pavyzdžiu, antrajame skyriuje „Sodyba, trobesiai, jų dalys ir vidaus reikmenys” yra 110 klausimų, o šeštajame skyriuje „Šeimos židinys (pelenas) ir apeigos bei kitokie ypatumai” – jau 404 klausimai. Didžiausias septintasis skyrius „Senovės dievai ir prietarai”, kuriame nuosekliai pateiki 724 klausimai. Jais siekiama atkreipti tautotyros medžiagos rinkėjų dėmesį į mažiau tyrinėtą liaudies dvasinio gyvenimo sričę. 725–1256 klausimai skirti atskirų mėnesių svarbesnėms šventėms, tradicijoms, prietarams. Iš P. Būtėno nuorodų pastabose matyti, kad vienuoliktasis skyrius „Upynų aprašymas” yra parengtas pasinaudojus programėle, kurią sudarė Dotnuvos žemės ūkio technikumo dėstytojas Ignas Končius (44). Trumpiausias dyliktais skyrius, pavadintas „Antrašai ant kapų paminklų”. Jame tik dylikta klausimų. Šešiolikojo skyriaus „Kalbos tyrimo reikalai” pastaboje nurodyta, jog „šio skyriaus pirmi trys klausimų lapai kopijuoti iš humanitarinių mokslo fakulteto kalbotyrų skyriaus paruoštuju tokiai pat klausimų lapų” (45).

Petro Būtėno sudarytoje „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programoje” daugiausia dėmesio skiriamas liaudies buities, tikslių, prietarų rinkimui. Aišku, kad sudarytojas norėjo kuo plačiau aprėpti visas tyrinėtinias liaudies kultūros sritis. Žinodami, kad XX a. trečiajame dešimtmetyje tautosakai buvo skiriamas daugiau dėmesio nei anksčiau, galėtume kelti klausimą, kiek vietos jai tenka šioje P. Būtėno sudarytoje programoje, ir iš dalies sutiki su Stasio Skrodenio pastebėjimu, kad vis dėlto joje „tautosakos rinkimo klausimai išsiskliaidė po įvairius skyrius, ir tautosakininkui gana nepatogu naudotis” (46). Tačiau ši programa nebuvo atitrukusi nuo realaus gyvenimo, nes joje raginama užrašinėti ir socialiniu požiūriu aktualius pasakojimus: apie visuomenės veikėjus, įvairių lumenų asmenis ir t.t. (47).

Programos klausimai formuluojami labai įvairiai. Kai kurie klausimai trumpi, pavyzdžiu: „Kada sėjų pradeda?”, „Ar seniau ką žmonės kaldavo iš akmens?” (48), o kai kurie ilgi, mintis išplėsta, su autoriaus komentariais. Matyt taip daryta todėl, kad norėta tiksliau ir aiškiau orientuoti būsimajį tautotyros medžiagos rinkėją. Atskirose programos vietose išryškėja paties autoriaus požiūris į tautos dvasinius lobius, į kaimo kultūrą, į senus žmones. Tryliktais skyrius „Medžiaginės kultūros duomenų rinkimas” pateiktas be klausimų, o keturioliktajame skyriuje „Kalbos tyrimo reikalai” pateikti keturi klausimų lapai. Ties ketvirtuoju lapu skaitome: „šis klausimų lapas mano paties su-

„Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programos” viršelis.

dorotas. Nors patys klausiamieji žodžiai ir ne griežtai rūšimis sutvarkyti, bet jų atsakymai, tikiuosi, duos apšios medžiagos tarmių mokslui ir tarmių sienoms nustatyti ir taip pat įvairiems kitokiems kalbos faktams švesti” (49). Iš šio skyriaus matyti P. Būtėnas kalbininkas, vienas pirmųjų viešai pasisakęs už tai, kad reikia rinkti žodžius lietuvių kalbos žodynui.

Ši P. Būtėno sudarytoji programa – viena iš didesnės apimties programų, anuo metu sudarytų ne tik Lietuvoje, bet ir pas kaimynus. 1931 m. Šveicarijoje išleista tautotyros programa „Questionnaire relatif du folklore Suisse” (50) buvo sudaryta iš 1585 klausimų, kurie suskirstyti į 20 didelių skyrių. Jų pavadinimai yra panašūs į P. Būtėno sudarytosios, tačiau lietuviškosios programos pavadinimai logiškesni, išdėstyti nuosekliau, pradedant nuo bendresnės – istorijos – temos, baigiant sportu. P. Būtėno sudarytoje programoje yra temų, kurių nėra šveicariškoje, pavyzdžiu: šeimos židinys (pelenas) ir apeigos bei kitokie tautiniai ypatumai, senovės dievai, kalba ir žmonių kūryba, papročių teisė, upynų aprašymas, antrašai ant kapų paminklų ir pan. Tai liudija, kad „Tautotyros žinių ir senienų

— 25 —

87. Kādā vieta pūķi vispār izmaksā? Kas pūķi izmaksā (vai ne)?
 88. Kā pūķi var dabūt (piem., pirkot, iepriecinot vāciņu)?
 89. Kas viens iliegzīmē, pūķi mājā levedot un mitušiņot? Iepāi jāievāro, ar ko pūķis barojas?
 90. Kas pūķa darbs un uzdevums? Kad un kā viņš to iepilda?
 91. Kā dzelējošo pūķi satur (atzīk eči)? Kā viņu var novīsoši izdzēlēti un novīrot?
 92. Vai pūķi var arī citam atdot un kā tas izdarīs?
 93. Kas leģerīgums nolej, pūķa īpašniekiem miretot un to apdzībīties?
 94. Kādā laikā it īpaši pūķi var redzēt un kādi līdzekļi pie tam izletojot?
 95. Nādais mīktais un sakāmos vārdos pūķis minētie un kādas teikas par to mīkta?
 96. Kā izteiktas pūķi no rūpīgiem un ragāniem?
 97. Kas ir ragānas, laumas, spārānas, viegles (skābīši)? Vai visi tie nosaukumi apzīmē vienu pašu būti?
 98. Kur viņus uzturas un kas viņu darba? Vai viņu darbība cilvēkiem ari derīga, vai tikai kažīga?
 99. Vai kādi stāstā ragānu velešanos dzirdējuši? Kad to var dzirdēt?
 100. Kas jādara, lai ragāns iezaudzītu (pazītu)?
 101. Vai ragānam ir iespēja par ragānu (spīgānu, laumu) pārvērsties un kā tas izdarīs?
 102. Kas ragānam pāldzīgs viņu darbība?
 103. Kas ragānas var piešķirt un kā viņas mēģina atsvabināties?
 104. Kādus burviekus ragānas atstāj svešā sētā „ragānas, laumas vēmekļi” un kas ar tiem jādara?
 105. Vai ragānas var savā starpā arī kādu reiz neapkaurojas un ar kādiem līdzekļiem viņas cēnās viena otru uzvīrēt?
 106. Kas ir vilkāci (vilkatas, vilkaģi)?
 107. Kas vilkāci esīgās no īstiem vilkiem?
 108. Kas vilkēšanai par vilkāciem pārvērsties? Kādus līdzekļus izletojot viņi atkal var par vilkēvu tapt? Kādi turi būvēt?
 109. Kas bija vilkātu darbs un kurā laikā viņas it īpaši darbojās?
 110. Kāpēc īpaši kāsimiņi pārvērst par vilkātu?
 111. Kas, kad un uz cik ilgu laiku uzliek vilkiem īemēties?
 112. Vai tie mežā garejim? Kā katrai no viņiem zināma apgabala saue (metu virs, vadātāji, meža māte u. t. t.)?

*Dokumentā arī
Gāziņška grām
Gāziņška grām*

Atsevišķs novilkums no Izglītības Ministrijas
Mēnešraksta 1923. g. 2. burtīcā iespiestā raksta.

Programma tautas tradiciju krājejiem

No jauna pārstrādājis prof. P. Šmidts, pēc agrākās Pēterburgas latviešu studentu sastādītās programmas.

S 27-410/psl.

— 365.-15X

P. Šmito programmos, turimos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, egzempliorius, kuriuo naudojosi P. Būtēnas, rengdamas savąją programą. Matyti pastabos ir taisymai.

rinkimo programa” buvo sudaryta atsižvelgiant į tai, kas būdinga Lietuvos kultūriniam savitumui.

Kritiškas Jono Balio požiūris ir tikrosios programos platinimo problemos

Kitokios nuomonės buvo Jonas Balys, P. Būtēno pastebētas ir į tautotyros darbą ītrauktas Panevėžio mokytojų seminarijos mokinys. Vėliau J. Baliui nepatiko, kad ši programa buvo parengta pagal kitų tautų programų pavyzdį. Todēl jis vos ne kiekviename straipsnyje tautotyros klausimais dėl to vis priekaištavo savo mokytojui. Pavyzdžiu, straipsnyje, išspausdintame 1935 m. aštuntajame žurnalo „Akademikas” numeryje, J. Balys rašė, kad „jau prieš 10 metų buvo išleista P. Būtēno „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (51). Ten pat skaitome griežtą pastebėjimą, kad „sudarant panašias programas negalima jas akrai nusikopijuoti iš kitų tautų, sveicaru ar latvių, bet kiekviena tauta turi susidaryti pagal savo krašto etnografinių charakterių, pagal lokalinius reikalavimus” (52). 1940 metais išleistame „Tautosakos rinkėjo vadove” J. Balys vėl prie-

kaištavo, kad „ankstyvesnėse programose ir anketose, sudarytose remiantis svetimais pavyzdžiais, dažnai daug vienos užimdavo lietuviams nepritaikomi arba teoriškai išgalvoti dalykai” (48). Pasak J. Balio, Petro Būtēno 1925 metais sudaryta programa esanti nemoksliska ir nepritaikyta Lietuvos kultūros tradicijoms (53).

Dėl J. Balio kaltinimų, kad ši P. Būtēno programa nebuvovo pritaikyta Lietuvos sąlygomis, kad ji yra latviškos prof. P. Šmito sudarytos programos kopija, tai pirmiausia reikėtų pažvelgti į paties P. Būtēno paliktą rankraštį, rašytą jau ne Lietuvoje, o pasitraukus į Vakarus. Jame P. Būtēnas sako, kad į jo sudarytą programą, „be daugelio paties duotujų klaušimų, jėjo ir beveik viskas, kas lietuvių tautosakos programomis ar atskiru apklausinėjimų spausdintaisiais lapais buvo pačių lietuvių išsispausdinta caro ar nepriklausomosios Lietuvos laikais ligi 1925 metų” (54). Ten pat jis atkreipia dėmesį, kad, rengdamas savo „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą”, naudojosi ir kelių kitų tautų etnografinių programų, kurių klausimai tuo metu atrodė galī būti naudingi, medžiaga. Kokių – neparašė, skliausteliuose nu-

rodydamas priežastį, kad jų pavadinimų be knygų negalintis atsiminti. Kartu pridūrė, kad ši programa „tuokart, rodos, „Lietuvoje” buvo plakatai ir pozityviškai recenzuota kito didelio tautosakos tyrinėtojo Balio Sruogos” (55).

Be to, J. Balys, nežinodamas tikrosios padėties, perdaug kategoriskai teigė, kad „šia knyga (...) rinkėjai praktikoje labai maža tegalėjo pasinaudoti” (56), nes ji buvo sunkiai prieinama ir per aukštus kainos. Atsakydamas į tai, minėtame rankraštyje P. Būténas rašė: „Ta programa atsiėjo 5 Lt. O jos kaina parėjo nuo leidėjų, kaip ir jos platinimas. „Vilties” draugija likvidavosi. Honoraro gavimo klausimas pakibo ore. Programos greit negalėjau prieiti: kažkur palepiuose ji ilsejosi. Mačiau, kad leidinys savo tikslu nepasieks, bet buvau bejėgis. Kai paskiau šiaip taip pasisekė man tą programą atgauti honoraro pavidalu, ją dykai visais keliais skleidžiau šiauliaičiuose, linkuviuose, kur buvo moksleivių, ir taip pat plačiai Panevėžio Mokytojų seminarijos bei abiejų gimnazijų moksleiviųose, pats gyvu žodžiu tautosakininkų susirinkimuose ragindamas jaja pasinaudoti ir nurodinėdamas, kaip jaja naudotis tautosaką ir šiaip jau etnografinius dalykus aprašinėjant ir renkant” (57). Apie tai, kad Petras Būténas iš tiesų šią knygą veltui dalydavo visiems, kas tik parodydavo nors kokį susidomėjimą tautotyra, dar ir šiandien pasakoja ne vienas buvęs jo mokinys. Jam pačiam ši programa buvo taip pat svarbi, nes ja remdamasis vienas ir su mokiniais rinkdavo tautosaką (58), skaidavo paskaitas.

Sunku patikėti, kad ši P. Būténos programa galėjo būti sunkiai prieinama dar ir dėl to, kad, vartydami ne vieną ketvirtijo dešimtmecio pabaigos „Panevėžio balso” numerį, matome į akis krentantį įrémintą skelbimą. Jo turinys primena, kad „Vasaros atostogomis tautosakai ir muziejaus eksponatams rinkti tinka P. Būténos „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (59). Be to, dar ir šiandien buvę P. Būténos mokiniai atsimena, kad ši programa buvo nebrangiai pardavinėjama J. Masiulio knygynė.

Tad gan kritišką J. Balio požiūrį savo buvusio mokytojo darbų atžvilgiu šiandien sunku ir paaiškinti, nors reikia pastebėti, kad minėtoji Petro Būténos parengta programa dėl bankrutavusios „Vilties” draugijos Šiauliouose nebuvo išplatinta visoje Lietuvoje. Atskiruose regionuose tautosakos rinkimo entuziastai pasigesdavo paramos bei metodinės pagalbos. Tai patvirtina ir J. Miškinis nedidelės apimties straipsnyje „Tautosakos rinkimo reikalai”, išspausdintame 1928 metų „Švietimo darbe”, teigdamas, kad vieni rinkėjai tautosaką užrašinėja rašto kalba, kiti – vietos žmonių tame. Todėl „yra gyvo reikalo paruošti pagrindines taisykles tautosakai rinkti” (60). Matyt straipsnio autorius nežinojo, kad yra išleista minėtoji Petro Būténos „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa”.

P. Bugailiškis savo prisiminuose (61) rašė, kad Šiauliouose įsikūrusios „Vilties” draugijos tikslas buvo krikščioniškosios moksleivijos šelpimas, tačiau kartu ji turėjo ir lei-

dyklą, kuri leido katalikiškos krypties knygeles. Sekdama tuose pačiuose Šiauliouose veikusia „Kultūros” bendrove, draugija ēmė spaudsinti ir vadovėlius bei keletą rimtesnių knygų. V. Biržiška teigė, kad „Vilties” draugija išleido penkiolika knygų, „kurių tarpe žymėtina” ir ši Petro Būténos programa (62).

Kadangi 1925 metais P. Būténas atvyko dirbtį lietuvių kalbos mokytoju į Panevėžio mokytojų seminariją, iš tikrųjų minėtą programą platino pats. Tačiau ne viskas vyko sklandžiai. Skaitydami jo prisiminimų nuotrupas, išspausdintas 1978 metų „Kario” žurnale (63), išitikiname, kad knygą išleidusi „Vilties” draugija greitai žlugo ir už tą leidinį P. Būténui nebuvo atlyginta „nė cento”. Autoriui tiktai „pasiekė tos knygos egzempliorių dalį – didelį vežimą atgauti ir susikrauti Šiauliouose pas savo mokslo draugus gydytoją Dr. Domą Jasaitį ir agronomę Sofiją Lukauskaitę-Jasaitienę, jų sandėlyje” (64). Todėl vėliau per keliolika metų Petras Būténas vis atvažiuodavo iš Panevėžio ir pasiimdavo knygų tiek, kiek panešdavo, o gržės veltui dalydavo mokiniams, studentams ir šiaip inteligentams, kad tik jie rinktų „tautosaką ir seninas žmonėse” (65).

Kas naudojosi P. Būténos sudaryta programa

Akivaizdu, kad P. Būténos „Tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” turėjo įtakos ir kitiems XX a. trečiojo – ketvirtojo dešimtmecio mokytojams bei tyrinėtojams. Ypač, kaip sektiną metodinę priemonę, ją vertino Šiaulių kraštotoyros draugija. Vartydami jos protokolą knygą, pradėtą 1927 m. gegužės 15 d., kuriant draugiją, randame įrašą: „planingam darbui nustatyti – įsigytu Būténos „Lietuvių tautotyros programą” ir išdalinti ją rinkėjams; programoms įsigytu skirti virš šimto litų” (66). 1930 m. P. Bugailiškis redagavo ir išleido informacinię knygą „Šiaulių metraštis”, kurios straipsnyje „Kraštotoyros reikalai” rašoma: „Smulkesnių žinių apie kraštotoyros darbą galima rasti P. Būténos knygoje „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (67).

Jonas Norkus, savo straipsnyje „Tautosakos dėstymas mokyklose” kalbėdamas apie tai, kad kiekviena mokykla turėtų labai atsakingai žiūrėti į tautosakos rinkimą ir tinkamą jos sutvarkymą, rašė: „Kas ir kaip reikia surašinėti, galima rasti gerai išdėstyta P. Būténos knygoje „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa” (68).

Žinoma, kad ja norėjo pasinaudoti vienas didžiausiu P. Būténos tautotyros darbų įkvėpėjų latvių profesorių Eduardas Volteris. Tai matyi iš P. Būténos 1928 m. gruodžio 23 d. rašyto laiško, kuriame teigama: „Tautotyros ir senienų rinkimo programos” savo neturiu Ponui Profesoriui nusiųsti, nes „Vilties” d-jai (ji išleido) subankrutavus (...) ir man neatsilyginus pasilikau ir be negautos knygos” (69). Šis laiškas yra vertingas dar ir todėl, kad liudija, ką minėtais 1928 metais veikė pats P. Būténas ir E. Volteris, kuris, matyt, buvo kreipęsis dėl tolesnio bendra-

darbiavimo. Aišku, kad P. Būtėnas gavo iš E. Volterio profesoriaus Kazio Pakšto parengtą „Lietuvių valgių ir jų izofagų” programą – anketą kartu su laišku, kuriame prašoma pasakyti savo nuomonę (70). P. Būtėnas manė, kad ši K. Pakšto parengtoji programa yra siauroka, o „specialiai platesnės, kad viskas būtų vienoj vietoj sutraukta”, jis neturėj. Pasakės savo nuomonę, kad kiekviena programa viada yra naudinga, P. Būtėnas siūlė pasinaudoti jo parengta „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa”, konkrečiai – 198 puslapyje esančiu skyreliu „Žmonių valgiai”, ir tuo, „kas valgių reikalų išmėtyta po visą knygą ties kiekviena švente ar šiaip jau žmonių gyvenimo reiškiniu” (71). Viską sutraukus, pasak P. Būtėno, išeitį plati programa. Tada, gavus daug iš visos Lietuvos atsakymų į atsiųstąją K. Pakšto programą – anketą, būtų galima spręsti ir apie kokius nors bendrus valgių paplitimo dėsnius.

Taigi trečiąjame–ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje P. Būtėno parengta tautotyros programa buvo parankinis tautotyros medžiagos rinkimo vadovas, kuriuo galėjo naudotis į kraštotoyros sajūdį įsitraukusių draugijos bei įvairių interesų turintys mokslininkai, inteligenčiai, moksleiviai.

P. Būtėno parengtos programos reikšmė

Bandant atsakyti į klausimą, kokia Petro Būtėno sudarytos tautotyros programos reikšmė lietuvių etnologijos istorijoje, pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad nepriklausomoje Lietuvoje tai buvo pirmasis kraštotoyrininkams skirtas vadovas, parengtas pagal analogišką latvių profesoriaus P. Šmito programą. S. Skrodenis pastebėjo, kad „sudarymo ir klausimų apimties požiūriu ji laikytina viena geriausiu ligi tol skelbtų programų” (72). Be to, tai pirmasis tokios plačios apimties darbas, paskatinęs kraštotoyros draugijų, ratelių kūrimą įvairose Lietuvos vietovėse, nes buvo apgalvotai paruošta metodinė priemonė, atsakiusi į daugelį kraštotoyrininkui iškilusį klausimą. Todėl ši „Lietuvių tautotyros ir senienų rinkimo programa” atliko svarbų vaidmenį, renkant lietuvių dvasinės kultūros turtus (73). Mat studentų iniciatyvą perėmė mokytojai ir moksleiviai, ir kraštotoyros sajūdis Lietuvoje įgavo platų užmojų. Tai buvo savoriškas kelrodis inteligenčiams stengiantis geriau pažinti tautos dvasinę ir medžiaginię kultūrą.

Ši programa atspindi ir paties Petro Būtėno požiūrį į tautos dvasinių ir materialinių vertybų rinkimo svarbą, rodo didžiulę jo erudiciją, puikų kaimo gyvenimo pažinimą. Praktiniame mokytojo darbe ji „buvo pagrindas (...) tautosaką rinkti ir (...) gilintis toliau į mokyklinės ribos kalbos ir literatūros dalykus” (74). Pasak P. Būtėno mokinį, lietuviškas sodžius jam buvo amžino dvasingumo lopšys. Ne viena jo publikacija, išspausdinta įvairiuose periodiniuose leidiniuose vėliau, impulsą bus gavusi rengiant šią programą.

Išvados

P. Būtėnas „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą” parengė, matydamas probleminę situaciją: pas kaimynus, ypač Latvijoje, renkant ir tyrinėjant tautosaką bei kitą tautos dvasinį paveldą buvo pažengta gerokai toliau nei Lietuvoje: leista atskirų tautosakos žanru rinkiniui, jų tyrinėjimai, aktyviau dirbo kraštotoyros kryptį pasirinkusios draugijos,ėjo periodiniai leidiniai.

Šios programos sudarymas prisidėjo prie lietuvių etnologijos posūkio mokslinių tyrinėjimų link. Ji yra XIX a. pačioje – XX a. pradžioje iš kaimynų Lietuvą pasiekdavusių įvairių nedidelės apimties programų apibendrinimas ir pritaikymas vietas sąlygomis.

Kartu galime matyti, kaip Latvijoje dirbusių mokslininkų, šiuo atveju profesoriaus P. Šmito pavyzdys ir konkretūs darbai turėjo įtakos P. Būtėnui, sudariusiam „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą”.

Programa buvo metodinio pobūdžio leidinys, orientavęs tuometinius tautotyryinkus, kaip reikėtų rinkti etnografinę vertę turinčią medžiagą ar užrašinėti tautosaką, ir padėjęs plisti kraštotoyros sajūdžiui visoje Lietuvoje.

NUORODOS:

1. Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa / Sudarė Petras Būtėnas. – Šiauliai, 1925. Toliau – LTŽSRP.
2. Petras Būtėnas – iš Panevėžio krašto kilęs lietuvių kalbininkas, tautosakininkas, pedagogas, kraštotoyros organizatorius, vertėjas, redaktorius, visuomenės veikėjas. Gimė 1896 06 27 Dovyduose (Joniškėlio vlsč., Biržų apskr.), mirė 1980 10 04 Bostone; buvo palaidotas Toronto, 1996 m. perlaidotas Panevėžio Kristaus Karaliaus kapinėse.
3. LTŽSRP. – P. 3.
4. LTŽSRP. – P. 4.
5. LNB RS KB 22– 190.
6. Ten pat.
7. LTŽSRP. – P. 11.
8. Ten pat.
9. Šmits P. Programma tautas tradiciju krājejiem. – Riga, 1923.
10. P. Butėnas*. Art. Štals. Sargasim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
11. LTŽSRP. – P.10.
12. P. Butėnas. Art. Štals. Sargāsim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
13. I. Končius dar 1922 m. vasario mėn. Dotnuvos žemės ūkio technikume įkūrė moksleivių kuopele „Gimtajam kraštui tirti”, kurios darbui buvo šapirografu pasidauginęs specialių programą. (Tamašauskas R. Kultūros puoselėtojas. I. Končiui – 110 // Kėdainių garas. – 1997 01 11) 1923 m. „Švietimo darbo” 6–7 numeryje buvo išspausdinta 5 puslapių „Programma etnografijos medžiagai rinkti”. Ko gero, tai ir yra P. Būtėno minima programa.
14. Butėnas. Art. Štals. Sargasim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
15. Ten pat.
16. Ten pat.
17. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1985. – P. 401.
18. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 2000. – P. 624.
19. Mažulis V. Kraštotoyros muziejai Lietuvoje ir sveturi // Lituanistikos instituto suvažiavimo darbai, 1973. – P. 478.
20. Būtėnas P. Kazimieras Būga // Naujoji Romuva. – 1934, nr. 205/ 6, p. 897.

21. Ten pat.
22. Būtėnas P. Gyvena „gyvenimas” // Karys. – 1978, nr. 7, p.286.
23. LTŽSRP. – P. 10.
24. Novikov N. V. Dejetelnost P. V. Šeina v 70-e gody // Očerki istorii russkoi etnografiji, folkloristiki i antropologiji. – Moskva, 1963. – T. II. – S. 93. – Rusų k.
25. Programma dlia ukazanija osobiennosti gorovor Litvy i Žmudi. B. v. ir b. m. // MAB. – Rusų k.
26. Programma dlia sobiranija narodnych pesen i drugich muzykalnych – etnografičeskikh materialov. B. v. ir b. m. // MAB. – Rusų k.
27. Ten pat.
28. Programma dlia sobiranija geografičeskikh i etnografičeskikh svedenij. B. v. ir b. m. // MAB. – Rusų k.
29. Programma dlia sobiranija etnografičeskikh predmetov. Izdaniye Etnografičeskogo otdiela Russkogo Muzeja Imperatora Aleksandra III. 1904.
30. LTŽSRP. – P. 10.
31. Milius V. Lietuvų mokslo draugijos: XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia. – Vilnius, 1993. – P. 5.
32. Trumpa Folkloro dalykams rinkti programa. – Vilnius, 1910. Toliau – TFDRP.
33. Ten pat.
34. Ten pat. – P. 3.
35. P. Butėnas. Art. Štals. Sargasim savas tautas senatni // Lietuva. – 1925, nr. 112.
36. TFDRP. – P. 7.
37. Venclova T. Tautosaka ir lietuvių literatūra // Tekstai apie tekstus. – Chicago. – 1985. – P.11.
38. LTŽSRP. – P. 10.
39. Viščinis K. Etnografinė medžiaga Lietuvių mokslo draugijos tauto-sakos rankraščiuose // Lietuvos istorijos metraštis. 1980. – Vilnius, 1981. – P. 142.
40. LTŽSRP. – P. 3.
41. LTŽSRP. – P. 4.
42. Ten pat.
43. LTŽSRP. – P. 10.
44. Končius I. Upių aprašymas // Švietimo darbas. – 1923, nr. 6– 7, p. 417– 419.
45. LTŽSRP. – P. 185.
46. Skrodenis S. Tautosakos rinkimo pagrindai. – Vilnius, 1989. – P. 18. Toliau – TRP.
47. Ten pat. – P. 18– 19.
48. LTŽSRP. – P. 105.
49. LTŽSRP. – P. 189.
50. Balys J. Tautotyra ir krašto pažinimas // Akademikas. – 1935, nr. 8, p. 182– 184.
51. Ten pat.
52. Ten pat.
53. Balys J. Tautosakos rinkėjo vadovas. – Kaunas, 1940. – P. 161.Toliau – TRV.
54. P. Būtėno archyvas Panevėžyje. 1-as minėto rankraščio lapas. Toliau – PBArchP.
55. PBArchP. – P.2.
56. Balys J. TRV. – Vilnius, 1940. – P. 161.
57. PBArchP – P. 2– 3.
58. Lietuvos mokykla. – 1938, nr. 10, p. 617.
59. Panevėžio balsas. – 1930 06 19, nr. 25, p. 455.
60. Miškinis J. Tautosakos rinkimo reikalai // Švietimo darbas. – 1928, nr. 8, p. 742.
61. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. – Šiauliai, 1994. – P. 304.
62. Bibliografijos žinios. – 1928, nr.2, p. 33 .
63. Būtėnas P. Gyvena „gyvenimas”... // Karys. JAV. – 1978, nr. 7, p. 285.
64. Ten pat.
65. Ten pat.
66. Šiaulių kraštotoyros draugijos protokolų I knyga, 1927 m. Protoko-las Nr. 1. P.1. Šiaulių kraštotoyros muziejuje saugoma medžiaga.
67. Šiaulių metraštis. Informacinė knyga 1930 metams. Redaktorius P. Bugailiškis. – Šiauliai, 1930. – P. 100.
68. Norkus J. Tautosakos dėstymas mokykloje // Švietimo darbas. –1927, nr. 8, p. 735.
69. P. Būtėno laiškas E. Volteriui // MAB RS F 154– 46. – P. 1– 2.
70. Ten pat. – P. 1.
71. Ten pat. – P. 1.
72. Skrodenis S. TRP. – P. 18 – 19.
73. Ten pat. – P. 18.
74. Būtėnas P. Tautotyros ir senienų rinkimo draugija Panevėžio moky-tojų seminarijoje// Lietuvos mokykla. – 1938, nr. 10, p. 617.
- * Atkreipiame dėmesį, kad savo straipsnius maždaug iki 1926 m. P. Būtėnas pasirašinėjo *P. Butėnas* (su trumpaja šaknies balse). Taip pasirašyta ir aptariamoji LTŽSRP. Todėl kai kurie autorai nepri-klausomos Lietuvos spaudoje ir vartojo pirmajį pavardės variantą.

The Program for Collecting Information on Lithuanian folk and antiquities by Petras Būtėnas

Lionė LAPINSKIENĖ

Petras Būtėnas' *The Program for Collecting Information on Lithuanian folk and antiquities* of 1925 built upon both the program *Programma tautas tradiciju krājejiem* by the Lettich Professor Pēteris Šmits and programs of the neighbouring countries has never been under a thorough study. The article aims to clarify the programs used by Lithuanian intelligentsia after its incorporation into the movement of gathering ethnological material in the early 20th century, up until a time when the program prepared by P. Būtėnas appeared, to analyze what place was taken by the program of P. Būtėnas in the context of other programs, and to evaluate P. Būtėnas' program's influence upon the development of Lithuanian folklore.

In his Program for Collecting Information on Lithuanian folk and antiquities, which was prepared by him under the regulation of Lithuanian Student's Society of Regional Ethnographers being set up in 1923, P. Būtėnas analyzed the experience of preparing familiar programs by the Russians, Latvians, and other neighbouring countries and adjusted it to the needs of our country. He took to this kind of activities because he saw the neighbouring countries' advancement, Latvia's in particular, in gathering and analyzing folklore and other spiritual heritage: collections of different folklore genres and the works on their research were published, regional societies were more active, periodicals were issued.

This was the only multi-faceted methodical issue of such large coverage published in independent Lithuania which enhanced the movement and the foundation of the organizations of regional ethnographers throughout Lithuania. The program contributed much to Lithuanian ethnology scholarship. It may be regarded as a generalization, of diverse programs of not large coverages which reached Lithuania from neighbouring countries in the late 19th and early 20th centuries and which was adjusted to local conditions.

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius
El. paštas: azuolas1@mail.lt*

Gauta 2002 06 12, įteikta spaudai 2003 03 07

Motinos žodžio galia: prakeikimai

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

Ten, kur baigiasi Puvočių kaimo sodybos, prasideda plati ganyklos, nežinia kodėl keistai vadintinos Odomis, dešiniajame Merkio krante dūkso nemažas, taisyklingai skeltas *Perkūno akmuo*. Tai, regis, žmonių užmiršta nuošalė, apsupta erškėtynais, juodalksnis apraizgusiai laukiniai apyniai. To upės kranto tékmė ypač srauni, kupina sukių verpetų, „bukty“, „pečių“. Todėl visai suprantama, kodėl mums, kaimo vaikams, *Perkūno akmuo* buvo paslaptinė, neprieinama vieta. Susidūrimas, tarsi akistata su akmeniu, su jo aplinka, kaip aš dabar manau, mums ir, ko gero, anksčesnėms kartoms buvo tam tikra neoficiali iniciacija – perėjimas į bendruomenės vyresniųjų arba jaunimo „luomą“. Kad pasiekium *Perkūno akmenį*, vieną vasarą reikia ryžtis skersai krauliu perplaukti Merkio upę ir atsidurti kitame jos krante, trejetą kilometrų kulniuoti prieš srovę stačia, klampia, draskėmis ir gailiomis dilgélėmis apaugusia pakrante iki Bulono „kalionijos“, porą metrų pabristi gilaus vandens sraunuma ir užsiropštį ant *Perkūno akmens*. Mano paauglystės laikais ant šio akmens augo į žemas, susiraigiusias samanas panaši žolė *badiaga*. Gličiu jos gnužulu vieni kitiems brūžindavom skruostus. Smarkiau pabraukus veidas nuo jos pradėdavo peršteti ir kuriam laikui skaisčiai nurausdavo. Mergaitės kartais ir specialiai „vietoj ružo“ šita žole pasitrindavom žandus. Kita nerašyta mūsų sodžiaus paauglių įrašymo į *jaunimą* (bernas, mergas) ritualo dalis – nuo *Perkūno akmenio* nuriedėti į upę ir tris kilometrus, neaplenkiant „pečių“, „bukty“, sukrių verpetų, plaukti iki kito ypatingo *Stavario akmens*. *Stavaris* – plokščias kaip stalas, vėlgi nemenkas akmuo, kyšantis upės viduryje. Masyvus riedulys įsibėgėjusių Merkio srovę „laužia“ į dvi dalis. Tam priešindamasis upės vanduo įgaudavo tokią jėgą, kad būti nenuneštas ir užsiropštį ant *Stavario* ne kiekvienas piemuo galėdavo. Ant akmens įsitekdavom keliese. Bernaičiai, ištiesdami rankas, dažnai padėdavo mergaitėms užsiropštį. Tai jau buvo šis tas. Atdidurė vidury upės nuošalio vietoj, tiek bernaičiai, tiek mergaitės pasijusdavo suaugę, vienas į kitą jau nežiūrėdavo kaip į „bobas“ ir „durius“, kuriems paduoti ranką ar, neduokdie, eiti keliu dviese ir susitikti žmogų buvo didžiausia sarmata... *Stavaris* – ne šiaip sau akmuo, ant jo Joninių naktį laumės drobių rietimus velėja, o jų sidabrinių kultuvii poškėjimas aidi iki Odę ganyklų, Bulono kalionijos...

Pakrykštavus, pasistumdžius ant *Stavario* daugiau tokiais senio Prieskienio pasakojimais apie laumes nebetikima... Po „jsirašymo“ jau galima tikėtis laimingai prasmukti į jaunimo šokius, perleisti piemenavimą jaunesniems ar nuseenusiems šeimos nariams, plaukti *čaika* su bernacais kaukalynauc net už *Perkūno akmenio*... Tarp kitko, mūsų kraštose niekas valties kitaip ir nevadino – tik *čaika*. Dar prieš karą mano bobulę Malvina, atsidariusi savo pirkaitės langą, sėdėjo an uslanėlio ir siuvo mergaitėm rugiapijūtei storas drobės „petkes“. Prie jos, prisijolavusi kašalį žiliūgių, balandų, žušiažolių, grždama iš Ilgilio daržų, sustojo Baniulio Agota... Moteriškėms beūturiuojant prisistatė aukštasis, šviesbruvas, „ne mūs krašto žmogus“ (ar tik nebus buvęs eiklusis tautosakos užrašinėtojas Jurgis Dovydaitis?) ir klausia:

- Moterys, kur galēčiau gaut valtį?
- Bobulė sako: mes abidzvi cik susižvalgėm.
- Vai, Malvynkula, tai ko gi šitam žmogu prisiajo?
- Tai dartės jis, Agula, malūno ieško?
- Ne, ne malūno.
- A, tai ca bus velišus. Va už šulnėlio...
- Ne.

Ir tik kai vyras susivokė paaiškinti, kad jam reikia pasiekti kitą upės krantą – *čaikos* žmogu raikia – susiprotėta.

Bet, tiesą sakant, ne apie tai norėjau papasakoti. Dar prieš tai, kai savo akimis pamačiau *Perkūno akmenį*, žinojau jo legendą. Mūsų kaimo samdinys pamilo turtingo ūkininko dukterį. Matyt, meilės būta abipusės ir karštos, nes, nepaisydami griežtų tėvų draudimų, įsimylėjelėliai nutarė būti kartu. Meiliai beburkuojančius besitariančius ant didelio akmens tarp brūzgynų, čeraškynų juos ir užtiko mergaitės motina. Sako, kad pirmi jos žodžiai buvę: „Kad jus Perkūnas suvienčiat!“ Iš giedro dangaus trenkės žaibas. Atsitokėjusi motina vietoj vaikų pamatė tik perpus perskelta akmens...

Šitos kalbos mane bus labai paveikę, nes ir po daugybės metų, kai vienu iš pagrindinių mano darbų pasidare kalendorinių švenčių papročių užrašinėjimas, beveik kiekvienos pateikėjos užklausiu ir apie prakeikimus. Per keletą metų susirinko krūvelė šios tematikos medžiagos. Nemaža dalis pateikėjų dar linkę tikėti ypatinga žodžio galia, nulemiančia kitų žmonių likimus.

Tai plati tema, nagrinėta ne vieno garbaus mokslininko. Tautosakos archyvuose sukaupta daugybė prakeikimo aprašymų. Mano tikslas – pateikti autentišką, neseniai užrašytą medžiagą apie motinų prakeiktus vaikus, pačių pateikėjų komentarus apie tai ir trumpus pasamprotavimus „nuo savęs”.

Lietuvių kalbos žodyne *prakeiksmas* apibūdinamas kaip baisus, smarkus keikimas, pasmerkimas. Gyvojoje kalboje prakeikimas dažniausiai suprantamas kaip piki žodžiai – palinkėjimai, į blogają pusę nulemiantys tolesnį žmogaus likimą, užtraukiantys nelaimę. Kartais prakeikimas yra netgi žmogiškosios prigimties praradimas, kuris pasakojimuose, legendose ar sakmėse socialiai ir moraliai motyvuojamas. Tiesa, neužrašiau nutikimų apie žmogaus virtimą dėl prakeikimo augalu ar gyvūnu. Tyrietojai tai interpretuoja kaip metamorfozę – žmogaus perėjimą gyventi į kitą kūną, ne mirti. Tokių pavyzdžių gausu mūsų senojoje tautosakoje, tikėjimuose. Pavyzdžiui, Pavelas Kukolnikas pasaką „Eglė žalčių karalienė” laikė lietuvių tikėjimų metamorfozėmis iliustracija (Кукольник П. Черты из истории и жизни литовского народа. – Вильнюс, 1854. – С. 70). Tiesa, sutikau žmonių, girdėjusių ar net žinančių, kad dar XX a. pradžioje berniukai, vyrai raganavimo burtais kuriam laikui buvo paverčiami *vilkolakiais*.

Mitologinė tautosaka teigia, kad kai kurie akmenys atsirado jais pavertus žmones. Tikėta, kad buvę laikai, kai akmenys džiaugėsi, liūdėjo, keliauto iš vienos vietas į kitą ir pan. Kitokios formos, dydžio, išskirtinėje vietoje atsiradę akmenys amžių bėgsme mitologizuojami. Užrašyta ir dabar dar užrašoma nemažai pasakojimų apie žmones, prakeiksmo paverstus akmenimis. Pavyzdžiui: „Užbūrė moma savo dukterį an akmenio. Labai nenorej jos už to berno išlaisc. Kap važau duktė šliūban, tai motka sako: „Kad tu, dukrala, negrižtai – akmeniu virstai“. Ir pavirto akmeniu... Tai an to akmenio buvo ilgai ir stangos prasc, ir valionas. Dabar samanukėm apaugo. O motka beverkdama, nesulaukus duktės, išprotėjo. Užkeikė savo dukterį ir pavirto joj dzideliu akmeniu, ir tas kaimas vadzinės Akmenio kaimu” (Stasė Jakelevičienė, g. 1922 m. Noškūnų k., Varėnos r.). Arba: „Vienas bernas slapta nuo motkos važiavo šliūban, ir toj jį užkeikė: „Kad tu ne parvažiuotai iš bažnyčios!“ Pavirto sūnus akmeniu. Gal ir dar ty kur apie Intuponis, žolėm apaugis, guli” (Emilia Galinienė, g. 1908, Lieponių k., Trakų r.). Dar vienas užrašymas: „Taroškių akmuo – prakeikta duktė. Moma nenorejo, kad tekėt mergė, ir prakeikė. Virto radu, visa veseilia, visa padvada akmenim atgulė...” (Michalina Dynelienė, g. 1900 m. Žižmų k., Šalčininkų r.). Kodėl būtent akmeniu prakeikiama? Pateikėjai tai aiškina papras tai: „Motynos širdis buvus kieta kap akmuo” (Elena Baluškienė, g. 1912 m. Vilkaucinio k., Varėnos r.). „Akmenio sunkiausia dalia. Jo niekas nemyli, prie jo niekas neprisiglaus, nesušils” (Bronius Meidus, g. 1923 m. Pašiekšnės k., Švenčionių r.) ir pan. Ir iš tautosakos mato-

Malvina Zurlytė-Puvačiauskienė su vaikaite Nijole Bingelyte ir jaunuoju kaimynu Puvocių kaime (Varėnos r.).
1957 m. Vinco Vaškelio nuotrauka

me, kad akmuo asocijuojasi su šalčiu, kieta širdim, sunkia žmogaus dalia. Pavyzdžiui: „Sanuta, marčios ujama, kalbėja:

„Prisiglausiu prie tvoralai,
Vėjelis ašpūs,
Prisiglausiu pre akmeneliu –
Šolta bus”.
(Povilas Varnauskas, g. 1915 m. Gindvilių k., Kupiškio r.)

„Tankiai sako, velėc akmeniu būtau gimus. Akmuo ir yra, ir nėra. Jis nei ragi, nei girdzi. Jis be sielos... Merga ajo už našlio, tai šitep verkavo:

Kyla debesėlis iš rytų šalalės,
Tai atvažiuoja senas našlalis
Pas jaunų mergelį –
Be zvankių muzikelių,
Be trankių šokėjelių.
Sodzina mani prie seno našlilio,
Kap prie lado lycelės.
Oi ir insmigo mano gelsva kaselė
Aštriajan arškėtelin,
Tai neiškuosiu,
Tai neišraizgysi visų savo viekelį (...).
Motula širdela, ko nepagimdiai

Mani niemu akmeneliu,
Ko nepalakdzinai nog aukšto krantelio,
Gilian dunojėlin..."
(Bronė Silvestravičienė, g. 1913 m. Kasčiūnų k., Varėnos r.)

Keikiant savo sunkią dalią, labai dažnai išraudojami tokie žodžiai:

„Oi gal ne tep sunku
Sieram akmeneliu,
Kuris yra padėtas
Po sunkiu budinkeliu,
Kap sunku našlaitėliam
Be savo mocynėlės..."
(Marė Kakažienė, g. 1917 m. Ryliškių k., Alytaus r.)

Prakeikti akmeniu reiškia prakeikti amžiams, nes akmuo „gyvena saulės amžių”. Akmuo yra bežadis, bejausmis, sunkiai įveikiamas – „jo neatmaldysi, nesugraudysi, neatpräsysi...” Pavirsti akmeniu tai ne tas pats, kas numirti, o daug sunkiau – tai yra išėjimas į „amžiną niekur”. Akmuo yra riba tarp gyvujų ir mirusiuju pasaulio. Ir dabar nujaučiant, kad žmogus miręs išskirtinėmis aplinkybėmis, sako ma: „Jis jau bus seniai po akmeniu”. Arba, kai ketinama susidoroti su priešininku, paplitęs toks apibendrinantis, susimolintas posakis: „Reikia jį pakšt po akmeniu” ir t.t.

Paplitusi prakeikimų forma – magiškų žodžių „kad tu prasmegtum skradžiai žemėn” ištarimas. Kai pateikėjo užklausi apie tokius prakeiksmus, pirmiausia prisimenama vi soje Lietuvoje populiaros pasakos, jų fragmentai. Pačią būdingiausią, „šviežiai” užrašytą pateikiu visą: „Motka minko duonų i vaiko vaikus, anie sukiojas apie undarokų. Tėvas vienų vaikų pamokė: „Sūneli, suduokie jai vyteli per užpakalį”. A vaikas i sudavė vyteli momai per užpakalį. E moma pasakė: „E kad tu skradžiai žemes nueitai!” E vienkas paklausė: „E kadu man skradžiai žemes nueit?” „E kai važiuosi po šliūba”. Nu i anas – gyvena, gyvena... užaugo, mergų susrado i ženinas. Važiuoja po šliūbo, a ten prie kelio buvo pustynios, tušti namai. Jis išlipo, užėjo ton pustynėn i negrižo. Niekas ano nerado. Atvažiuoja nuoteka viena pas tėvus i ty gyvena. Ką daris? Po kiek laiko elgeta pro tū pustynių éjo. Privargo, užėjo i acigulė ant pečiaus ton pustynion. Girdi, jéja žmogus, atsiklaupė i meldės, meldės... I paskui sako: „Dėl tévo pamokymo, dėl momos prakeikimo amžinai prapuoliau”. Nu šitas elgeta išėja i toliau vaikščiojo po svetų. Vaikščioja i visiem pasakoja, ką pustynion girdėjis. I užgirdo prakeikto vaiko tėvai. Pirmiausia moma nuėjo, atsigulė ant pečiaus, girdi, ateina žmogus: „Dėl tévo pamokymo, dėl momos prakeikimo amžinai prapuoliau”... Pažino iš balso, kad sūnus. Prašė prašė jo – nepripriašė, kad pareitų. Tadu nuvejo tėvas. Guli ant pečio. Ateina. Meldės meldės i paskui sako: „Dėl tévo pamokymo, dėl momos prakeikimo amžinai prapuoliau”. I tėvas nepripriašė. Tadu nuvejo žmona jo. Prašė prašé – nepripriašė. E anas jai pasakė, kad tu melstumeis, aukas détum, tai tadui atmelstum nuo prakeikimo. Tadu žmona meldės, aukas déjo i déjo –

Puvočių kaimo (Varėnos r.) jaunimas „čaikoje” ant Merkio bangelių. 1949 m.

atmildė. Grįžo atgalios iš skradžiai žemės, iš tos pustynės”. (Leonora Trapikaitė, g. 1919 m. Usautiškių vienkiemyje, Švenčionių r.).

Ta pati Leonora Trapikaitė prieš porą metų man pasakojo daug stebuklinių (ir nelabai) pasakų. Vieną ji man pristatė kaip galėjusi būti tikru atsitikimu: „Anksčiau tėvai labai prakeikdavo savo vaikus. Labiausiai pildos: „Kad tu prasmegtum skradžiai žemėn”. Viena merga momai prastarė, kad nesiženis už peršamo, i aną užkeikė. Merga prasmego skradžiai žemén. E kadais kareiviai rekrūtai aidavo pėsti iš karo per miškų. Žiūri, sklepo dugnas giliai giliai inėjis. Anie kasė kasė – atsikasė ir rado duris. Inejo vidun. Tumsu tumsu. Terkš terkš – atanešė šviesų. Dabar, sako, prisescie. Terkš, terkš – atanešė aniem prisescie. Tai kad kas suvalgycie. Terkš, terkš – atanešė valgycie. Acigercie. Terkš, terkš – acigercie. E kas ataneša – anie nemato. Sugulė. Vyriausias kareivis sako, raikie pasmelscie, nežinom, kur mes atejom. Pasimeldė i acigulę. Nakcy žiūri – ateina sena sena boba, žila žila, baisi, dancys per aršinų. Vienų padaboj, kitų padaboj. Nuvejo. Kitoj dienoj vėl jiem visa atanešė, anie prabuvo... Du anie miega, a trečias kareivis meldzias. Nakcy vėl ateina moteriškė, bet jau ne tokia strošna... Anas vis meldės, a moteriškė vis gražyn éjo... E vienų dienų ateina jau visai jauna jauna, graži graži... Raikia aicie namopi. Paliko šitų sklepų, bet anas galvoja apie tū mergę... Anie viskų pasakojo kaimynam. Sako, jūs buvot skradžiai žemij, o merga tėvų prakeikta, prasmegus skradžiai žemij... Namie biedna, a ty buvo gerai, yra pavalgycie, pagercie, ko širdis geidzie... Vadzinkies vadzinkies i nuvejo anie atgal skradžiai žemén. E tas dugnas dar giliau. Kasės kasės – prisikasė. Pageidauja šviesos – atanešė, valgycie, gercie atanešė, ale

jau piktai – dribt dribt... Vakari anie užumigo, a šitas pamaldusis nemiega, meldžias. Atejo strošna strošna boba, sena sena, žila žila, dantys per aršinų. Atidengė gūnių – vienam galvą nusukė, antram galvą nusukė, a anam sako, tu eik iš čia, tu nekaltas. Aš buvau prakeikta, o jūs dar giliau prakeikėte; valgėtie, gérétie... a melstis anie visai nesmeldė... Raikia labai ilgai ilgai melstie už prakeiktus vaikus. Anas išėjo, meldės meldės... I išėjo tas dvaras viršun, i su tuo mergu. Atmeldė – atkeikė!"

Nevertėj būtų sekti pasaką, jeigu ne keletas savo esme labai panašiu užrašymu, pateiktų kaip tikrų nutikimų nuotrupos. Pavyzdžiui: „Bundinykas savo motintai perdova žinių, kad su koki tai mergiota plauks Amerikon, nepar grį... Apie Pondėlį taip nutiko... A moma sako: „Kad tu skradžiai žemén prasmegrum, kaip tu manj vienų sanų palikt sumislinai...” Ir mat dingo sūnus. Niekas apie jį negirdėjo. Moma jo ieškojo. Rauda rauda... Susapnavo vienų naktį: „Tu manj neieškok. Neatrasi nei po debasim, nei žemai”. Prakeikė moma” (Stefa Baranauskienė, g. 1915 m. Gindilių k., Kupiškio r.).

Ką reiškia šis baisus keiksmažodis – „prasmek skradžiai?” Lietvių kalbos žodyne nurodoma: *skradžia* – bedugnė, praraja. *Skradžiai* – kiaurai. Tai-gi šis prakeiksmas prakeiktajam reikštę raginimą būti niekur, išnykti: kartais *skradžiai* lokalizuojama „pustelnia” (tušti namai), gilus požemis ir pan. Tokiu atveju, kad ir retai, atsitiktinumo dėka (kitai negu prakeiktiesems akmenimis) atsiranda galimybė išsivaduoti nuo prakeikimo. Tai pavyksta padaryti per kitokį gyvenimą nugyvenusius (elgetas, rekrūtus...) žmones. Sugrižti „iš skradžiai” padeda ypatingas pamaldumas, dorovingas gyvenimas ir t.t. Vélesniuose užrašymuose „prasmegti skradžiai” kartais reiškia atsidurti po žemėmis – tiesiog numirti. Pavyzdžiui:

„(...) prasmek, kad mano akyks ta- vęs neregėt. Ir néra vaiko, pakasė. Nei palieges buvo, nei nieko... Nekeikit vaikų. Motinos žodžiai krenta ant vaiko likimo” (Anelė Rageliénė, g. 1906 m. Kavoliškių k., Rokiškio r.). Keletą pasakojimų užrašiau apie tai, kaip motinos prakeiktas vaikas niekur neišnyksta, tik pakeičia kūnišką išvaizdą, elgesį, tuo tėvams suteikdamas didelį vargą ir širdgėlą. Pavyzdžiui: „Tėvai prakeikia savo vaikus. Labiausiai už visus tėvai prakeikia. Negalima keikt jokiais būdais... Prakeikė tėvai mergioti: „Kad tu suptais i nenustotum”... Ar kų jiej pasakė, ir lopšin ne mergiotė guli, a balvonas. Daug valgo, daug rėkia. Nei žmogus, nei ne žmogus. Tėvai tų balvonų dvidešimt metų supė. Vis supa i supa... Vaikų

negalima keikcie, negalima mušcie... A šiti tėvai jų keikė, i ana pradingo, a lopšin balvonas guli, nei auga, nei proto ingauna... Žebrokas patarė: „Aikit in kunigą, prašykit škaplierių i juostą, kur kunigas an kaklo pakabinis. Pakinkykit, insiriškit škaplieriais ir juostom ir atvažiuokit in kapines. Važiavo kaimynų berniokas... Ty bus bačkelė, ir žvakutė degs, an tos bačkelės visokios baisybės rodysis. Jei nebijo si, bačkutį insiritysi vežiman – išvaduosi.” Atvirto mergiotė, kap tik insiritino... A tėvai balvonų vis supa i supa... Bernas sako, duok šitų balvonų, tėvai dar gailino. Paėmė, padėjo ant kaladės. Kap davė kirviu – paspylė nuodėguliai... I dabar, galvoji, neprakeikia? Yra prakeiktu, tik nenoriu sakyti...” (Monika Morkūnienė, g. 1920 m. Bogušiškių k., Švenčionių r.). „Iki šių dienų išlikę perspėjimas – neminėti keikiantis velnio ar kitokio nelabojovo vardo... Nesišauk velnio! Jis tik to ir laukia. Pridaris velnysčių, kad neišsrēbsi”. (Ane lija Duksnienė, g. 1908 m. Karkažiškių k., Utenos r.).

Dar vienas panašus pasakojimas, kaip tėvai, velnio padedami, prakeikia savo dukterį.

„Būva, nugi, tėvus i motinu. I turėje mergytį. To mergytė būva nerami, nuolat verkdava. Nu, ti tėvus i motinu:

Perkūno akmuo. Puvočiai (Varėnos r.) 2002 m.

– O kad tau velnė pajimtų!

Kad tik ką padara tas vaikas: „O kad tau velnė!” Nu, ti atėjo velnė, to mergytį pajėme, o sava vaikų įdėje lopšin i palika. Velniukų. Auginu auginu tų velniukų, puoseliji puoseliji, supu supu – tas velniukas kaip mažutis, teip mažutis. Kaip neaugu, teip neaugu. Pasku, pu daug jo laika, užėjo elgetu. Pradėjo tie tėvelė jo skūstis.

– Kaipgi bus, ka tas mūsų vaikelis ni kiek neaugu. Vis' verki, vis' pykstu. Ir maitinam, ir prižiūrem, ir neaugu.

Nu, ti to elgeta saka:

– Duokit' man' tų vaikų pažirėt.

Jin pajime tų vaikų, išneše, nugi, premenėn, un slenksčia

padėje ir su kirvi dziuobt, i nukirta tų vaikų. A tie tėvė nualpa, kad jų vaikų nukirta.

– Aikit, – saka, – pažirékit.

Išeinu, nugi, tan laukan, žiūri – gi kad nudégulia šmotus tiktė. Jokia vaika, jokia kūna nėra. Nu, ti tadu matė, saka:

– Aš jūsų vaikus. Mani velnė, i tie užaugina, kad jūs atidavėt, kad jūs keikét mani. Jaujon pasijime mani. Ir kaip atėje ton jaujon tas šeimynka sūnus, ti pajime už runkos, ir pasakio: „Nebijok manis. Tava šiltu runku i mana šiltu runku”. Mani išgelbėje iš velnių, mani išvedė. Ti matė, va.” (Veronika Ribokienė, g. 1915 m. Nibraglio k., Panevėžio r. Užrašė Vitalija Vasiliauskaitė).

Daugelis panašių vaikų užkeikimo – prakeikimo atvejų rodo, kad dažnai ir patys tėvai pakliūna velnio kontrolėn ir kenčia daug metų. Tokie prakeikimo išsipildymai suprantami ir kaip bausmė iš dangaus už nekantrumą, velnio šaukimąsi... Atkeikimas šiais konkretčiais atvejais – velnio atsikratymas, o platesniame panašaus siužeto sakmių, pasakų kontekste – tai sugrįžimas iš chtoniškojo pasaulio, jo įtakos atsikratymas. Atsivertimo procesui vien maldų ir sakramentalijų nepakanka. Pasitelkiama *ribinė erdvė*, simbo-

pavirs į nuodégulį, o kad dar antrą kartą sudroši, ir vėl jis bus kaip buvęs”. (Tauta ir žodis. 1 kn. – Kaunas, 1923. – P. 127) (Panevėžio apylinkės).

Dar vienas pavyzdys: „Kareivis éjo iš karo. Éjo éjo – nuvargo. Žiūri – pircis stovi. Inejis anis mato – stovi lovelė. Atsigulé. Atsirado sutemus mergaitė. „Sakyk, kas tu yra?” Sako, aš maža prakeikta tėvų. Saulai patekėjus aš nerandu vietas, aš nežmogus, a saulai nuslaidus vėl mergaitė. Mani galima išvaduot nuo tėvų prakeikimo, bet raikia daug drąsos. Kai nuveisi miškan ir rasi pirci, i toj pircy bus bačka, trimis lunkais sukaustyta. Kap suveis dešimc valandą, tai trūks vienas lunkas, kap suveis vienuolika valandą – trūks antras lunkas, a kap suveis dzvylikta valanda – trecias, i išeis balvonas su dzidele galvu. Nukapok galvą, tadu paspjauscyk nog stalo skiedralių, tadu jom šitų galvų pasvilink – neužsidės. I trenk kirvapenti per bulvoną. Kap trenké – *nuodégulai* (išskirta mano – N. M.) palakiojo. Rados mergaitė. Tėvai visai mažų prakeiké i anas išvadavo”. (Leonora Trapikaitė, g. 1919 m. Usautiškių vienkiemyje, Švenčioniu r.).

Lietuvių kalbos žodyne nurodoma, kad *nuodégulis* – nebaigęs degti medžio gabalas. Pateikėja Leonora Trapikaitė

linkusi manyti, kad nuodégulys reiškia „piktos dvasios galą, a maži iš pragaro atnešti”. Ugnis lie туvių papročiuose susijusi su apsivalymo, atgimimo ir gelmės simbolika. Būtent ugnis užtikrina siełos gyvybingumą. Užgęsti – reiškia numirti. Manyta, kad židinio ugnies užgesinimas reiškia mirtį. Todėl ja rūpinosi kaip žmogumi, „klodavo” patalą, guldydavo, au-kodavo... Nuodégulis – mirusi ugnis. Anglis ir apdegę medgaliai siejasi ir su lavonų deginimo papročiais, kurie Lietuvoje tėsėsi apie 2000 metų. Šiam papročiui išnykus, pagal senovinę tradiciją laidojant ar mirusijų minėjimo dienomis prie kapo ar virš kapo buvo kūrenama ugnis. Tikėta, kad deginant mirusijų nešvarus, pūvantis kūnas sudega, o švari vėlē

pakyla į dausas. (Pranė Dundulienė. Ugnis lietuvių liaudies pasaulėautoje. – V., 1985. – P. 76). Sapnuoti nuodégulį reiškia seno žmogaus mirtį. Nuodéguliu naudojami būrimuose. Pavyzdžiui: „Balanų nuodegulius visų adventų renki, o pavalius Kūčų priemenėn iš jų raikia suskūrc ugnelj. Viena turi būc. Per dūmus pasrodzis arba tavo bernas, arba smercis, arba velnias” (Jonė Galčienė, g. 1908 m. Puvocių k., Varėnos r.). Pietryčių Lietuvoje prie naujagimio, kol jis dar nekrikštatas, saulei nusileidus uždegdavo balaną ir neleisdavo jai užgęsti, kad laumės nepavogtų, nesukeistų vaiko. Tad balanos nuodégulys – užgęsus (sudegusi) balana – nuoroda į galimą nelaimę, dažniausiai mirtį. Todėl ribinėje situacijoje principi-

Stavario akmuo. Puvočiai (Varėnos r.). 2002 m.

liškai išreiškianti mitologiškai skirtingų erdvę susikirtimo vietą, t.y. žmogiškojo irano pasaulio ribą – slenkstį, langą, kapines, pirtį ir pan., jų sankirtoje atliekami tam tikri maginiai veiksmai. Pravartu atkreipti dėmesį, kad daugeliu tokų sakmių, pasakojimų atvejų galutiniame atvirimo žmogumi proceso etape atsiranda būdingas buities daiktas, turintis simbolinio įvaizdžio krūvį – *nuodégulys*. Galbūt todėl, kad prakeikimo vyksme dalyvauja prisišauktos nelabiosios jėgos. Nebaigęs degti, apanglėjės, juodas medžio gabalas priklauso šetoniškajai sferai. Tai liudija paplitęs tikėjimas, kad, atitinkamai sudavus velniniui, jis pavirsta nuodéguliu. Pavyzdžiui, „jei atžagaria ranka droši velniniui, tai jis

nė užkeikto vaiko, jaunuolio virtimo nuodėgiliu galimybė irgi paaškinama, jeigu manytume, kad tikėjimai prakeikimais atėjė dar iš iki-krikščioniškų laikų, kai dviosios dar nebuvo skirstomos į gerąsias ir blogąsias. Chtoniskojo ir dangiškojo pasaulių dievybės vienodai galėjo ir bausti žmogų, ir jam padėti.

Struktūrkai nuo ką tik aprašytų, sakmėmis virtusių pasakojimų nelabai skiriasi salygiškai „švieži“ prakeikimų atpasakojimai su minimais konkretais žmonėmis, vieta, laiku, dar gyvenančiais liudininkais.

Lemtingu momentu motina vaikus gali prakeikti ir, atrodytų, paprastais keikimais – palinkėjimais ar net netycia išsprūdusių žodžiu. Pavyzdžiui: „Zarvynon mano dėdžienė motka prakeikė. Motka prakeikia vaikus. Gal kokis dešimtas ar šimtas žodzis pataiko. Ne visi žodzai prakeikia ir nebet kokiui česu. Tani kai prakeikia per veseilių...

Man šitu mano motka pasakojo. Žaninos tėvo brolis, o mano tėvulis buvo svotas. Merga savo bernu, mūs dėdei, tep pasakė: „Kap atvažiuosit, atskaicis pasogų, tai nesiskubykit važiuoc šliūban. Mano tėvas turi pinigų, ir aukso turi, gali duoc ir daugiau. Aš vyriausia, pirmai iš namų išainu, tegu nesgaili“. Nu, tai žanykas su mūs tėvuliu atvažau mergos pasimc pas Svirnelį ir sakis: „Nu, svoca, mažai duodat pasogos, mumi raikia daugiau...“ Motka suprato, kad duktė bus pasakius... Tai ji atnešė tuos auksinius, padavė ir atsisukus į dukterį sako: „Te, bet kad tu, vaikel, neprasyventai visas gyvenimas, kad tu štiesios dzienos neragėtai...“ Tep ir buvo. Kap pirmucinį vaikų turėj, tai septynis metus iš laškos neskélé. Buvo raudona, pilna, graži, ale nepakelia nei rankų, nei kojų. Tai dėdė jų nuvežė atgal pas motkų: „Prakeikei ir turėkis...“ Paskiau vėl atgal parsivežė Zarvynose... Kas metai gimė vaikai. Trylika vaikų turėjo, liko cik du. Viena jau mergu pamirė, tai Zarvynų jaunimas tris mėnesius nesamđe muzikos, nešoko ir nedainavo – tep jos škadavoj... Tep joj ir neprasyveno. Ji apslobus ir apslobus. Jos tėvas kur cik ne-apvežoj. Po visus šeptūnus, kokių žolių nerinko... Tai visi sakė: „Marulia prakeikė savo dukterį“. Sako, mocyna prakeikia savo vaikus. Ne visi žodzai ne visu česu pataiko.“ (Pranė Švedienė, g. 1913 m. Zervynų k., Varėnos r.).

Dar vienas netrumpas pasakojimas apie motiną, neat-sargiu žodžiu susigadinusią sau gyvenimą. „Nu, sako, motina vaikų prakeikia. Aš pasakysiu apė savo bobutį. Mano bobutės iš pradžų vaikai mirė. Mirė ir mirė ciej vaikai vienas paskui kitų. Turėjo dzylilika vaikų, o užaugo keturi. Darė visokius varaižbitus, ir užsilaikė paskuciniai penki vaikai. Vienų vasarų bobulė išajo dvaran rugių pjauc su mažausiu

Mergos akmuo. Akmenio kaimas (Varėnos r.). 2002 m.
Nuotraukos iš autorės asmeninio archyvo.

bernaicu. Iki vėlumos pjovė, tai galulaukėn ir nakvojo. Nu, ir aina iš dvaro, mažausi vaikų nešas andarokan. Kap pirma andarokai ilgi, platūs buvo, tai ji, padalkus suėmus, bernaicij nešas, tarba an pecę. Ir va ca, cik už Varėnos, paligonas buvo, tai karuomenė ca mokės, šaudė ir visa kū darė. Tai, kap seniau, tan paligonan métés galovkai. Juos rinko ir pardavinėj. Už juos brangiai mokėj. Tai dar ji vienu ranku vaikų neša, o kitu galovkų kur randa, tai paslankia ir vis tarbon... Tep berinkdama suscinka giminaitį. Toj sako: „Tetula, kadu tu iš namų?“ „Dėl ko, vaikelia, klausii? Vakar išėjau, tai norejau nupjauc [visus rugius] ir nakvojau“. „Tai tu nieko nežnai – jūs karvė išgaišo“. Tai aš tuomroz pakėliau rankas į dangų: „Dzieve Tėve, kū tu padarei? Gerau raikėj mano šitas vaikas paimc negu iš penkių vaikų karvi atėmei. Kū aš darysiu?“ Parajau namo ir vėl verkiu kruvinu ašaru. Žydauka ateina: „Ko tu verki?“ Kol aš neverksiu, va tep ir tep... jai viskų paporinau. Neverk, sako, tu man padėjai vaikus užaugyc ir aš tau padėsiu... Mūs namas priės karų buvo dzvieju galų. Vienan galan gyveno mano bobutės šeima, o kitam buvo inlaidi žydaukų. Jos buvo du vaikai – dzvynukai. Nu tai jai bobutė vis pienų davinėj... Sako, neverk, aš padėsiu. Te tau pinigų ir aik nuspirk karvi... Jie su dzieduliu nuvažau turgun ir nuspirkо telycių versingų. Tep kap užsimiršo šita bėda, šitas vaikacis gražiai auga. O seniau žmonės buvo gerasni, jei tu neturi pieno, tai paskuciniu šlaku pasdalis su tavim... Ir sulaukė, kad toj tylėjaitė apsiveršau, jau laukia tos dzienos, kap pasmelš, savo pieno turės. Sako, vaikai smagūs, krykštauna. Viskas gerai, tep dzaugiamės, kad ir pieno tuoju turėsim... Atjunkiau teliuuką ir nuvejau pieno pasmelžč. Grįžtu iš tvarto su pienu pirkion, kad vaikas negyvas. Tai jau ji ir mirdama

sakė: „Cik neištarkit an vaiko žodzo kokio, ba motka cikrai vaikų prakeikia. Iš to sunkumo žodzis išlékė, ir nėra vaiko. Visų gyvenimų man širdzis plyšta, kad aš savo vaikų prakeikiau”. (Marijona Muraškienė, g. 1915 m. Mitriškių k., Varėnos r.).

O dabar – ypač geros pateikėjos Marijonos Jezukevičienės pasakojimas bei pamastymai apie prakeikimą, kuriuos galima pavadinti liaudiškaja pedagogika ar filosofija... „Motka nenorėjo, kad duktė ait už Tamošuko Broniaus. Duktė – vis aisiu ir aisiu... Tai motkai ir ištrūko žodzis: „Kad tu sudzūtai kap šita švendrė...” Matai, jie kap cik an kalionijų budinkus persikeldzinėjo ir švendrių krūva nog ažaro parnešta prie slanksco gulėjo... Rudenį merga nuvejo balon samanų rauc (tvartus kap statės tai raikėj tarpusieniam užkaišioc), pabraidziojo, pašalo... Šoko karščis. Karšči nu mušė, praryc nieko negalėjo, jei rūgštus pieno šlakelį instrumentia... Dzūvo sudzūvo merga... Adventi pamirė. (...) Motkos žodzis ir gydo, ir užmuša. Jog nog širdzies viskų sako. Jos visos mislys dienų nakči apė vaikus sukas, tai gali aciataikyc in tū nelemtų minutę... Nesaka keikc vaikų, apsunčių jų dalių. (...) Žinai, ir mano bernacis ne auksinis, būna, kad ir paskucinį žodži ištraukia: „Kad jūs nesulauktūt...” ar kū ty pakeikiu, tai tadu atsiklaupiu prieš šventų abrožų, sudeu rankas ir maldaunu: „Dzievuliau švenčiausias, neklausyk tu šitos durnos bobos...” (Marijona Jazukevičienė, g. 1911 m. Perlojos k., Varėnos r.).

Lemtingas ir ištarto žodžio laikas. Tai linkę pripažinti dauguma pateikėjų. Pavyzdžiui: „Yra tokia minutė – kū pasakysi, tas išspylidzis. Gali visų gyvenimų staugc, keikc, zaunyc – nieko. Pataikis ton minutēn, ir tavo žodzis akmeniu kris.” (Liudvisia Valentienė, g. 1911 m. Degėsių k., Lazdijų r.). „Yra metuose tokia sekundė – kū ištarsi, tas ir bus” (Vanda Maidienė, g. 1930 m. Alkos k., Molėtų r.). Esu sutikusi keletą žmonių, tikinčių ar bent girdėjusių, kad kartais labai trumpam prasiveria dangaus vartai ir tuo momentu ištartas žodis, prašymas Dievo išgirstamas. Kraštotyrininkė Irena Seliukaitė visai atsitiktinai papasakojo, kad per bulviakasi, ankstyvą rytą išėjęs parvesti arklio jos svainis išvydo nuostabų vaizdą: platus vavorykštės lankas, praskiestas krentančios rudenišnės miglos ir tekančios saulės spinduliu, priminė stebuklingą arką. Irenos motina pasakiusi, kad jis regėjęs atsvérusius dangaus vartus. Tuo momentu jis galėjęs prašyti Dievo, ko tik norėjęs – būtų išspildę... Galima įsivaizduoti, kad tokią sekundę ir iš burnos išlékęs keiksmas, blogo linkėjimas tampa lemtingu. Ar ne todėl keiksmas taip smerkiamas? „Keikimasis yra didžiausia nuodėmė. Žmonės sakydavo, kad į pragaro gelmes greičiau nugarmės keikūnas negu vagis ar žmogžudys, nes žmogžudys pražudo tik kūnā, o keikūnas – kūnā ir sielą. Keikimas gali išspildyti, nes kiekvienas žmogus, kaip ir gyvulys, turi laimingų ir nelaimingų valandų. Nusikeikus nelaimingą valandą, tai ir išspildo. Be to, keiksmas išspildo skirtingai. Pavyzdžiui, motinos ar tévo, vyresniojo ar nuskriaustojo keiksmas dažniau išspildo negu kitų žmonių” (Pranė Dundulienė. Žalčiai lie-

tuviu pasaulėjautoje ir dailėje. – V., 1996. – P. 180). Švenčionių, Molėtų, Ignalinos rajonuose žinomi draudimai: „Nei motinai, nei tévui negalima bartis, linkėti blogo savo vai-kams pučiant vėjui. Būna negeras vėjas – nuneša žodžius ti, kur jie išspildo. Būna blogas vėjas” (Julija Papinigienė, g. 1912 m. Krikonių k., Ignalinos r.). Kur nuneša?

Be *lemtinges minutės* yra ir *bloga minutė*. „Sako, gal blogon minutēn prastariau. Praskalba, būna. Pataikė blogo minutėj pasakymu piktą, ir atėj bėda...” Pateikėjai ne linkę aiškintis, kas nulemia blogą laiką, ar jį galima atskirti kokiais nors ženklaus, veiksmais. Iš menkų pasamprotavimų aiškėja, kad tai galėtume priskirti piktųjų jėgų galioms. „Gal pikta nemačė, ledokas, čeraunykas pasgau-na žodži...” (Stasys Galinis, g. 1913 m. Mištūnų k., Šalčininkų r.). Plačiau *blogą minutę* aprašė Pranė Dundulienė: „Prakeikimas susijęs su blogomis akimis, ir ištartas žodis „blogą minutę” visuomet turi baisias pasekmes. Žmonės tikėjo, jog kas norėjo tapti prakeikėju, turėjo nustatyti, kada yra „bloga minutė” ir padaryti taip: nusistatęs pa-sidaryti blogu žmogumi ir kenkti kitiems. Tada keikdavo žmones, gyvulius, kas tik pasitaikydavo, ir jei tik jo keiksmai ar pikto linkėjimas išspildydamo, tuož pasižymėdavo, kuriuo laiku, kurią valandą prakeikė ir kada išspildė prakeikimas. Tą laiką žmonės vadino „bloga minute”. Prakeikėjas tą minutę giedrą dieną pasižymėdavo iš kurio nors pastovaus daikto šešelio ar saulės spinduliu kritimo vietus, ten įsmeigdavo vinelę ar pažymėdamas išpjaudavo ant lango griovelį. Siekdamas ką nors prakeikti, keikdavo tuo metu, „kai tam tikru laiku šešelis ar saulės spindulai pa-sirodydavo pažymėtoje vietoje” (Pranė Dundulienė. Akys lietuvių pasaulėjautoje. – V., 1992. – P. 52). Prisimenant čia pateiktus autentiškus pasakojimus, sakyti, kad kalbama apie vien piktą prakeikimą, nesiverčia liežuvis. Žudantis žodis dažnai lekia iš mylimiausio ir labiausiai mylinčio žmogaus – *motinos* lūpų. Tie nelemti žodžiai ir ją pačią pasmerkia amžinam kentėjimui. Kodėl būtent motinos žodžiai savam vaikui turi ypatingą galią? Motinos kultas Lietuvoje, kaip ir kituose senosios Europos matristinės kultūros paveldo kraštuose, turi senas tradicijas. Pranė Dundulienė motinos kultą sieja su Žemės Motinos (Žemynos) garbinimo laikais. Žemyna esanti deivė, tvaranti javų derlių. Žemę maitintojų ir rengėjų iš didelės pagarbos žmonės įvairiais atvejais bučiuodavo. Dažniausiai ją bučiuodavo eidami gulti, atsikėlę, pradėdami žemės darbus. Žemės kulto nuotrupas dar galima užtikti ir šiaisiai laikais. „Bobutė, kap grįžta iš marčios, tai atsiklau-pia ir palei slankscio akmenį žemį pabuciuoja... Sako, vai-kai, negalima žemės su lazdom, rykštėm daužyc... Šitep nedarykit. Žemė prasiskirs ir jus praris. Žemė šventa.” (Marijona Kasėtienė, g. 1923 m. Kasčiūnų k., Varėnos r.). „Kai žmogus nusikeikia, tai žemė tris sieksnius apie jį su-dreba”. (Janė Sartanavičienė, g. 1926 m. Ūbiškių k., Trakų r.). Ar ne iš anų Žemės Motinos garbinimo, Žemės galių bausti nepaklusniuosius laikų bus užsilikusi ir motinos gimdytojos ypatinga žodžio jėga? Prakeiksmas „su-

veikia”, kai vaikas motinai nepaklūsta. Situacija aniemis laikams ekstremali ne vien emociškai – tai sąmoningas tabu laužumas. Motinos žodžiai paveikūs ne kasdieninėje aplinkoje, bet ribinėje gyvenimo situacijoje. Dažniausiai tai vestuvių virsmas ir kūdikystė. Vestuvių apeigose jaunieji, iš vieno socialinio statuso pereidami į kitą, patenka į ribinę situaciją, svetimą laiką ir erdvę, kurioje gresia anapusinio pasaulio pavojai. Aleksandras Žarskus ir Algirdas Patackas vestuvinį laiką arba martavimą sieja su laikotarpiu, besitęsiančiu nuo kūniškos brandos iki pirmojo kūdikio sulaukimo. Martavimas iš esmės skiriasi nuo kitų žmogaus gyvenimo tarpsnių. Martaujantieji yra apimti tapsmo būsenos. Tada jie tarsi netenka savo tikrinį vardų ir įvardijami bendriniu marčios arba marto vardu (šalia marčios LKŽ randame ir jau nebevartojamą žodį *marta*. Jono Juškos aiškinimu, tai žentas). Gimties virsme, panašiai kaip ir vestuviniame, neturima tikrinio vardo. Nekrikštytas kūdikis vadinas bendriniu *ramučio* ar *ramutės* vardu (kartais dėl krikščionybės įtakos – žyduko, *paganuko* vardu). Be tikrinio vardo žmogus labai pažeidžiamas (Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus. Vestuvinis virsmas. – K., 1988–1989). Todėl suprantama, kodėl taip stengtasi kūdikį kuo greičiau pakrikštyti. Tikėta, kad krikštasis, gimdyvės įvedybos apsaugo kūdikį ir motiną nuo neišgamo anapusinio pasaulio poveikio. Aptikta keletas pasakymų, kad pirmosios komunijos priėmimas – tarsi dar viena papildoma apsauga nuo piktyų jégų poveikio: „Mano sesuva vyriausia buvo labai jautri, nakcų iš laškos šoka ir bėga daržais... Burliokus buvo tévelis parvedis, kad užkalbėt... Po komunijos, po išpažinties tep kap apsispaka-jino” (Stasė Bingeliénė, g. 1913 m. Zervynų k., Varėnos r.). Užrašyta pasakojimų, kai prakeiktas kūdikis nuo prakeikimo išsivaduoja atėjus metui vesti ar tekėti.

Motinos žodžiai maginę prakeikimo galią įgyja ir kepant duoną. Senovės lietuviai, kaip ir kitos žemdirbių tautos, duoną pelnė sunkiai, todėl su ja elgesi labai pagarbiai. Duonos kepimas buvęs ypatingas laikas, kada galioja daugybė draudimų (nesikeikti, netriukšmauti, neminėti piktos dvasios ir pan.). Tai tam tikra prasme sakralus laikas (kaip šventa laikyta ir pati duona). Tada išsprūdės netinkamas žodis gali nulemti žmogaus likimą.

Psichologai, psichoterapeutai irgi linkę pripažinti žodžio galios poveikį psichinei, net fizinei gyvo organizmo būsenai. Yra keletas mediciniškai pagrįstų aiškinimo versijų apie prakeikimus. Suprantamiausia, artimiausia senojo žmogaus pasaulėjautai pasirodė Romualdos Ulevičienės teorija, išdėstyta žurnale „Žmogus” (Nužiūrėjimai ir prakeikimai // Žmogus. – 1999, Nr. 9(50), p. 10). Ji mano, kad biolaukai – savotiški tiltai, jungiantys gyvuosius organizmus. Emocijos, vaizdiniai, interesai, motyvacijos ir t.t., visa smegenų veikla atispindi biolauke ir nesunkiai žmogaus gali būti perduodama kitam. Būtina perdaivimo sąlyga – potencialų skirtumas. Informacija, žmogų pasiekianti iš išorės, gali būti labai įvairios fizikinės sudėties – ji gali skirtis bangų virpe-

sių dažnumu, amplitude ir kitkuo. Pagal tai galima išskirti teigiamai ir neigiamai žmogaus organizmą veikiančias informacijas. Prakeikimas – kenksmingos informacijos poveikis žmogaus sveikatai per pasąmonę. Okultizmo praktikai ši reiškinį gali pavadinti astraline įtaka arba subtiliosios materijos poveikiu. Magas gali sakyti, jog tai dvasių įtaka, gydytojas psichoterapeutas tai gali pavadinti kodavimu ir t.t. Prakeikimas galėtų reikšti ir kanalą, kuriuo vyksta tarpusavio sąveika tarp dalies (žmogaus) ir visumos (visatos). Romualda Ulevičienė bando aiškinti ir prakeikimo mechanizmą. Nemalonaus dalyko pasakymas kitam žmogui sukelia stiprią neigiamą emociją, kuri elektromagnetinio ir cheminio poveikio pavidalu persoduoda fiziniam kūnui. Psichoneurologijos mokslas įrodė, kad kiekviena emocija organizme turi cheminę išraišką. Tai labai panašu į kodavimą. Dėl žodžio poveikio atsiradusi stresinė reakcija sujaudina galvos smegenų žievę, vėliau sujaudinimas pereina į žemiau esančias smegenų sritis – limbinę sistemą ir hipotaliamą. Jo aktyvumas padidėja, sukeldamas pakitimus organizmo medžiagų apykaitoje. Pavyzdžiui, kraujyje gali pakisti cholesterolino kiekis. Cholesterolino perteklius gali sumažinti imuninės sistemos ląstelių limfacitų sugebėjimą daliitis, apriboti DNR sintezę. Galimi tokio poveikio variantai – imunodepresija, priešlaikinis organizmo senėjimas. Ta da stresinė žodžio reakcija virsta sudėtingu organizmo biocheminių persitvarkymų grandine. Žodžiai, būdami koncentruota minties raiška, veikia žmogaus pasąmonę. Nusivylus, užvaldžius depresijai, nuovargiu, t.y. tokiai būsenai, kai žmogaus pasąmonė labiausiai atverta, neigama išorinė informacija be jokių kliūčių gali patekti tiesiog į pasąmonę. Taip žmogus psichiškai užprogramuojamas, liaudiškai sakant – prakeikiamas.

Pabandžius pasiaiškinti mokslines prakeikimo interpretacijas, šiek tiek nukrypome nuo rašinio objekto. Aišku, kad „Mocynom nesaka keikc savo vaikų. Geras žodzis ugdo, piktas mocynos žodzis akmeniu gula an vaiko dalios” (Marijona Jezukevičienė, g. 1911 m. Perlojos k., Varėnos r.).

The imprecatory power of the mother's words: curses

Nijolė MARCINKЕVIČIENĖ

The curse is a bad swearing evoking great evil, an imprecation for calamitous fate or even death.

According to Lithuanian folklore, mothers frequently damn their children most bitterly by putting a curse on them at a particular instant of time, i.e. „at an ill-fated moment”. The cursed children commonly turn into stones or „run through the earth” – become completely extinct.

The recently recorded stories about the damned children have been made use of for the illustration of the article. Also, people's discussions (certain folk philosophical thoughts) on the disastrous words of the mother and on the ways of liberating them from the curse have been presented.

Latvių mitologija

Prof. Pēteris ŠMITS

23. Trimpas

Līga ir *Trimpus*, kaip jau minēta aukščiau, apibūdinti kaip priešingi, tačiau abu šie priešingi dievai yra netikri. Pirmasyk Trimpą sutinkame Langės žodyne, pasak kurio, Trimpas esąs latvių Bakchas ir, esą, giminėkas graikų žodžiu *thriambos* ‘Bakcho procesija’. Prūsų *Potrimpus*, jo aiškinimu, latviškai išeina *Patrimpus*, kuris yra „po Trimpu“. Potrimpą išvertęs į Patrīmpā (su priešdeliu *pa-*), Langė iškart priėjo išvadą, kad ir *Trimpus* yra kažkokas dievas. Stenderis ne tik priėmė Langės aiškinimą, bet dargi pasistengė Trimpą išvesti iš pačių latvių žodžių *tīrumis* ‘laukas, dirva’ ir *puse* ‘pusė’ junginio *tīrum-pus*, nes latviai būk pragerdavę pusę savo laukų derliaus. Trimpas esą turėjės dar du girtuoklius bendrus: jūros dievą Antrimpą ir upių dievą Potrimpą, mat gérīmų paruošimui reikią ir vandens.

Už pavyzdį Langei galėjo pasitarnauti ir senas Prūsijos vietovardis ties Karaliaučiumi *Trömpau*, seniau buvęs rašomas ir *Trympauwe*, *Trimpau*, *Trumpow*. Ar šis pavadinimas buvo artimiau susijęs su Potrimpu, vis dėlto abejotina, nes artimesnės jam atrodo dažnos prūsiškos pravardės *Trumpis*, *Trumpe*, *Trumpa*.

Apie tą patį Trimpą Treilandui atsiųstas toks užkalbėjimas:

Vai tevi skaudu, vai nabagoju ko no tevim, kad tu manus laukus apermoji? Es iesāku savus darbus ar Laimas mātes palīgu un nobeidzu dievu dievu minēdams. Kāpēc tu sūtīji Jodu man virsū? Nolādēts tamdēļ tu esi! Lai Trimpas no taviem laukiem, lopiem, plavām, dārziem un ganīklām nogriežas, un lai Pērkona rūsu mākoņas par taviem laukiem, [68] dārziem, plavām, ganīklām lidinās! Lai visu, kas aug un dzem, samaitā Pērkonu gari! Lai Pērkons sperdamas visu ļaunumu no manim aizdzēn un tev pašam to deviņkārtīgi uzliek, ka tu nodēdētu, kā rudenī niedras purvos. Lai tava skaudība mūžam piemetas pie cīkstoša koka, ne pie mana, vai cita labuma! „Ar tau pavydėjau, ar kaulijau ko iš tavęs, kad tu mano laukus apniekei? Aš pradedu savo darbus Laimai motei padendant ir pabaigiu dievų dievą minēdamas. Kam tu užleid-

dai Juodą ant manęs? Prakeiktas už tai esi! Lai Trimpas nuo tavo laukų, gyvulių, pievų, daržų bei ganyklų nusigręžia ir lai Perkuono rūdžių debesai per tavo laukus, daržus, pievas, ganyklas lekia! Lai visa, kas auga ir gema, Perkuonų dvasios pagadina! Lai Perkuonas trenkdamas visą blogi nuo manęs nugena ir tau pačiam devyniskart uždeda, kad tu išdžiūtum kaip rudenį nendrės balose! Lai tavo pavydas amžiams įsimeta į girgždantį medį, o ne į mano ar kieno kito gera!”

Šie moderniai kalba sudėti žodžiai negali priklausyti seniems laikams. Nežinau, be to, né vienos tikros liaudies tradicijos, kurioje drauge būtų minimi šeši dievai kaip kad čia: dievų dievas, Perkuonas, Perkuonų dvasios, Juodas, Trimpas ir Laima. Ne tik Trimpas, bet ir Perkuonų dvasios yra visiškai svetimos liaudies tradicijoms. Taip pat negalime sutikti, kad pradėdamas darbą vyriškis šauktuosi Laimos ir tik baigdamas – Dievo. Mokslo reikalui toks užkalbėjimas netinka.

24. Pikuolas

Nors Lyga ir Trimpas jau kuris laikas tarp latvių dievų nebeminimi, Pikuolas, savo netikru mu prilygstantis Lygai ir Trimpui, dar ir dabar turi šalininkų. Jokio tipiškai pikto dievo naturėjo nei senieji germanai, nei slavai, todėl nereikia tokio ieškoti ir baltuose. Velnias, arba Juodas, ir prūsų *Pickūls* piktosios dvasios prasme yra daugiau krikščionių tikėjimo sąvokos. Kaip kad Juodą mēginginti išaiškinti esant miško arba karos dievą, taip senosiose kronikose į prūsų dievus ītrauktas ir *Pickūls* ar *Pockulus*. O *Gelehrte Beyträge* (1764, p. 13) šio prūsų dievo ieško latviuose, pavadina jį žemės dievą ir stengiasi išaiškinti kaip „Priekalnį“ (*Piekalns*). Šitokį aiškinimą priima Langė ir toliau rašo: „*Pikals*, *Piekalnis*, latvių kalnų dievas pagonybės laikais (der heyd. Letten Berggott)“. Stenderis gi prideda keletą smulkmenų. „*Pikols*, kalnų dievas (der Berggott), iš *pīkolns* arba *piekalns* ‘priekalnis’ (ein Anberg)“. Bet Stenderui žinoma ir latvių *pekla*, *pekle*, arba *pragaras*, *elle*, ir prūsų „*pekklos*“ dievas *Pikulas*. Remdamasis, kaip regis, dar Maleckio *Pocclus* bei *Poccolum*, jis ateina prie tokios kombinacijos: „*Pekolas*, oro dvasių, *pragaro* ir tamsybių dievas. Iš *pekle* ‘*pragaras*’ (Pekkols

der Gott der Luftgeister, der Hölle und der Finsterniss. Von pekle die Hölle)". Tokiu būdu iš prūsų Pīkulo radosi latvių kalnų dievas *Pīkals* ar *Pīkols* ir pragaro dievas *Pēkols*. Pirmieji latvių rašytojai sukūrė šiam dievui dar ketvirtą variantą „mirties dievo” reikšme. Ulmanis į savo žodyną tokio aiškinimo neįtraukė, bet ir jį iš Burtniekų pasiekė žinia, kad *Pīkals* ten esas pažįstamas kaip piktoji dvasia. Ulmanio žodyne skaitome tokį aiškinimą: „*Pīkals*, pagonių dievybė (eine heidnische Gottheit); *Pīkals* Burtniekuose yra už piktają dvasią (für den Bösen)”. Bet ir šis aiškinimas yra labai netikras. Kaipgi Burtniekuose, toli už Latgalos ribų, kur kalbama vidurio latvių tarme, galėtų būti vartota [69] latvių aukštaičių lytis *pīkolns* ar *pīkals*? Net jei tai būtų įmanoma, žodis turėtų skambeti *piekalns* ir reikšti kalnų dievą, o ne velnia, kaip prūsuose. Tokios lyties nepriemė nė mūsų pirmieji rašytojai, vartodami daugiausia tokius variantus: *Pīkolis*, *Pīkulis*, *Pakols*, *Piktulis*, *Pīkis* bei *Pīkis*. Tieka daug ir įvairių lycių jokiu būdu negalime prisikirti vienai žodžio šaknai.

Prūsų kalboje mes aptinkame žodžius *pyculs* ‘pragras’ ir *pickūls* ‘Velnias’, kurie pagal etimologiją neatrodė esą tikri baltiški žodžiai, nors tarpusavy, regis, bus giminiski. Nuo šių žodžių neatskiriamas latvių *pekle*, pasiskolinta iš rusų kalbos (*neklo* iš *neky* ‘kepu’). Kaip latviai pirmuosius krikščioniškus terminus perėmė iš rusų, taip ir prūsai juos perėmė pirmiausia iš savo kaimynų lenkų. Nė vienas kalbininkas (žr. Bernekerj ir Trautmanną) neabejoja, kad prūsų *pyculs* yra kilęs iš lenkų kalbos (lenkų *pielę*, slavų *пъклъ* ‘pekla’). Taip pat neturime pakankamo pamato kokios kitos šaknies ieškoti žodžiui *pickūls*, nes senasis piktosios dvasios pavadinimas prūsų kalboje bus buvęs tarmiškasis *cawx* (lietuvių *kaukas*), kuriam latvių kalboje G. Gerullis randa to pat pamato žodį *kūkis* ‘nykštukas’. Taigi ir prūsų Pīkulas nebuvo joks senas pagonių dievas, o tik krikščioniškos tikybos velnias. Pasak H. Frischbiero (*Preussisches Wörterbuch*), dar dabar Prūsijoje velniai vadina *Pikellus*, *Pokuls*, *Pakuls*, *Pokulks* bei *Pakulks*. Minėti slavų žodžiai yra kilę iš atsekančio senovės slavų veiksmažodžio **pekti*, o baltų kalbose jam atliepia **kepti*, atsiradęs perstačius garsus. *Pekle* ir *Pīkols* tad yra tikri slaviški žodžiai. Senas prūsų piktasis dievas dar būtu *Patollus*, bet jį išstumė minėtasis *Pokuls*, ir vėliau pirmojo nebevartojo nei raštai, nei liaudies priežodžiai.

Kai kurie rašytojai vis dėlto mano, kad žodžiai *pīkis* ‘pikis, derva’ (iš vokiečių *Pick*, *Pech*) ir *pīkis* ‘kortų pikai’ (iš vokiečių *Pike*) esą Pīkulo trumpinai. Latviai, kaip žinoma, turi keiksmą: *Rauj tevi velnus, vilks, nelaimē, pīkis!* „Trauk tame velnias, vilkas, nelaimė, pikis!” Kai kas sakosi girdėjęs ir *Rauj tevi pīkis!* „Trauk tame pykis!” Tačiau pagal fonetiką *pīkis* nei *pīkis* jokiu būdu negali būti tikri lat-

viški žodžiai,¹ bet, kaip jau sakyta, yra perimti iš vokiečių kalbos. Keiksmuose velnio ir pikio vietoje mes sutinkame dar kuo įvairiausių vardų, juolab mums nereikia stebėtis pikiu, kuris dėl savo juodos spalvos (plg. Juoda) bei lipnumo ir krikščionybės mokymu yra velnio simbolis. Jau Siracido knygoje randame paminėtą patarlę: *Kas pīki aizkar, tas sagānās* „Kas paliečia dervą, susitepa” (Sir 13, 1). Ypač artimas velnui pikis vokiečių priežodžiuose. *Ergiebt keinem Teufel ein Pechlicht* „Jis nė vienam velnui pikio deglo neduoda”; *Ein Pechvogel* „nelaimės paukštis”; *Ich habe Pech* „turiu bėdą”. Toks palyginimas jokiu būdu negalėjo [70] rastis latviuose, kurie seniau nežinojo nei ti piško blogio dievo, nei jam prilyginto pikio.

Taigi matėme, kad Pikuolas mūsų pseudomitologijoje turi bent dešimt skirtinį vardą, iš kurių nė vieno nėra nors kiek pagrįsto. Kuris iš šių dešimties vardų būtų buvęs tikrasis, kokia reikšmė būtų laikoma seniausia bei svarbiausia, kuo šis dievas skiriasi nuo Velnio bei kitų piktių dvasių, apie tokius dalykus nepasakyta nė pusės žodžio. Jei tad mes visus šiuos dešimt vardų iš latvių mitologijos išmesim, tai ji dėl to nieko nepraras, kaip kad juos palikus, ji nieko nelaimėtų.

25. J. Maleckio dievai: Pergrubis, Puškaitis ir kiti

Didelė maišatis latvių mitologijoje kilo dėl aukščiau minėto katalikų kunigo J. Maleckio, parengusio nedidelį rašinį apie „senųjų prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių tautų” dievus. Pačiame rašinyje jis dar kalba apskritai apie Sarmatijos papročius ir atskirai pamini lietuvius, žemaičius, sūduvius, kuršius bei rusus. Latvių jis nemini išvis, o vienintelis jo dievas, žinomas ir latviams, yra Perkūnas, kurį jis dargi neteisingai rašo *Pargnus*. Kai kurie dievai skamba taip keistai, kad bus užrašyti suvis neteisingai arba net išgalvoti. Labai atsargiai Maleckio žiniomis galima pasinaudoti prūsų, lietuvių ir rusų mitologijai. O Lasickis visą Maleckio rašinį įtraukė į savo knygelę apie žemaičių mitologiją, Langė su Stenderiu perkėlė šiuos dievus latvių mitologijon. Iš jų daugiausia minėti *Putscaetus*, *Pergrubius*, *Marcopolus* ir *Barstuccae*, iškreipti kaip *Puškaitis*, *Pergrūbis*, *Mārkupols* ir *Bērstūkis*. Tačiau latviškai neskamba nei originalai, nei jų perdirbiniai.

Jau A. Eucedijas (*Augustinus Eucaedius*) 1564 metais išleistoje knygoje vietoj *Pergrubius* rašo *Pergrubrius* ir pavadina jį livoniečių dievu. *Gelehrte Beyträge* (1761, p. 61) jį laiko latvių lapų ir žolės dievu *Pergubriu* (*Pergrubris*), Langė šio dievo nepažymėjo, o Stenderis aiškina jį esant pavasario dievą ir pumpurų perėtoją. Pergrubris jau vien dėl savo trijų *r* negali būti latviškas žodis, o ir pačiu Maleckiu sekdamis neturime jokios priežasties prisikirti jį latviams. Neišspręstas dar ir klausimas, ar *Per-*

grubrius yra prūsų ar lietuvių dievas, ar vėlgi koks iškraipytas žodis, panašus į aukščiau minėtajį *Pargnum*. Iš įvairiausių Pergrubrio etimologijų né viena negali patenkinti kalbininko reikalavimą.

Maleckis rašo daugelį Sarmatijos tautų garbinant kažkokį *Putscetus* (1545 m. Getingeno rankraštyje *Puschkaytus*), valdantį šventus medžius ir giraites. Lasickis, perrašęs Maleckio žodžius, nuo savęs dar priduria, kad šios Sarmatijos [71] tautos esą prūsai, livoniečiai, žemaičiai bei rusai, o dievas vadinamas *Putscetus*. Ir M. Pretorijus (*Praetorius*) su Stryjkowskiu, kaip matyti, laikosi Maleckio žinių, bet vadina šį dievą *Puszaitis*. Iš šių faktų mes anaiptol nesužinom, kaip šis dievo vardas rašytinas nei kokios tautos jis garbintas. *Gelehrte Beyträge* (ten pat) pažista žemės dievą Puškaitą (*Puschkaitis*, der Gott der Erde), o Langė jau skiria du latvių dievus: giraičių dievą Puškējā (*Puškejs*) arba Puškeitį (*Puškeitis*) ir oro bei paukščių dievą Pučkētį (*Pučkētis*). Visus šiuos aiškinimus priima ir Stenderis, pri-dédamas dar keletą niekų. Pretorijus gi mano, kad šis vardas yra kilęs nuo lietuvių *pušis*, taigi jo būta visų pirma pušų dievo, bet tai tik Pretorijaus išprotavimas, o ne joks faktas. Net jei ir būtų Pretorijaus tiesa, tai *Puszaitis* būtų buvęs lietuvių dievas, kurio negalima taip be išlygų imti ir perkelti nei į prūsus, nei į latvių mitologiją.

Ypač įdomus yra aukščiau minėtas ponų ir turtuolių dievas *Marcopolus* (taip rašoma ir Lasickio), kurį Eudelijas rašo *Marcopolus* ir priskiria livoniečių dievams. Getingeno rankraštyje (1545) jis vadinamas *Marcopole*, o Pretorijaus – *Markopete*. Maleckis, kaip žinoma, gyveno Elke, Prūsų pasienyje, kur jis viena ausimi bus ką gir-dėjės apie prūsus naktines dvasias arba požemio žmogeliukus, kuriuos, pasak Frischbiero, Prūsijos vokiečiai dar dabar vadina *Markopeten*, *Maropeten*, *Martoputen* ir panašiai. Aišku, jam bus buvęs žinomas ir garsusis Venecijos keliautojas Marko Polo (1254–1323), išleidęs Kini-jos aprašymą, kuriame ypač liaupsino kinų turtus. Už šį aprašymą Marko Polo, kaip žinoma, tapo pavadintas „milijonų ponu“. Markopetas lengvai galėjo būti sumaišytas su Marko Polo, o pastarasis vėlgi išaiškintas kaip ponų ir turtuolių dievas. *Gelehrte Beyträge* (1764, p. 34) jį pavadina *Mārkopulku*, Langė tokio ponų dievo išvis ne-įtraukė, o Stenderis aiškina jį esant tikrą latvišką žodį, reiškiantį *mārku pilnu ar liniem* „mařkā, pilnā linā“.

Pasak to paties Maleckio, dar būta kažkokiu požemio dvasių *Barstuccae* (Getingeno rankraštyje *Perstucken*, Stryjkowski *Parstukai*), kurias vokiečiai (germanai) vadine *Erdmännlein* [žemės žmogeliukai]. M. Pretorijus šiam vardui duoda dvi etimologijas. Iš tikrujų šios dvasios esą buvę *Besdukkai*, nes gyvenę jie po šeivamedžiais, lietuvių vadintais *bezdais*. Tačiau dėl jų ilgų barzdų juos galėjė vadinti ir *Barsdukkas*. Lietuviai, kaip žinoma, dar

ir dabar požemio žmogeliukus vadina *barzdukais*. O profesorius Mierzyński mano, kad šiame varde ižvelgtini mažieji pasakų žmogiuikai, arba nykštukai, lietuviškai *piršukai*. Kuris tad aiškinimas teisingas? Šiap ar taip, tiek *barzdukai*, tiek *piršukai*, kurie abu čia galėjo kontaminuoti, yra gryna lietuviški [72] žodžiai, kurių nereikia ieškoti nei prūsus, nei latvių kalboje. *Gelehrte Beyträge* (ten pat) išsakė mintį, kad latviškai *bērstuki* galbūt vadintini *bērnini* ‘vaikiukai’. O jau Langė ir Stenderis šiuos barzdukus laiko kažkokiu latvių dievu, kurį jie vadina *Bērstūķis*, išvesdami jį iš *bērns* ‘vaikas’ ir *stūķis* ‘skudurinė lėlė’.

26. Įvairūs senųjų raštų dievai

Sename 1530 m. Prūsijos bažnyčios metraštyje² yra pamėtas toks senųjų prūsus, o iš tikrujų sūduvių dievas *Auschauts* (taip pat *Awschawtz*), prilygintas roménų Eskulapui. J. Maleckis 1551 m. jį pavadina *Auscautus*, o vėliau, 1563 metais, *Autsceutus*. J. Maleckio sūnus H. Maleckis tuo tarpu rašo *Auschlauis* (T. Narbuto *Auszlawis*), o Hiärnas – *Aussweytus*. Vardas taip iškreiptas, kad jo teisingas tarimas bei tikroji reikšmė, regis, taip ir liks mislė. *Gelehrte Beyträge* (1764, p. 31) iškélė mintį, kad latviškai šis sveikatos dievas *Auskauts* vadintusi *augsts kaujējs* (*kāvējs*) ‘didis kovėjas (kovotojas)’. Senasis Stenderis šį vardą rašo *Auskuts*, manydamas jį reiškiant „avių skutėją“ (*avju skuvējā*). Esą naktimis aplink vaikščiodavę burtininkai, skusdami avis, o latviai tai laikę didele nelaime. Latvai gi tikėjo, kad burtininkai avis apkirpdavę, bet ne skustuvu skusdavę. Tačiau net ir toks avių kirpėjas negalėjo reikšti gydymo dievo. Vėliau šis dievas, matyt, per kokią spaudos klaidą perrašant, pas mus pavirto į *Anšlavs*.

Tame pačiame aukščiau minėtame metraštyje sutinkamas ir prūsus dievas *Ockopirmus*, išverstas į Saturną. J. Maleckio rašinyje jis pavadintas dangaus ir žemės dievu *Occopirnus* (Lasickio *Occopirus*). Pasirodo, jog tai prūsus genties jotvingių žodis, reiškiantis „visų pirmiausiąjį“. Greičiausiai kažkoks vokiečių kunigas bus paklausęs kokio jotvingio, kaip vadinas jų aukščiausias, arba visų pirmiausias, dievas. Tasai gi galėjo prasčiausiai išversti pažymintį žodį ir atsakyti, tarkime, *ukapirmas*. O kunigas galėjo tai priimti už tikrinį dievo vardą. Šiaip ar taip, neįsivaizuojama, kad koks nors dievas turėtų tokį abstraktų vardą. *Gelehrte Beyträge* (ten pat) straipsnyje minimas oro ir debesų dievas *Occopirns*. J. Langė jį laiko tikru latvišku žodžiu ir rašo: „*Okkupērnis*, t. y. *Auku peere* ‘audrų kakta’“, paaikiindamas, esą iš jo kaktos ateinančios vėtrų. Tai priima ir Stenderis. Vėliau šis *Okupiernis* pas mus virsta į *Akuperons*, kuris reiškiasi „audrų perėtoja“, kaip kad Pergrubris esąs pumpurų perėtojas. Šitas *Aukuperons* jau nebeprimena *Ockopirmus* nei skambesi, nei reikšme. Ir

logiskai nepriimtina, kad kokia nors tauta prilygintų savo dievus perinčioms paukščių patelēms. Latvai jau tu-rojā savo Vējo motē, todēl nēra jokio pagrindo ieškoti dar kažkokio kito vējo dievo. [73]

Minētame metraštyje dar paminētas toks senovēs prūs dievas *Bardoayts*, prilygintas romēnū Poliuksui. J. Maleckis jī rašo iš pradžių (1551) *Gardoetes*, vēliau (1563) – *Gardoetes* ir vadina jūrininku dievu. Tā patī nurašo Lasickis, laikydamasis antrojo teksto. *Gelehrte Beyträge* nurodo latviu žvejų dievą *Gardotes*, J. Langē jī paverčia į *Gārdēdis* ‘smaguris’, o Stenderis – ī vējo dievą *Gardēts*. Kaip matome, šī keisčiausią dievą kiekvienas rašytojas vadina kitu vardu ir suteikia kitā reikšmē.

Imkime dar vienā metraščio dievą *Piluuytus* (Getingen rankraščiuose dar *Piltinus*, *Pilnītum* ir *Pilnīten*), neva atitinkantį romēnū Cererā. J. Maleckis ir Lasickis jī vadina turto dievu *Pilvitus* (Hiärno *Pelwitus*). *Gelehrte Beyträge* (1764, p. 33) mano latvius turējus derliaus dievā *Pelvetiņš*, tiksliau *Plautiņš* ‘pjūtinis’. J. Langei ir Stenderiui iš to išėjo latviu turto dievas *Pilnītis* ir vandens dievas *Pelvīks*. H. Frischbieras nurodo, jog senuosiuose Prūsijos īstatymuose iš 1394 metų paminēti tokie burtininkai *Pilwitten*. Profesorius A. Mierzyńskiis mano, kad šie keisti burtininkai būsiu ne kas kita kaip pilvakalbiai. Žodis esas kilęs iš lietuvių *pilvas* ir prūsų *waitiat* ‘kalbėti’. Taigi čia, reikia manyti, kažoks neteisingai užrašytas senovēs prūsų dievas bus sumaišytas su pilvakalbiu, o iš šio mišinio radęsi du aukščiau minēti latviu dievai.

Laskauskas ir Lasickis pamini kažkokį lietuvių vai-singumo dievą *Tiklis*, kurį Langē ir Stenderis išverčia ī latviu doros (*tikliba*) deivę Tiklā. Vēliau ši Tikla laikoma santuokos deive. Lasickis žino dar kitą žemaičių vai-singumo dievybę *Waizganthos* (taip pat Kelchas), kurį *Gelehrte Beyträge* (1764, p. 33) paverčia kanapiu ir linu dievu *Waizganths*. Langē su Stenderiu laiko jī latviu nuotakų dievą *Veicgantis*, esą kilusiu nuo žodžių *veicas gan* „tai sekasi“. Bet jau Mannhardtas nurodo, kad šis *Waizganths* gali tebūti iškraipyta kitas vaisingumo dievo varda *Waisgautis*, paminētas seno Īsruties pastoriaus M. Pretorijaus XVII a. pabaigoje. Taigi mes dar anaiptol nežinome, ar šis žemaičių vaisingumo dievas vadintas *Vaicgantus*, ar *Vaisgautis*. Šiaip ar taip, mums netenka abejoti, kad *Veicgantis* negali būti latviu kalbos žodis³ ir neturi nieko bendra su nuotakomis.

P. Einhornas savo raštuose ne kartą užsimena, kad senais laikais pagonių tautos garbinusios kažkokį puotų dievą Komą (graikų *Komas*) ir kad senieji latviai irgi keldavę tokias puotas. Tokių žinių pamatu Stenderis ir latviuose atrado puotų dievą *Kūms* ar *Koms*, kuris pagal garsus esas giminiškas žodžiams *kūms* ‘kūmas’ ir *kaimiņš* ‘kaimynas’. Kadangi Einhornas nē žodžiu neužsimena,

kad [74] Komas būtų latviu dievas, tai ir Stenderio nevykę palyginimai su kūmu bei kaimynu yra visiškai tušti.

A. Juškos lietuvių kalbos žodyne esama žodžio *drebkulys*, kuris reiškiąs kūlęja, taip smarkiai kuliantį, kad žemē dreba. Nuo šio žodžio neskirtinas ir minėtojo Pretorijaus *Drebkulis*, reiškiantis žemēs drebėjimų dievą. Langē pateikia tokį šio dievo paaiškinimą: „*Drebkuls* (*) der Nordische Gott des Erdbebens (šiauriečių žemēs drebėjimų dievas)“. Langē neteigia ši Drebkulą esant tikrą latviu dievą, bet pridėtaja žvaigždute nurodo, kad latviamis šis žodis nebéra žinomas. Tuo tarpu Stenderio *Drebkuls* jau yra tikras latviu „žemēs drebėjimo dievas, kuris vargšę žemę taip didžiai muša, kad viskas dreba“ (*Drebkuls* der Gott des Erdbebens, der die arme Erde so gewaltig prügelt, dass alles zittert). Tačiau sunku įsvaizduoti, kad seniesiems lietuviams ir latviam būtų žinomi žemēs drebėjimai ir kad jie būtų turėjė dargi žemēs drebėjimų dievą. Ir pats dievo pavadinimas neturi nieko bendra su žemēs drebėjimu. Taigi *Drebkulys* tebus lietuvių žodis, žymėjės gal veikiau kokį kūlęja nei dievą, nors T. Narbutas jī ir laiko savo Pramžimo kitu vardu.

Lasickis žemaičiams priskiria du kiaulių dievus: *Kremata* ir *Krukis*. Mannhardtas nurodo, kad Lasickio knygelės 1642 metų leidime vietoje *Kremata* dėl spaudos klaidos atsirado *Kremara*. Pastarajį klaudingą vardą randame ir Hiärno istorijoje. Žodis *Kremata* jau seniai mėgintas palyginti su čekų žodžiu *krmnice* ‘penimė kiaulė’ bei lenkų žodžiu *karmnik* ‘peniukšlių gardas’. Laskausko vietoje Krukio minima *Kiauliu Kruke*, kas lietuvių kalboje reiškia kiaulės krukį, arba snukį. Kad su kiaulių gardu bei kiaulės krukiu latviai [lietuvių?] siejo kažkokius burtus, gali būti, bet ar *Kremata* ir *Krukis* buvo kažkokie apibrėžti dievai, dar galime paabejoti. Juoba neturime nė mažiausio pagrindo ieškoti tokį dievų latviu mitologijoje. Prieš kokius dvidešimt metų „Austrume“ pasirodė kažin kokios padirbtos liaudies dainos apie Kremarą (*Krēmars*) ir Nurkį (*Nurkis*). Betgi *Krēmars*, kaip jau sakytą, radosi dėl spaudos klaidos, o žodis su dviem r šaknyje jokiu būdu negali būti latviu kalbos žodis. Kadangi minėtų dainų siuntėjas dargi negalėjo nurodyti, kur jis tas dainas girdėjęs, tai ir sekti toliau Kremaro bei Nurkio pėdsakais yra visiškai tuščias reikalas.

27. Antrimpas ir Potrimpas

Viename 1418 metų dokumente pasakyta, kad senieji prūsai garbinę Patolą, Natrimpą ir kitus monus. Ne kartą minētuose 1530 metų metraščiuose iš dešimties prūsų dievų sutinkame vardus *Autrympus* (*Awtrympus*) ir *Potrympus*, kuriems tarp dešimties romēnū dievų pagal eilę atliepia Neptūnas ir Kastoras. [75] J. Maleckis mini jūros dievą *Antrimpum* bei upių dievą *Potrympum*. S. Grunau

kalba apie tris vyriausius prūsus dievus: *Patollo*, *Patrimpe*, *Perkuno*. Galgi ir čia kalbama apie tris skirtingus dievus: Natrīmpā, Autrīmpā ir Potrīmpā? Tai būtų neįprastas reiškinys indoeuropiečių mitologijoje. H. Bertuleitis visiškai teisingai pažymi, kad priešdėliai *na-*, *au-* ir *po-* prūsus kalboje dažnai vartojami, tuo tarpu *an-* jai yra svetimas, todėl *Antrīmpum* bus kilęs per nesusipratimą. Paprasčiausia būtų manyti, kad šie skirtingi dievai radosi iš vieno ir to paties iškraipyto Potrimpo vardo. Ir H. Bertuleitis mano, kad čia bus būta vienos dievybės su keletu gretutinių reikšmių, turėjusi atskirus pavadinimus, bet toks aiškinimas vėlgi pernelyg abstraktus. Tačiau nebeturime pakankamo pagrindo abejoti kitais metraščio dievais, todėl Autrīmpā ir Potrīmpā teksts paliki. Profesorius G. Gerullis dar nurodo, kad *Awtīmpus* ir aukščiau minėtasis *Awschawtz* buvę senųjų sūduvių dievai.

H. Bertuleitis nori iškreipti ir Metraščio tekštą tardamas, kad visai ne *Potrympus* ir *Bardoayts*, o *Autrympus* ir *Potrympus* esą lygintini su roménų Kastoru ir Poliuksu. Tačiau jeigu iš dešimties dievų septyni iš eilės verčiamai teisingai, sunku būtų prileisti, kad ketvirtas, penktas ir šeštas dievų atitikmenys būtų visai susimaišę. Visi paskesni rašytojai laikėsi Metraščio vardų ir, matyt, ne be pagrindo. Jei Autrimpas buvo Neptūnas, tai laivininkų dievui Kastorui atliepiantis Potrimpas lengvai galėjo būti išaiškintas kaip upių dievas. Pasak H. Frischbiero, Prūsijos vokiečių kalbos žodis *Podromp* reiškia vandens baltutę ar klaną, taip pat sietuvą upėje. Tas pats žodynas liudija seną sodybos netoli Tilžės pavadinimą *Potrimm*. M. Pretorijus septyniolikto amžiaus antrojoje pusėje rašo, kad jo laikais nei nadruviečiai, nei žemaičiai nebeigarbina tokio dievo *Padrympus*. Visai gali būti, kad dievas Potrimpas atsirado tik dėl nesusipratimo, bet kartu su H. Bertuleičiu teigti, kad Potrimpas (plg. dar kitus variantus: *Patrimpo*, *Patrumpo*) neturėtų jokio ryšio su upe, vis dėlto negalime. *Potrympus* juk yra tas pat, kas Pretorijaus *Padrympus*, kuris savo ruožtu neskirtinas nuo Frischbiero *Podromp*, reiškiančio upės sietuvą.

Kadangi S. Grunau, kaip aukščiau sakyta, sustatė Patolą ir Potrīmpą šalia, tai H. Bertuleitis mano pirmajį esant mirties, o antrajį gyvybės dievą, su kuo mes visiškai negalime sutikti. Nei lietuvių, nei latviai, regis, neturėjo jokio tipiško mirties dievo, išskyrus Vėlių motę, ir ta visų pirmą buvo mirusiuju sielų valdovė. Todėl ir senuosiuose prūsuose negalime ieškoti tokio mirties dievo, kol neturime itin aiškių jo paliudijimų. Jei Patolas toks ir [76] būtų buvęs, tai vis tiek neturime pagrindo statyti šalia jo kažkokio gyvybės dievo. Geru žmonių mityba, sveikata ir gyvybe rūpinosi kiekvienas geras dievas, todėl tipiškas gyvybės dievas mitologijoje būtų išimtis.

Leidinyje *Gelehrte Beyträge* mes sutinkame latvių oro

ir žvaigždžių dievą, pavadintą *Antrympus* (1761, p. 61), ir vandens dievą, pavadintą *Potrimp* (1764, p. 13). Bet čia pat tolėliau (1764, p. 34) sakoma, kad *Antrimpas*, matyt, esąs tas pat, kas *Potrimps*.

Langės *Potrimps* arba *Patrimpus* yra latvių gėrovų dievas, kaip ir koks Trimpo pavaldinys. Stenderis čia nesilaike Langės žodžių, o pats kreipėsi žinių į Maleckį. Antrimpas Stenderiui yra jūros dievas, o Potrimpas – upių ir ezerų dievas. T. Narbuto trečiasis Romovės dievas yra *Atrimpas*, kuris Auseklio raštuose pavirto jūros dievu *Atrimpas*.

28. T. Narbuto dievai

Taigi peržiūrėjome visus netikrus dievus, kurių daugiausia Langė ir Stenderis dėl nesusipratimo apgyvendino latvių mitologijoje. Pirmosios raštų žinios apie šiuos dievus randamos jau prieš tris keturis šimtus metų. Tačiau didžiausia maišatis baltų mitologijoje prasidėjo su lenkų istoriku Teodoru Narbutu, išleidusiu didelę storą knygą apie lietuvių mitologiją (*Mitologia Litewska*, Wilno, 1835).⁴ Narbutas savo nuožiūra iškraipė visas senąsias žinias ir tyčia dar pridėjo visokių dalykų pats. Toks Narbuto elgesys pravertė kaip pavyzdys ir kai kuriems lenkų, lietuvių bei latvių rašytojams. Bet kadangi jau Mannhardtas griežtai stojo prieš Narbuto lietuviškuosius dievus, tai latvių raštijoje pastarieji vis dėlto negalėjo galutinai išiškinti. Iš šių naujujuų dievų latviuose daugiausia pažįstama meilės deivė Milda, esą buvusi upių dievo Potrimpo žmona bei latvių amūro Kaunio (*Kaunis*) motina. Tačiau Milda (*Milda, die Milde*) yra senas vokiškas krikšto vardas, baltų kalbose anaiptol nesutinkamas. Be to, meilės dievybės, kaip jau sakyta, galime ieškoti tik aukštesnės kultūros tautose, o ne senovės baltuose, tarp kurių gi tebevyra vo pirmykštės patriarchatas. Pirmykštėse tautose pats tėvas apvesdindavo savo vaiką, o jaunuolių meilė kirtosi su neribota tévo valdžia. Kinijoje tėvas tyčia stengiasi supiršti poras taip, kad jaunikis su jaunaja vienas kito nepažinotų, nes, jo požiūriu, iš jaunuolių meilės galinti rastis tik nelaiminga santuoka. Tokiomis aplinkybėmis meilės dievybei vietas néra. Be to, Milda su Kauniu taip yra panaušus į graikų-roménų Afrodité arba Venerą su Erosu arba Amūru, kad, be abejo, bus išgalvoti pagal pastarųjų pavyzdį. Klastotėms [77] bei iškraipymams graikų mitologija visada praverčia kaip pavyzdys, taip atsitiko su Jupiu, Kūmu, Trimpu bei kitais dievais. Priimant Mildą kaip tikrą baltų deivę, mes vėlgi nežinome, kuo ji skirtusi nuo kitos meilės deivės – Lygos. Taigi visas fantazijas apie Mildą tesudaro prieštarangos žinios, neturinčios pamato nei kalboje, nei kronikose, nei liaudies tradicijoje, neigi apžvelgiamoje senovės baltų mitologijoje.

Galima lengvai parodyti ir tai, kad Kaunis pateko Amūro vieton. Moteriškos giminės žodžiai, kaip lietuvių *meile*

bei latvių *mīlestība*, šiemis tikslams netiko, todėl reikėjo surasti paprastą vyriškos giminės žodį, susijusį su meile. Labiausiai čia tiko latviškas žodis *kauns* ‘gėda’, tuo tarpu lietuvių *gėda* vėlgi yra moteriškos giminės. Šias fantazijas dar parėmė spėlionės, esą Kupidoną senieji romėnai vadinę vardu *Caunius*, t.y. Mažosios Azijos miesto Kauno (lot. *Caunus*, gr. *Kaunos*) gyventojas (p. 91).⁵

Likimo dievybę T. Narbutas vadina *Pramžimas*, iškreipdamas lietuvišką posakį *per amžius*. Latvai su šiuo dievu susipažino iš vokiečių raštų ir iškreipė jį į aukščiausiajį dievą *Pramšāns*. Be vokiečių tarpininkavimo ž nebūtų paverstas iš.

Narbutas dar įsigudrino papasakoti apie Krūminės dukrą Nijolę, kurią pagrobės požemiu dievas Poklius (p. 63 ir 66),⁶ visai kaip žinomam graikų padavime.

Karo dievas jam yra *Kawas* (p. 12,⁷ matyt, nuo latvių *kāvi*), ugnies deivė – *Praurime* (p. 38),⁸ upių nimfa – *Dukna* (p. 80) bei *Dugna* (p. 83),⁹ piemenų dievas – *Goniglis* arba *Gongelis* (p. 110)¹⁰ ir t. t. Visi šie abejotini pavadinimai perkelti ir į latvių mitologiją.

Narbuto dievus, kaip žinoma, į latvius pernešė J. Alunānas, bet ne iš pačios Narbuto knygos. Narbuto *Auszlawis*, tiesiog perimtas, nebūtų virtęs į *Anšlavs*, o *Pramžimas* – į *Pramšāns*. Šis pavyzdys, kaip jau minėta, aiškiai rodo vokiečių tarpininkavimą.

29. Dievų išvaizda ir ypatumai

Peržvelgę visus mūsų pagrindinius tikrus ir netikrus dievus, pereisim dabar prie bendros latvių dievų bei jų kilmės apžvalgos. Seniau, kaip matėme, buvo surasta gausybė kuo įvairiausių latvių dievų, o pastaruoju laiku latvių mitologija piešiama kaip labai skurdi. Netgi tikros dievybės, kaip antai Perkuonas, Laima ir Jumis, aiškinamos kaip paprasčiausios personifikacijos, kurios dar nesančios né jokie dievai. Bet juk iš tokų personifikacijų yra kilę visi dievai. Nors visiškai antropomorfizuotus dievus sutinkame tik tose tauose, [78] kurios jau turėjo aukštesnę kultūrą. Ir senovės rusų dievai dar néra antropomorfizavęsi. Užtat visiškai antropomorfizuotų dievų negalime ieškoti ir latviuose. Tačiau nereikia manyti, kad visi dievai stovėtų toje pačioje vystymosi pakopoje. Pavyzdžiu, Laima yra labiau apibrėžta nei Jumis, bet mažiau antropomorfizuota nei Dievas. Prie mažiausiai išsvyčiusių dievybių priskirtini Dievo sūnūs (*Dieva dēli*), Saulės dukros (*Saules meitas*), Jūros bei Laimos tarnaitys (*Jūras, Laimas kalpones*). I dievybes tik pradėjusios panėsėti *Nelaime* ir *Launa diena*.

Nevisiškų dievų antropomorfizavimąsi iš dalies liaudija ir ta aplinkybė, kad liaudies kalboje nežinoma nei dievo, nei dievės bendriniai daiktavardžių reikšme. Tik suklastotose arba iškraipytose liaudies tradicijose, kaip jau sakyta, Jupis ir Ūsinis vadinami dievais.

Niekur tikrose liaudies tradicijose nerandame apibūdinta, kaip šie dievai atrodę. Ir jeigu Jupis vis dėlto turi vešlią barzdą, ilgus plaukus, o Ūsinis – *garas ūsas* „ilgus ūsus“, tai iškart matome, kad čia negali būti tikra, bent jau sena, liaudies tradicija.

Svarbiausias čia yra tas faktas, kad neturime visiškai jokių žinių apie latvių dievų genealogiją. Nors išliko liudijimų apie Dangaus tévo ir Žemės motés, Saulės ir Mènesio, Jumio ir Jumalo tarpusavio ryšius, betgi niekur nekalbama, kad iš šių santuokų būtu kilęs koks žinomas dievas ar deivė. Ne išimties iš šio dėsnio ir aukščiau minėtieji Dievo sūnūs, Perkuono sūnūs, Saulės dukros bei Jūros dukros. Šių sūnų ir dukrų nežinome né vardų, netgi apibrėžto skaičiaus. Né karto nepaminėti nei sūnų motina, nei dukrų tévas. Saulės sūnus ir Perkuono dukros priskirtini prie naujų bei retų dievybių, kurių vėlgi nežinome nei vardų, nei jokių kitų duomenų. Nors vienoje liaudies dainoje (22) Laima vadinama Dievo dukra, tačiau dėl panašių pavyzdžių bei variantų stokos negalime žinoti, ar daina iš tikrujų yra sena ir tiksliai išlikusi. Tuo tarpu netikrose liaudies tradicijose tokie dalykai labai dažnai pasitaiko. Jupis, kaip žinoma, turi „dvi dukras, Rasą ir Liepsną“ (*divi meitas, Rasa un Liesma*), Milda – sūnų Kaunj, o vienas iš Perkuono sūnų – Dangaus kalvis (*Debesskalis*). Senuosiouose raštuose gi néra nei tokią, nei iš jas panašių žinių.

Kronikose, kuriose kalbama apie baltų tautų dievus, šen bei ten paminimos ir šventyklos (*templa*) bei dievų atvaizdai (*idola*). Tačiau pasirodo, kad šventyklos vadinamos ir tiesiog šventos vietas be jokių pastatų. Dėl šios priežasties kai kurie tyrinėtojai yra įsitikinę, kad baltų tautos nežinojusios nei šventykłų, nei dievų atvaizdų, o kronikų *idola* reiškė tik pačius įsivaizduojamus dievus. Iš tikrujų tai mes neturime pakankamo pagrindo abejoti nei šventyklos, nei dievų atvaizdais. Apie lietuvius mums tikrai žinoma, kad bažnyčiomis jie vadino ir savo pagoniškų [79] dievų šventyklas. Ir latvai dažnai mini senus „bažnyčios kalnus“ (*baznīcas kalns*), kur niekuomet néra stovėjusios krikščioniškos bažnyčios. Todėl reikia manyti, kad lietuviai ir latvai pagonybės laikais vis dėlto turėjo savo šventykłų, net jei tai būtų buvusios prasčiausios pirkelės. Įvairiuose raštuose per daugelių šimtmečių minimi ir dievų atvaizdai. Mažne visos pagoniškos tautos yra turėjusios tokią atvaizdą, ir baltų tautos čia negali būti jokia išimties. Atvaizdai galėjo būti padaryti iš medžio, molio ir netgi iš akmens, nes girnakalliai, kurie gamino girnapuses, galėjo padirbtį ir akmeninius atvaizdus. Tik nereikia manyti, kad šie atvaizdai buvo kokie išstabūs meno dirbiniai. Taip pat joks stebuklas, kad šių atvaizdų neišliko, nes dvarininkai bei dvasininkai juos gujo ne mažiau kaip 700 metų!

Mitologijos tyrinėjimams didelę reikšmę turi ir patys dievų vardai. Latvių mitologijoje matome, kad visi senieji dievai turi visiškai paprastus ir lengvai suprantamus vardus, kaip *Dievs* arba *Debess tēvs*, *Zemes māte*, *Pērkons*, *Jumis*, *Ceroklis*, *Cēlis*, *Austra*, *Laima*, *Dēkla* ir t. t.¹¹ Ne mažiau paprastai paaškinamas iš rusų perimtasis *Ūsiņš* bei iš vokiečių perimtasis *pūķis*. Taip pat nėra abejonių, kad iš katalikiškų tradicijų yra kilę *Māra*, *Jānis*, *Juris*, *Miķelis* *Tenis* ir kiti. Bet visai svetimai mūsų ausiai skamba *Pergrubris*, *Krēmars*, *Bērstūkis*, *Veicgantis*, *Mārkupols*, *Puškaitis* ir kiti. Tokiu pavidalu užrašytą jū negalime laikyti nei latviškais, nei lietuviškais, nei prūsiškais vardais.

30. Romovē ir jos dievai

Jau aukščiau nurodėme, kad visų trijų baltų tautų mitologijos, apskritai imant, yra labai panašios, tačiau kiek viena tauta dievus vadina savaip. Visoms trims tautoms bendras yra tik *Dievas* (latvių *Dievs*, prūsų *Deivias*) ir *Perkūnas* (latvių *Pērkons*, prūsų *Percunis*), ir, reikia manyti, Dievo sūnūs bei Saulės dukros, kurie visi, matyt, priskirtini dar indoeuropiečių protautei, taigi patys savaime negali liudyti artimos baltų tautų mitologijų giminystės. Artimiausi mums gi yra lietuvių dievai, iš kurių tiesiog visiškai sutampa tokie dievų vardai: *Laima* arba *Laime* (lietuvių irgi *Laima* arba *Laimė*) ir *Austra* (lietuvių *Aušra*). Ar prūsiška pravardė *Layme* irgi reiškė likimo dievybę, patikimai nežinome. Aš čia dar nepaminėjau *Žemynos* (latvių *Zemes māte*) bei *Veliuonos* (latvių *Velu māte*), kurių lietuvių nevardina „motėmis”, taip pat *Lazduonos* ir *Biržulio*, kurių težinome vardus. Iš žmonių, apdovanotų antgamtinėmis galiomis, tik burtininkai, kaip jau minėta, visose trijose baltų tautose, matyt, buvo vadinami tuo pačiu žodžiu. Taip pat aukščiau minėta, kad bendrus su lietuviiais dar turime vilkatus, raganas bei laumes. Taigi ir mitologija kartu su kalba [80] bei istorija patvirtina tai, kad iš trijų baltų tautų pirmieji atsiskyrė prūsai, o latviai su lietuviiais dar ilgokai gyveno drauge. O kadaangi prūsai yra artimesni giminaičiai lietuviams nei latviams, tai turime juoba mažiau teisės perkelti senuosius prūsus dievus į latvių mitologiją.

Šia dingstimi dabar apžvelgsime ir tai, kokį ryšį latviai būtų galėję turėti su senųjų prūsų Romove. Pirmujų ir patikimiausią žinių apie šią šventykłą mums suteikė vokiečių ordino kunigas Petras Dusburgietis XIV a. pirmojoje pusėje. Jo „Prūsijos žemės kronikoje“ mes skaičiame: „Šios prietaringsos tautos [gyvenamų žemėlių] viduryje, Nadruvoje, buvo vieta, kurią vadino Romove (*Romow*), gavusi vardą nuo Romos, o ten gyveno vadinamasis krivis (*Criwe*), kurį gerbė kaip popiežių, nes kaip valdovas popiežius valdo visuotinę tikiinčiųjų Bažnyčią, taip ir jo valiai bei potvarkiui paklusno ne tik minėtosios gen-

tys, bet ir lietuviai, ir kitos tautos, gyvenusios Livonijos žemėje. Toks didelis buvo jo autoritetas, kad ne tik jis pats, ne tik jo gentainiai, bet ir jo pasiuntinys, su jo kriūle ar kokiui kitu žinomu ženklu keliaudamas per šių netikėlių žemes, susilaukdavo didžios pagarbos iš kuniagaikščių, kilmingujų bei prastuomenės“.¹²

Šias paprastas žinias smarkiai išplėtoja bei pagražina XVI a. pradžios Prūsijos vienuolis dominikonas Simonas Grunau. Jo pasakojimu, Romovėje viešpatavęs krivių krivis, kuriam buvę pavaldūs kiti kriviai ir visų rūsių žyniai. Šis krivių krivis buvęs visų prūsų, lietuvių ir latvių viešpats. Romovėje buvusi palaikoma amžinoji ugnis, degusi prie didžiulio ažuolo, kuris žaliavęs ir vasarą, ir žiemą. Ažuole buvę trijų dievų atvaizdai: *Patollo*, *Patrimpe*, *Perkuno*.

Nei Henriko Latvio kronika, nei Eiliuotoji kronika, parašytose jau XIII a., nieko nežino apie jokią krivio valdžią Lietuvai nei Livonijai. Ten mes skaitome ne tik apie lietuvių karus su latviais ir prūsais, bet ir apie Livonijos bei Lietuvos genčių tarpusavio nesantaikas. Tokiomis aplinkybėmis negali būti nė kalbos, kad visoms baltų tautoms būvę buvęs vienas valdovas. Petras Dusburgietis XIV a., pabréždamas krivio reikšmę prūsams, tik pamini, kad jį gerbusios ir Lietuvos bei Livonijos gentys. Tuo tarpu S. Grunau XVI a. jau kuo smulkiausiai pasakoja krivių krivį, tarsi popiežių, valdžius visas baltų tautas. Jau aukščiau užsiminta, kad S. Grunau, turėdamas savų tikslų, prilygino Romovės krivį Romos popiežiui. Senieji tyrinėtojai neabejojo šiomis S. Grunau žiniomis ir priėmė krivį iš tikrujų valdžius visas tris baltų tautas. O naujesnių laikų tyrinėtojai pažymi, kad ir prūsus istorijoje nesama jokių patikimų liudijimų apie krivio veiklą ir jo reikšmę. Net Petro Dusburgiečio *Criwe* esąs veikiau asmenvardis nei bendrinis daiktavardis. Mokslas dar nėra taręs savo paskutinio žodžio, ar *Criwe* yra tikrinis vardas, ar bendrinis žodis. Šauklio lazda Prūsijos vokiečių tarmiškai vadinta *Kriwūle*, [81] o lietuviškai – *krivūlē*, nuo lietuviško žodžio *kreivas* (plg. dar lenkų *krzywy*, rusų *крубоу*). Prūsijos vokiečių žodis *Krawā* arba *Krawol* ‘susibūrimas’ savo ruožtu vedamas iš minėtosios *krivūlēs*. Net jei *Criwe* tebūtų tikrinis vardas, vis dėlto nėra reikalo abejoti toli siekiančia Romovės burtininkų šlove, nes dar neįrodyta Petrą Dusburgietį ką nors tyčia išsigalvonus. Tik jau prilygindamas tokį burtininką Romos popiežiui, Dusburgietis krivio politinę galią gal netycia perdėjo. Kaip pagarsėjė Sibiro šanamai yra žinomi aplink daugiau nei per šimtą varstų ir gerbiami net kaimyninių tautų, toks galėjo būti ir Romovės krivis. Jei krivis turėjo didelę šlovę tarp senųjų prūsų, tai joks stebuklas, kad jį gerbė ir giminingos tautos kaimynystėje. Tačiau tai dar jokiu būdu nereiškia, kad visos baltų tautos paklusno vienai valdžiai ir išpažino vieną tikėjimą. Reikia manyti, kad

pagarsējēs Romovēs burtininkas, arba krivis, užsiémē ir ateities spējimu, ir gydymu, bet tikrai nebuvo joks kungas šiuolaikine šio žodžio prasme.

Profesorius A. Mierzyński nurodė, kad visad žalias Romovēs ąžuolas yra paimtas iš Upsalos šventojo medžio aprašymo, kuris savo ruožtu esąs perimtas iš skandinavų „Edos”. Kai kurios smulkmenos šiuose aprašymuose sutampa tiesiog žodis žodin. Tikt neaiškūs dar lieka trys aukščiausi Romovēs dievai. Ar tikrai Patolas, Potrimpas ir Perkūnas buvo trys aukščiausiai baltų tautų dievai? Jau matėme, kad neturime jokių liudijimų kuriuos nors tris baltų tautų dievus buvus aukštessnius nei kiti. Toliau, mes žinome, kad svarbiausios ir bendros trijų baltų tautų dievybės buvo tik Dievas, arba Dangiškasis tėvas, ir Perkūnas. Jeigu krikščioniškosios trejybės pavyzdžiu prūsuose ir būtų išsirutuliojė trys aukščiausiai dievai, tai tarp jų nebūtų pri-gijęs Patolas, vėliau susimainęs su krikščioniškuoju Piku-lu, ar Velniu. Kadangi tris Romovēs dievus daugiau žino tik S. Grunau, paleidęs į viešumą daug melagingų žinių, tai šiems dievams negalima teikti jokios rimtos reikšmės. Nors H. Bertuleitis, kaip aukščiau jau užsiminta, mano Patolą ir Potrimpą esant gyvybės ir mirties dievus, kuriems už trečią draugę tiktų Perkūnas, mes jau matėme, kad toks aiškinimas yra pernelyg dirbtinis. Veikiau reikia manyti, kad S. Grunau iš senųjų dokumentų bus sužinojęs apie Patolą ir Patrīmpą, prie kurių paprasčiausiai nuo sa-vęs dar pridėjo trečią, Perkūnā.

Romovēs pavadinimą, kaip žinoma, kai kurie kalbi-ninkai nori išvesti iš būvardžio *rāms*, lietuviškai *romus*, nurodydami šventosios giraitės tylą, nors prūsus kalboje atitinkamo žodžio ir nežinoma. Jei toks aiškinimas ir būtų teisingas, jo vis dėlto negalime sieti su jokia šventa tyla [82] aukojimo apeigų metu. Aukojimas pirmykštėse tau-tose būdavo atliekamas daugiau iš baimės ir pagal seną paprotį nei iš pagarbos bei pamaldumo. Čia veikiau ga-lime tikėtis valgius, gérus, šokus ir linksmai dainavus nei rimtais meldusis iškilmingoje tyloje. Tokios iškilmingos rimties nebuvo nei senovės graikų šventovėse, nėra nei šiuolaikinėse kinų šventyklose. Taigi neturime pagrindo ieškoti tokų rimtų ceremonijų ir senuosiųse prūsuose. Labai natūraliai apdainuota senųjų latvių laikysena die-vų atžvilgiu tokioje štai dainelėje:

*Kad es gāju jūriņā,
Jūriņ' mana māmulīte;
Kad izgāju malīnā,
Pūt, jūriņa, pakalā.*

30780, 1

Kai aš išplaukiu į jūrą,
Jūra – mano motinėlė;
O kai išlipu į krantą, –
Pūsk, jūra, užpakalin.

Versta iš: Prof. P. Šmits. Latviešu Mítoloģija / Otrs pārstrādāts izdevums. – Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926. – P. 68–83.

Iš latvių kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Ypatingai dėkoju Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyr. mokslinei darbuotojai dr. Liliui Kudirkienei, malonai sutikusiai perskaityti vertimą ir išsakiusiai reikšmingų pastabų.

NUORODOS:

- Endzelyno ir Mülenbacho „Latvių kalbos gramatika”, § 28 ir 31.
- [Turima galvoje 1530 metų Prūsijos Pamedės ir Sembos vys-kupų sinodo nutarimai, žr. Baltų religijos ir mitologijos šal-tiniai. – T. II: XVI amžius / Sudarė Norbertas Vélius. – Vil-nius, 2001. – P. 157–161.]
- Endzelyno ir Mülenbacho „Latvių kalbos gramatika”, § 8, b.
- [Lietuviškai žr.: Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. I: Lietuvių mitologija / Iš lenkų ir lotynų kalbų vertė Rimantas Jasas. – Vilnius, 1998.]
- [Narbutas T. Min. veik. – P. 160.]
- [Ten pat. – P. 106–108, 138.]
- [Ten pat. – P. 96–98.]
- [Ten pat. – P. 114–115.]
- [Ten pat. – P. 151 bei 153.]
- [Ten pat. – P. 173–174.]
- [Dievų vardų vertimus ir paaiškinimus žr. ankstesniuose sky-riuose.]
- [Iš dalies laikytasi esamo lietuviško vertimo: Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika / Vertė L. Valkūnas. – Vilnius, 1985. – P. 87. Taip pat žr.: Baltų religijos ir mitologijos šal-tiniai. – T. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos / Sudarė Norbertas Vélius. – Vilnius, 1996. – P. 333–334, 344. Pa-brėžtina, kad vietoj Valkūno „klastingos” Šmitas verčia „prietaringos” (māyticīgās).]

THE VOICE OF LATVIA

Lettish mythology

Pēteris ŠMITS

The translation of the „Lettish Mythology” by Prof. Pēteris Šmits is continued to publish. This edi-tion comprises the eight following chapters on the false Lettish gods transferred in later times from the Old Prussian and Lithuanian, namely: 23. on the Trimpus; 24. on the Pikols; 25. on the Pergrubis and Puškaitis (from J. Malecki); 26. on various minor false gods from the Old Prussian and Lithuanian written sources; 27. on the Antrimpus and Potrimpus; 28. on the gods from T. Narbut; 29. on the appearance and the features of the gods; and, finally, 22. on the Old Prussian sanctuary Romow, its gods, and the supe-rior priest Criwe in respect of their supposed preva-lence over all of the three Baltic nations.

Proksemija tarp kultūrų: japonai ir arabų pasaulis

Edward T. HALL

Žmonių prokseminės nuostatos vaidina panašų vaidmenį, kaip ir žemesnių gyvybės formų parodomasis elgesys. Tai yra, jos kartu konsoliduoja grupę ir izoliuoja ją nuo kitų, viena vertus, sustipindamos intragrupinį identitetą, o kita vertus, apsunkindamas intergrupinius santykius. Ir nors žmonės fiziologiskai bei genetiškai sudaro vieną rūšį, amerikiečių ir japonų prokseminės nuostatos dažnai pasirodo tokios stulbinančiai skirtingos, kaip kad amerikietiškų kurapkų ir Australijos palapinukų teritorinis elgesys.

Japonai

Senovės Japonijoje erdvės ir visuomenės organizacija buvo tarpusavy susijusios. Tokugavos šogunai kilminguosius *daimyo* rikiavo koncentrinėmis juostomis aplink sostinę Ado (Tokiją). Artumas prie šerdies atspindėjo arčimus santykius su šogunu ir lojalumą jam. Patys lojaliausi sudarė vidinį gynybinį žiedą. Priešingoje salos dalyje, anapus kalnų ir į pietus bei šiaurę, gyveno mažiau patikimi ir tie, kurių lojalumu abejota. Centro, pasiekiamo iš bet kurios pusės, tema japonų kultūroje buvo didžiai išrutiuliota. Toks bendras planas yra būdingai japoniškas, ir kas japonus pažįsta, tas atpažins jį kaip paradigmą, virtualiai pasireiškiančią visose japonų gyvenimo srityse.

Kaip jau anksčiau pažymėta, japonai vardais pavaidina veikiau kvartalus, o ne prie jų vedančias gatves. Iš tikrujų netgi kiekvienas kvartalo kampas turi atskirą pavadinimą. Pats maršrutas nuo taško A iki taško B, kuris vakariečiui atrodo tiesiog įmantrus, čia néra toks svarbus kaip mums. Užuot naudojėsi įprastais nustatytais maršrutais, japonai, keliaudami per Tokiją, paprasčiausiai nusitaiko tiesiai į savo tikslą. Konkrečioje vietoje taksistas yra priverstas krypties pasiklausti policininko būdelėje, ir ne tik todėl, kad gatvės neturi pavadinimų, o todėl, kad ir namai numeruojami jų pastatymo eilės tvarka. Kaimynai dažnai vieni kitų nepažįsta, taigi krypties nurodyti negali. Siekdamos susidoroti su šiuo japoniškos erdvės aspektu, Amerikos okupacinės pajėgos po „Tarpusavio saugumo sutarties“ pasirašymo keletui pagrindinių Tokijo magistralių suteikė ir iškabino angliskus

gatvių pavadinimus (Aveniu A, B ir C). Japonai manda-giai lauké iki pat okupacijos pabaigos, kad ženklus nuimtų. Bet per tą laiką japonai pakliuvo į svetimos kultūros inovacijų spąstus. Jie patyrė, kad pažymėti du taškus jungiantį maršrutą iš tikrujų yra patogu. Bus įdomu pasiekti, kiek ilgai šis pakitimas japonų kultūroje tvers.

Centrą pabrėžiančią japonišką sistemą galima aptikti ne tik jvairiuose kituose erdvės planuose, bet, kaip tikiuosi parodyti, netgi jų bendravime. Japoniška ugniaivietė (*hibachi*) bei jos vieta siejasi su tokiu pat stipriu, jei ne stipresniu, emociniu tonu kaip mūsiškio židinio sąvoka. Kaip paaškino vienas senas šventikas, „norint iš tikrujų pažinti japonus, reikia praleisti bent keletą šaltų žiemos vakarų susispėtus aplink hibači. Visi sėdi drauge. Bendra vatinė antklodė gaubia ne tik patį hibači, bet ir kiekvieno kelius. Tokiu būdu sulaikoma šiluma. Kai susilečia jūsų rankos, ir jūs pajuntate kits kito kūno šilumą, ir visi jaučiasi kartu, – štai kada pažinsite japonus. Štai tikroji Japonija!“ Kalbant psichologiškai, pozityvi jėga sutelkiama į kambario centrą, o negatyvi – į pakraščius (iš kur žiemą kaip tik ir sélina šaltis). Suprantama tad, kodėl japonams atrodo, kaip jie sako, kad mūsų kambariai atrodo tušči (nes tuščias yra jų centras).

Kitas dalykas, susijęs su centro ir pakraščio priešprieša, – tai, kas ir kokiomis aplinkybėmis laikoma judėjimu ir tvirtai bei pusiau tvirtai apibrėžta erdve. Mums namo sienos yra tvirtos. Japonijoje jos yra pusiau tvirtos. Sienos čia yra stumdomos, o patalpos polifunkcionalios. Japonijos užmiesčio užeigos namuose (*ryokan*) svečias aptinka, kad visos paslaugos jį pasieka keičiantis dekoracijoms. Jis sėdi kambario viduryje ant *tatami* (demblio), o judamos pertvaros tik atsiveria ir užsiveria. Priklasomai nuo paros meto, kambariui gali priklausyti visos lauko durys, arba jis gali pažingsniui susitraukti, kol belieka tik vienas buduaras. Štai siena nuslenka, ir patiekiamas maistas. O po vakarienės, kai jau laikas miegoti, čia pat, kur buvo valgoma, gaminama, mąstoma ir bendraujama, išvyniojamas patalas. Iš ryto, kai kambarys vėl atsidengia visoms lauko durims, į vidų prasiskverbia ryškūs saulės spinduliai arba vos juntamas kalnų rūke pušų kvapas ir čia pat jį malonai atgaivina.

Puikus skirtingo pasaulio suvokimo Rytuose ir Vakaruose pavyzdys yra japonų filmas „Moteris smėlynuose”. Niekas taip neišryškina japonų jusliškumo kaip šis filmas. Žiūrėdamas jį pasijunti taip, tarsi būtum atsidūrės ekrano veikėjų kailje. Kartais neįmanoma pasakyti, kuri kūno dalis rodoma. Kameros linzė juda lėtai, tyrinėdama kiek-vieną kūno detaļę. Odos kraštovaizdis išdidintas, jos audinys primena topografiją, bent jau vakariečio akims. Kiek-vienas apgamėlis toks didelis, kad jį galima tyrinėti atskirai, o smėlio smiltys atrodo tarsi kvarco rieduliukai. Patyrimas kažkuo primena tą, koks apima stebint pro mikroskopą pulsuojančią žuvies ikrą gyvastį.

Vienas iš terminų, amerikiečių dažniausiai vartoamas japoniškajam *modus operandi* apibūdinti, yra žodis *indirection* ‘netiesioginis, aplinkinis kelias, užuolanka’. Kartą amerikietis bankininkas, ne vienerius metus praleidęs Japonijoje, bet taip čia ir neprisitaikęs, papasakojo man, kad tai, kas jį labiausiai žlugdė, buvo būtent japonų papratimas viska daryti „aplinkiniai keliai“. „Senojo sukirkimo japonai, – skundési jis, – gali išvaryti žmogų iš proto greičiau nei bet kas. Jie vis suka ir suka aplink, aplink ir aplink, taip ir nepaliesdami esmės“. Jis, žinoma, nesuprato, kad amerikietiškas reikalavimas greičiau „eiti prie reikalo“ ne mažiau savo ruožtu žlugdo japonus, nesuprantančius, kodėl mes visą laiką turime būti tokie „logiški“?

Jauni jézuitų misionieriai Japonijoje iš pradžių susiduria su dideliais sunkumais, nes visa, ko jie išmokyti, pradeda veikti prieš juos. Pats silogizmas, kuriuo jie remiasi, aiškindami savo tiesas, kertasi su pamatinėmis japonų gyvenimo nuostatomis. Iškyla dilema: ar likti ištikimam savo mokymui ir pralaimėti, ar nusižengti jam ir laimėti. Didžiausio pasisekimo susilaukęs jézuitų misionierius Japonijoje 1957 metais, mano apsilankymo čia metu, priimdamas vietinį paprotį pažeidė darbo su grupė nuostatus. Po trumpo silogistinio įvado jis netikėtai persijungdavo ir imdavo kalbėti apie šį bei tą, paskui ilgiausiai pasakodavo apie tai, kokių nuostabių *jausmy* (japonams jie labai svarbūs) galima patirti, būnant kataliku. Man pasirodė jdomu tai, kad netgi žinodami, ką jis daro, ir matydam i jo pasisekimą jo broliai katalikai, išskyrus retas išimtis, nesugebėjo pasekti jo pavyzdžiu ir peržengti savo papročių – taip stipriai laikė juos savo gniaužtuose jų kultūra.

Kaip reikia spaustis, kad prasidėtų spūstis?

Vakariečiui, neturėjusiam kontaktų su japonais, žodis „spūstis“ šiaip jau sukelia nemalonias asociacijas. O mano pažystomi japonai, bent jau tam tikrose situacijose, renkasi būtent spūstį. Jiems atrodo tinkama miegoti šonas į šoną ant grindų, ir jie netgi vadina tai „japoniškuoju stiliumi“, priešingai „amerikietiškajam“. Nenuos-

tabu tad sužinoti, kad, pasak Donaldo Keene, „Gyvosios Japonijos“ autorius, japonų kalba nė neturi žodžio privatumui žymėti. Negalima sakyti, kad privatumo sąvoka japonams nežinoma, tik ji labai skiriasi nuo vakarietiskosios. Japonui gali visai nerūpėti pabūti vienam ir nė motais, kad aplinkui žmonės grūste grūdas, tačiau jis nė už ką nesutiks pasidalinti su kitais savo namų ar kambario sienomis. Savo namus jis suvokia kaip *betarpiskai jį supančią zoną*. Ši laisva erdvė, ši erdvės juosta namams būtina ne mažiau nei stogas. Pagal tradiciją, tokį vaidmenį vaidina ir sodas, bent mažutis, kartu dargi suteikiantis šeimininkui ryšį su gamta.

Japoniška erdvės samprata (ma)

Skirtumai tarp Vakarų ir Japonijos neapsiriboja tuo, kad vieni suka užuolankomis, o kiti eina tiesiai prie reikalo, arba tuo, kad vieni pažymi gatves, o kiti sankryžas. Pats erdvės suvokimas esminiais atžvilgiais čia skiriasi nuo vakarietiskojo. Kai vakarietis kalba ar galvoja apie erdvę, jis turi galvoje atstumus tarp objektų. Vakaruose mes esame išmokyti kreipti dėmesį bei reaguoti į objekty išsidėstymą, o erdvę suvokti kaip „tuščią“. Tai paaiškėja tik palyginus su japonais, kurie išauklėti erdvės įprasminti – pabrėžti erdvę pavidalus bei sąrangą; jie įvardija tai žodžiu *ma*. Šis *ma*, arba intervalas, yra japonų erdvės suvokimo kertinis akmuo. Jis atispindi ne tik gėlynų sandaroje, bet slapta grindžia bet kokį erdvę išplanavimą. Japonų įgūdžiai organizuojant *ma* ne-eiliniai ir kelia europiečiams ne tik susižavėjimą, bet netgi pagarbią baimę. Erdvių tvarkymo meno pavyzdys yra penkioliktojo amžiaus dzeno vienuolyno Rjoandži, anapus senosios Kjoto sostinės, kiemas. Sodas savaime yra staigmena. Eidamas per priteindytą pagrindinį pastatą apmuštomis sienomis sukiesi lanku ir staiga atsidiuri priešais galingą kūrybinės jėgos apraišką – penkiolika uolų, kylančių iš grūsto žvyro jūros. Išvysti Rjoandži – jaudinantis patyrimas. Žmoguje įsivyrauja tvarka, rimtis ir kraštutinio paprastumo drausmė. Žmogus ir gamta kažkaip transformuojamasi ir, regis, sueina į darną. Ryšys su gamta čia turi ir filosofinę užuominą. Išplanavimas toks, kad nesvarbu, kur prisësi pasigérëti reginiu, viena iš sodo uolų visuomet liks užstota (ko gero, dar vienas raktas į japoniškąjį mentą). Japonai įsitikinę, kad suvokime visuomet turi dalyvauti atmintis ir vaizduotę.

Japonų sodo menas iš dalies remiasi tuo, kad erdvę jie suvokia ne tik regėjimu, bet kartu ir visais kitais pojūčiais. Kvapai, temperatūrų kaita, drėgnumas, šviesa ir šešéliai bei spalvos – viskas drauge veikia taip, kad kūnas pavirstų vienu ištisu jutimo organu. Priešingai Renesanso ir baroko dailininkų vieno taško perspektyvai, japoniškasis sodas sudarytas taip, kad juo būtų galima gérëtis iš daugelio žiūros taškų. Kûrėjas priverčia sodo

lankytąją stabtelėti tai čia, tai ten, gal net atremti pėdą ant akmens tvenkinio vidury, kad pagautų reikiamu momentu netikėtą vaizdą. Japoniškųjų erdvų tyrimai atskleidžia jų ypatybę *vesti žmogų į tokią vietą, kur jis galėtų sau kažką atrasti.*

Arabų nuostatos, kurias aptarsime toliau, neturi nėko bendra su jokiu žmogaus „vedimu“ kur nors. Arabų pasaulyje jam reikia sujungti plačiai išsimėčiusius taškus su savuoju, ir dargi labai greitai. Todėl kalbant apie arabus, skaitytojui derėtū mintimis perjungti pavarą.

Arabų pasaulis

Nepaisant du tūkstantmečių trunkančių kontaktų, vokiečiai su arabais iki šiol vieni kitų nesupranta. Proksemniai tyrinėjimai šiuose keblumuose atskleidžia šokių tokijų prošvaisčių. Amerikiečiams Viduriniuose Rytuose nedelsiant smogia du konflikтиški patyrimai. Viešumoje juos užplūsta ir tiesiog prislegia kvapai, spūstis bei triukšmas, o arabo namuose amerikietis pradeda taukštį niekus ir jaučiasi nesaugus, tarsi be vienos, kaip tik dėl pernelyg didelės erdvės! (Viduriniosios bei aukštutesniosios klasės arabų namai ir butai, kokius paprastai užima atvykę amerikiečiai, yra kur kas didesni nei šio sluoksnio amerikiečių gyvenamosios patalpos.) Ypatinga pojūčių gausa, patiriamą viešose vietose, ir kartu fundamentalus nesaugumo jausmas, sukeliamas pernelyg erdvų gyvenamujų patalpų, amerikiečiui yra tarsi jandas į arabiškajį pojūčių pasaulį.

Elgesys viešumoje

Grūstis ir stumdytis viešose vietose Vidurinių Rytų kultūrai būdinga. Tačiau tai ne visiškai tas pat, ką apie tai galvoja amerikietis (jžulu ir grubu). Tai kyla ne tik iš skirtinė nuostatų žmonių tarpusavio santykų atžvilgiu, bet ir iš skirtingo kūno suvokimo. Paradoksas, bet arabai šiaurės europiečius bei amerikiečius irgi laiko jžūliais. Tai mane labai glumino, émusis tyrinéti šiuos du požiūrius. Kaip amerikietis, kuris stengiasi laikytis nuošliai ir vengia liestis, gali būti laikomas jžūliu? Ne kartą prašiau arabų paaiškinti šį paradoksą. Niekas iš mano apklaustujų nesugebėjo man dorai atsakyti, kas būtent amerikiečio elgesye darė tokį jspūdį, bet jie visi vienu balsu sutarė, kad toks jspūdis tarp arabų plačiai paplitęs. Po pakartotinų nesékminges pastangų rasti raktą į arabų suvokimą šiuo ypatingu klausimu aš atidėjau jį į šalį kaip klausimą, į kurį gal atsakys tik laikas. Atsakymą davé vienas iš pažiūros mažareikšmis nemalonumas.

Kartą Vašingtone, viešbučio vestibiulyje laukdamas draugo ir norédamas būti kartu ir matomas, ir vienas, atsisėdau į vienišą krėslą nuošliai nuo jprasto lankytų srauto. Tokioje padėtyje dauguma amerikiečių laikosi tai-

syklės – juoba įpareigojančios, nes mes retai kada susimastome apie tai, – kurią galima būtų apibrėžti maždaug taip: vos tik asmuo viešoje vietoje sustoja ar atsisėda, aplink jį išsipučia nedidelė privatumo sfera, kurios nevalia pažeisti. Tos sferos dydis priklauso nuo spūsties laipsnio, asmens amžiaus, lyties bei svarbos ir apskritai nuo aplinkybių. Kiekvienas, ižengęs į šią zoną ir joje kurį laiką užtrukęs, tampa įsibrovėliu. Iš tikrujų: nepažystamas, net jeigu įsibrauna dėl kokios nors ypatingos priežasties, pats aiškiai pripažįsta savo įsibrovimą kreipdamasis: „*Atsiprašau, ar negalėtumėte pasakyti...?*”

Taigi man belaukiant apytuščiame vestibiulyje, prie manęs sėdinčio prisiartino nepažystamas, ir atsistojo taip arti, kad ne tik galėjau paliesti jį ranka, bet net girdejau kvépuojant. Negana to, tamsus jo kūno šešelis užstojo visą mano periferinio regėjimo lauko kairiają pusę. Jei vestibiulis būtų pilnas žmonių, aš būčiau supratęs jo elgesį, tačiau tuščiame vestibiulyje jo artumas vertė mane jaustis itin nepatogiai. Didžiai sutrikdytas tokio įsibrovimo, aš nusprendžiau jį atsakyti ir visu kūnu atitinkamai pasisukau. Keista, bet užuot pasitraukęs, mano veiksmų jis atrodė tik padrąsintas, nes pasislinko dar arčiau. Nepaisant pagundos pasprukti iš susidariusios nepatogios padėties, aš atmečiau mintį palikti savo postą, galvodamas: „Po velnių, kodėl aš turėčiau kažkur eiti? Aš čia buvau pirmas ir nesiruošiu leisti šitam vaikinui mane išvaryti, kad ir koks jis storžievės“. Ačiū Dievui, netrukus pasirodė būrelis žmonių, prie kurių mano kaninkojas nedelsdamas prisijungė. Jų manieros man iškart paaiškino jo elgesį, nes ir iš kalbos, ir iš gestų supratau, jog tai būta arabų. Stebėdamas savo trikdymą vieną šio lemtingo atradimo negalėjau padaryti dėl to, kad jis tylėjo ir dėvėjo amerikietiskai.

Vėliau, pasakojant apie susidariusią padėtį kolegai arbui, išryškėjo dvi prieštarinės schemas. Mano mintys ir jausmai apie savo privatumo žiedą „viešoje“ vietoje draugui arbui iškart pasirodė keisti ir gluminantys. Jis pasakė: „*Pagaliau tai juk vieša vieta, ar ne?*“ Sekdamas jo mintį supratau, kad, arabų požiūriu, vien tik užémęs vietą aš dar neigyu ją jokiu teisių. Ir ne tik mano vieta, bet netgi mano kūnas anaiptol nėra neliečiami. Arabui nėra tokio dalyko kaip įsibrovimas viešoje vietoje. Vieša reiškia vieša. Tai suvokus, arabų elgesys, taip trikdęs, gluminęs ir net gąsdinęs, didžiai dalimi émė aiškėti. Aš, pavyzdžiui, supratau, kad jeigu A stovi ant gatvės kampo, o B nori užimti jo vietą, tai jis turi visiškai teisę išgurti A iš ten visais įmanomais būdais. Beirute tik ketasprandžiai kinoteatre sėda į paskutinę eilę, nes už jų paprastai grūdasi stovintieji, kurie irgi nori atsisesti ir todėl stumdo, kumščiuoja ir taip iškamuoją, kad dauguma žmonių neatlaiko ir pasišalina. Šiuo požiūriu, arabas „*įsibrovės*“ į mano erdvę viešbučio vestibiulyje, akivaizdžiai buvo išsirinkęs ją

dėl tos pačios priežasties: tai buvo labai patogi vieta, iš kurios matėsi ir abejos durys, ir liftas. Mano parodytas susierzinimas, užuot jį atbaidės, tik padrąsino. Jis pamane manė iš čia jau beišguja.

Kita nebylios trinties tarp amerikiečių ir arabų priežastis slypi toje srityje, kurią amerikiečiai laiko labai neoficialia – tai elgesio bei eismo taisyklės gatvėje. Mes Jungtinėse Valstijose šiaip jau esame linke nusileisti tam, kurio automobilis didesnis, galingesnis, greitesnis ir sunkiau pakrautas. Nors pėsciamam, einančiam šaligatviu, tai, žinoma, nepatinka, bet ir neatrodo neįprasta žengtelėti žingsnį į šalį, kai pro šalį praužia smarkuolis. Pėstysis supranta, kad pats judėdamas jis neigya teisės į erdvę aplink save, kokią turėtų ramiai stovėdamas (kaip kad aš viešbučio vestibiulyje). Pasirodo, kad arabams viskas atvirkščiai: jie regimai *jgyja teises į erdvę judėdami*. Kam nors mėginti įsiveržti į vietą, kurios link jau juda arabas, reiškia pažeisti jo teises. Arabą siutina, jei kas greitkelyje užlenda jam prieš nosį. Būtent dėl šaunuoliško amerikiečių požiūrio į judėjimą erdvėje arabai vadina juos agresyviais ir jžūliais.

Privatumo sampratos

Ir ką tik apraštasis patyrimas, ir kai kurie kiti pakisko man mintį, kad arabai, galimas daiktas, turi visiškai kitokias nuostatas apie kūną ir su juo susijusias teises. Žinoma, arabų polinkio viešumoje grūstis ir stumdytis, taip pat liesti bei žnaibuti moteris viešajame transporte vokiečiai negali pakelti. Man susidarė įspūdis, tarsi jie neturėtų jokio supratimo apie kokią nors privačią zoną aplink kūną. Pasirodė, kad kaip tik taip ir yra.

Vakarų pasaulyje asmuo yra iškart „po oda“. Apskritai Šiaurės Europoje tiek oda, tiek netgi rūbai laikomi neliečiamais. Norint paliesti, reikia gauti sutikimą, net jeigu esate užsienietis. Ši taisyklė galioja ir kai kuriose Prancūzijos srityse, kur net prisilietimas prie kito asmens ginčo metu teisiškai įvertinamas kaip pasikėsinimas. Arabui asmens santykis su kūnu yra visiškai kitoks. Asmuo slypi kažkur labai giliai kūno viduje. Ego, žinoma, nėra visiškai pasislėpęs, jis galima nesunkiai pasiekti jšeidi mu. Jis apsaugotas tik nuo prisilietimo, ne nuo žodžių. Kaip tik tokiu kūnu ir ego išsiskyrimu galima paaiškinti, kodėl su viešu rankos nukirtimu vagiui Saudo Arabijoje tebesitaikstoma kaip su visai normalia bausme. Tuo taip pat galima paaiškinti ir tai, kodėl arabas darbdavys, pats gyvendamas moderniuose apartamentuose, savo samdomam tarnautojui parūpina stačiakampę dėžę, apie 5 x 10 x 4 pėdų dydžio, ir ne tik kad pakabintą paluby, taupant grindų erdvę, bet dargi atvirą taip, kad tarnautojų nuolat būtų galima sekti.

Kaip galima tikėtis, minėta nuostata save patį slypint giliai viduje atispindėti ir kalboje. Į tai atkreipiau dė-

mesj vieną pavakarį, kai mano kolega arabas, arabų anglų žodyno autorius, pasirodė mano kabinete ir akiavaizdžiai išsekės išsidrėbė kédėje. Mano paklaustas, kas atsitiko, jis pasakė: „Aš visą popietę praleidau mėgindamas surasti arabišką atitikmenį anglų kalbos žodžiui *rape* ‘ispievartauti’. Arabų kalboje tokio žodžio nėra. Iš visų savo šaltinių, tiek rašytinių, tiek žodinių, aš tesugebėjau išpešti vos apytikslį apibrėžimą, tokį kaip ‘jis paémė ją prieš jos valią’. Arabų kalboje nėra nieko nė iš tolo panašaus į tai, ką jūs išreiškiate šiuo vienu žodžiu”.

Skirtingą ego padėtį kūno atžvilgiu nėra lengva supokti. Tačiau tai perpratus, galima suprasti ir daugelį kitų arabų gyvenimo pusiu, kitaip sunkiai paaiškinamų. Viena iš jų būtų nepaprastai didelis gyventojų tankumas tokiuose arabų miestuose kaip Kairas, Beirutas ir Damaskas. Remiantis gyvūnų tyrinėjimais, aprašytais anksčiauose skyriuose, arabai turėtų išgyventi nuolatinį „elgesio nuosmukį“. Nors jmanoma, kad arabai tikrai kenčia populiacinį spaudimą, lygiai taip pat jmanoma, kad nepaliaujamas dykumų spaudimas paskatino kultūrinę adaptaciją prie didelio gyventojų tankio, išgyjančio aukščiau aprašytas formas. Giliai į kūno kriauklę užkištas ego ne tik įgalintų didesnius gyventojų tankius, bet ir paaiškintų, kodėl arabų bendravimas yra kur kas glaudesnis palyginti su Šiaurės Europos bendravimo nuostatomis. Ne tik daug aukštesnis absolius triukšmo lygis, bet ir veriantys akių žvilgsniai, rankų prisilietimai, abipusis maudymasis šiltoje kvėpavimo drėgmėje kalbant atspindi būtent tokius intensyvius sensorinius pojūčius, kokie daugeliui europiečių būtų tiesiog nepakeliami.

Arabo svajonė – daug erdvės namuose, ko daugelis arabų, deja, negali sau leisti. Ir vis dėlto jo erdvė, net kai jis jos turi, ganétinai skiriasi nuo tos, kurią randame daugelio amerikiečių namuose. Arabiškos erdvės viduriniosios bei aukštesniosios klasés namuose pagal mūsiškius standartus yra tiesiog pritrenkiančios. Jie vengia perskyrimų, nes *arabai nemégsta būti vieni*. Namų sandara tokia, kad visa šeima būtų kartu po vienu gynybiiniu kiautu, nes arabai tarpusavyje labai glaudžiai susiję. Jų asmenybės persimaišę ir minta viena kita tarsi šaknys dirva. Jei arabas nėra tarp žmonių ir nepalaiko vienokio ar kitokio aktyvaus ryšio, jam pristaiga gyvybės. Šią bendravimo vertybę atspindi tokia sena arabų patarė: „Neik į rojų, jeigu tame nėra žmonių, nes tai pragaras“. Todėl arabai Jungtinėse Valstijose dažnai jaučia socialinį bei sensorinį nepakankamumą ir ilgisi grįžti ten, kur žmogiška šiluma ir bendravimas.

Kadangi arabų šeimoje nėra fizinio privatumo, kaip kad mes jį suprantame, nėra netgi žodžio tokiam dalykui kaip „privatumas“, tai galima tikėtis, kad arabas pažiūti vienas įsigudrina kažkokiais kitais būdais. Būdas,

kuriuo jis pabūna vienas, yra liautis kalbėjus. Arabas, kuris šitokiu būdu užsidarė, kaip ir anglas, tuo anaiptol nenori parodyti, kad kas negerai ar kad jis ko šalinasi, o tik kad nori pabūti vienas su savo mintimis arba netrukdomas. Viena moteris pasakė, kad jos tėvas kartais per dienų dienas išeidavo ir pareidavo taip ir nepratarės nė žodžio, ir niekam šeimoje dėl to neskaudėjo galvos. Ir kaip tik dėl šios priežasties arabas studentas, pagal apsikeitimą studentais programą lankėsis vienoje Kanzo- so fermoje, nesuvokė užuominos, kai jo šeimininkai kartą supyko ant jo ir liovėsi su juo kalbėjė. Kad kažkas negerai, jis suprato tik tada, kai jie nuvežė jį į miestelį ir mėgino per prievertą įsodinti į Vašingtono autobusą, atgal į apsikeitimą studentais programos būstinę, atsakingą už jo buvimą Jungtinėse Valstijose.

Arabo personalinis atstumas

Kaip ir visi kiti pasaulyje, arabai nesugeba suformuoti ypatingų savo neformalaus elgesio taisyklių. Iš tikrųjų jie neretai išvis neigia bet kokias taisykles esant ir ima nerimauti, jiems tai priminus. Taigi siekdamas išsiaiškinti, kaip arabas nustato atstumą, aš tyrinėjau kiek-vieną pojūčių rūšį atskirai. Palaipsniui pradėjo ryškėti apibrėžtos ir būdingos elgesio nuostatos.

Žymią vietą arabo gyvenime užima uoslė. Ji yra ne tik vienas iš atstumą nustatančių mechanizmų, bet ir gyvybiškai svarbi kompleksinės elgesio sistemos dalis. Užtat arabai kalbėdami kvėpuoja tiesiai į žmogų. Šiaip ar taip, šis įprotis mena kai ką daugiau nei tik kitoniškas manieras. Arabams malonus kvapas yra būdas užmegzti santykius. Užuosti draugą yra ne tik malonu, bet ir pageidautina, nes atsisakymas kvėpuoti į veidą reiškia gėdą. O amerikiečiai, išmokyti nekvėpuoti žmogui į veidą, norėdami išlikti mandagūs, automatiškai praneša apie savo gėdą. Kas galėtų tikėtis, kad mūsų aukščiausio rango diplomatai, demosntruodami savo geriausias manieras, kartu prisipažsta gėdą? Tačiau kaip tik tai nuolat ir vyksta, nes diplomatija – tai ne tik „akis į akį“, bet ir „kvapas į kvapą“.

Pabréždamai uoslę arabai nesistengia pašalinti visų kūno kvapų, o dargi sustiprina juos ir jais grindžia žmonių tarpusavio santykius. Ir kai jiems nepatinka kieno kvapas, jie nesidrovi jam to pareikšti. Vyrui, išeinančiam rytę iš namų, jo dėdė gali pasakyti: „Habibai, tau, matyt, padidėjės skrandžio rūgštengumas, nes iš burnos eina nekoks kvapas. Geriau šiandien nešnekék su žmonėmis pernelyg artimai“. Kvapas turi reikšmę ir rentantis porą. Kai pora jau būna parinkta vestuvėms, jaunikio patikėtinis kartais paprašo merginos kvéptelėti, ir jeigu ji nekvēpia „maloniai“, ji gali būti atstumta. Arabai pripažsta, kad žmogaus kvapas ir jo būdas gali būti tarpusavy susiję.

Žodžiu, uoslės pojūčio nustatoma riba arabų gyvenime atlieka du vaidmenis. Ji suartina tuos, kurie nori bendrauti, ir atstumia tuos, kurie nenori. Kad galėtų sekti emocijų permainas, arabui yra svarbu likti uoslės zonoje. Negana to, būtent uosdamas ką nors nemalonaus jis gali pasijusti aplinkos spaudžiamas. Kadangi nedaug tėra žinoma apie „spaudimą per uoslę“, tai gali rodyti ją esant ne mažiau reikšmingą už bet kurį kitą „priespaudos komplekso“ kintamajį, nes ji yra tiesiogiai susijusi su kūno chemija ir, vadinas, su sveikatos bei emocine būkle. (Skaitytojas prisimins, jog būtent uoslė dėl vadinamojo Bruce'o efekto pristabdydavo pelių nėštumą.) Nenuostabu tad, kad uoslės riba kaip tik ir atstoja arabui neformalų atstumą nustatant mechanizmą, priešingai vakariečiui, kurio šis mechanizmas vizualinis.

Atsisukus ir nasisukus

Vienas iš mano pirmųjų atradimų tarpkultūrinio bendravimo srityje buvo tas, kad žmogaus kūno padėtis jam kalbantis priklauso nuo kultūros. Nepaisant to, mane vis glumino, kad mano draugas arabas, regis, nesugebėjo vienu metu eiti ir kalbėti. Išgyvenęs Jungtinėse Valstijose ne vienerius metus jis vis dar negalėjo ramiai sau vaikštinėti ir šnekučiuoti, bet kalbėdamas būtinai turėjo žiūrėti pašnekovui į veidą. Kartais jis iššokdavo į priekį, užbėgdavo man už akių ir pasisukdavo taip, kad galėtume vienas kitą matyti. Kartais tokioje padėtyje jis tiesiog sustodavo. Jo elgesys paaiškėjo tada, kai sužinojau, kad arabams žiūrėti į žmogų šonu yra labai nemandagu, o stovint ar sėdint pasisukti nugara – tiesiog grubu. Bendraudamas su draugais arabais, turi dalyvauti visas.

Viena iš amerikiečių klaidingų nuomonų apie arabus yra ta, kad jie visuomet kalbasi labai arti prisikišę. Anaiptol! Atitinkamoje socialinėje situacijoje jie gali sedėti tiesiog priešinguose kambario galuose ir kalbėtis vienas su kitu per visą kambarį. Tačiau jie linkę jsižeisti, kai amerikiečiai kreipiasi į juos, jų požiūriu, dviprasmišku atstumu, maždaug nuo keturių iki septynių pėdų, kuriu mūsų priimta teirautis neutraliose socialinėse situacijose. Jie dažnai nusiskundžia, kad amerikiečiai esą šalti arba „jiems nerūpi“. Kaip tik taip pamanė, patekęs į Amerikos ligoninę, vienas vyresniosios kartos arabų diplomatas, kai amerikietės seselės laikėsi „profesinio“ atstumo. Jis pasijuto esąs ignoruojamas ir kad juo nėra pakankamai gerai rūpinamas. Kitas arabas į amerikiečių elgesį sureagavo taip: „Kas yra? Ar aš blogai kvepiu? O gal jie manęs bijo?“

Arabai, palaikantys ryšius su amerikiečiais, prisipažsta patiriantys tam tikrą lėkštumą, kylantį iš dalies dėl labai skirtingu akių išraiškų tiek asmeniniame bendravime, tiek viešumoje ir tiek tarp draugų, tiek su nepažystamaisiais. Svečiui apeiti arabo namus, visa ką ap-

žiūrinėjant, būtų akibrokštas, o tai, kaip arabai žiūri vienas į kitą, amerikietis suvoktu kaip priešiškumą ar iššukį. Vienas arabas informantas pasakojo, kad jautėsi tarp amerikiečių lyg nuolat plikomas karštu vandeniu, nors žiūréjo į juos be mažiausio noro ką nors jšeisti. Tiesą sakant, keletą kartų jis vos išvengė muštynių su amerikiečiais vyrais, kuriems pasirodė, kad savo žvilgsniais jis metė iššukį jų vyriškumui. Kaip jau sakyta, arabai kalbėdamiesi žiūri vienas kitam į akis taip intensyviai, kad daugelis amerikiečių dėl to jaustusi labai ne-patogiai.

Bendrumas

Kaip skaitytojas jau turėjo suprasti, arabai bendrauja tarpusavyje iškart daugeliu skirtingu lygmenų. Privatumas viešoje vietoje jiems svetimas. Sudarant pirkimopardavimo sandorius, pavyzdžiui, turguje, dalyvauja netik pirkėjas ir pardavėjas, bet kiekvienas tuo metu atsidūrės šalia. Jei suaugės žmogus pamato berniuką išdaužus langą, jis privalo sučiupti jį net jeigu jo nepažista. Bendrumas ir dalyvavimas pasireiškia ir kitais būdais. Jei du susimuša, minia būtinai įsikiš. Politiniu lygiu *laiku nejsikišti*, kai brėsta neramumai, reiškia užimti šališką poziciją, ką nuolat atrodo darantis mūsų Valsstybės departamentas. Kadangi mažai kas šiandien pa-saulyje bent iš tolo numano apie tas kultūrines formas, kurios suteikia pavidalą jų mintims, tai visai normalu, kad ir arabai mato *mūsų* elgesį taip, tarsi jį lemtų jų pačių slapti motyvai.

Požiūris į uždaras erdves

Mano arabų apklausų metu žodis „*kapas*” iškilo ryšium su uždara erdve. Taigi, arabams nė motais žmonių spūstis, bet jie nepakelia keturių sienų apsuptyes. Jie demonstruoja kur kas didesnį jautrumą architektūros spaudimui nei mes. Kad arabui uždara erdvė būtų pakenčiama, kiek man žinoma, ji turi tenkinti bent tris reikalavimus: turi būti gana vietos laisvai judėti (gal apie tūkstantį kvadratinių pėdų); labai aukštos lubos – tokios, kad paprastai net nepatektų į regėjimo lauką; ir, negana to, turi būti atviras vaizdas. Kaip tik tokiose erdvėse aukšciau minėti amerikiečiai jautėsi taip ne-jaukiai! Arabai savo poreikį atviram vaizdui išreiškia kuo įvairiausiai, netgi negatyviai, nes užstoti savo kaimynui vaizdą – tai vienas iš patikimiausių būdų jam padaryti pikta. Beirute galima pamatyti tokį dalyką kaip vietos gyventojų vadinančią „*pykčio sieną*”. Tai tvirta keturių aukštų siena, po ilgų kovų tarp kaimynų siaurame žemės rézyje iškilusi akivaizdžiai tam, kad užstotų Vi-duržemio jūrą visiems už jos atsidūrusiems namams. Pasak vieno iš mano informantų, kažkur tarp Beiruto ir Damasko ant mažo lopinėlio žemės stovi namas, iš

visų pusų apsuotas kaimynų pastatyta siena, tokio aukščio, kad užstotų vaizdą pro visus langus!

Ribos

Arabų prokseminės nuostatos mums apie jų kultūrą dar šį tą. Pavyzdžiui, čia beveik neįmanoma aptikti tokio dalyko kaip abstrakti ribos sąvoka. Tam tikra prasme, ribų iš viso nėra. Miestų „*pakraščiai*” – taip, bet aiškios užmiesčio ribos (kaip nematomos linijos) – ne. Savo darbo su arabais metu man būdavo sunku išversti mūsiškę ribos sąvoką taip, kad jie tai suprastų savais žodžiais. Stengdamasis išaiškinti skirtumus tarp dviejų labai jau nesutampančių nuostatų, paméginau nurodyti veiksmus, kuriais riba peržengiama. Tačiau tuomet man nepavyko rasti nieko, kas bent iš tolo primintų mūsiškę teisinę ribos peržengimo sampratą.

Arabų santykis su savo nekilnojamuoju turtu yra tarsių santykio su savo kūnu tēsinys ir todėl tolygus pastaram. Mano kalbintieji paprasčiausiai neatkreipdavo dėmesio, kai būdavo užsimenama apie ribos peržengimą. Atrodė, jie nesupranta, ką aš tuo noriu pasakyti. Tai galima paaškinti tuo, kad jų tarpusavio santykiai organizuojami veikia pagal uždaras socialines sistemas nei erdviskai. Musulmonai, maronitai, drūzai bei žydai tūkstantmečiais gyveno savo kaimuose su labai stipriais gimintės ryšiais. Jų lojalumo hierarchija yra: pirmiausia pačiam sau, paskui giminei, tada žemiečiams ar gentainiams ir galiausiai bendratikiams ar tévynainiams. Kiekvienas, nepatenkantis į šias kategorijas, yra svetimas. O svetimas ir priešas, arabų požiūriu, yra labai artimai susijusios sąvokos, jei tiesiog ne sinonimai. Ribos peržengimas šiam kontekste priklauso veikiau nuo to, kas tu esi, o ne nuo žemės arba erdvės ploto su savo ribomis, draudžiamo visiems ir kiekvienam, tiek draugui, tiek priešui.

Apibendrinant galima pasakyti, jog prokseminės nuostatos skiriiasi. Jas patyrinėjus, galima aptikti slaptus kultūrų metmenis, lemiančius atitinkamos tautos pasaulio suvokimo struktūrą. Skirtingas pasaulio suvokimas vedė prie skirtumų apibrėžiant spūstį, tarpasmeninius santykius, taip pat skirtą požiūrį į vidaus ir užsienio politiką. Gerokai nesutampa ir tai, kokiu laipsniu kultūra apskritai daro poveikį bendravimui. Visa tai reiškia, kad miestus reikia pradėti planuoti skirtingai, atitinkamai juose gyvenančių žmonių prokseminėms nuostatomis. Likusius šios knygos puslapius tad paskirsiu miesto gyvenimui aptarti.

Versta iš: Hall E. T. The Hidden Dimension. – New York: Doubleday & Co., 1966. – P. 139–153: XII.
Proxemic in a Cross-Cultural Context:
Japan and the Arab World.
Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Amžiams atsisveikinome su Salomonu Sverdiolu

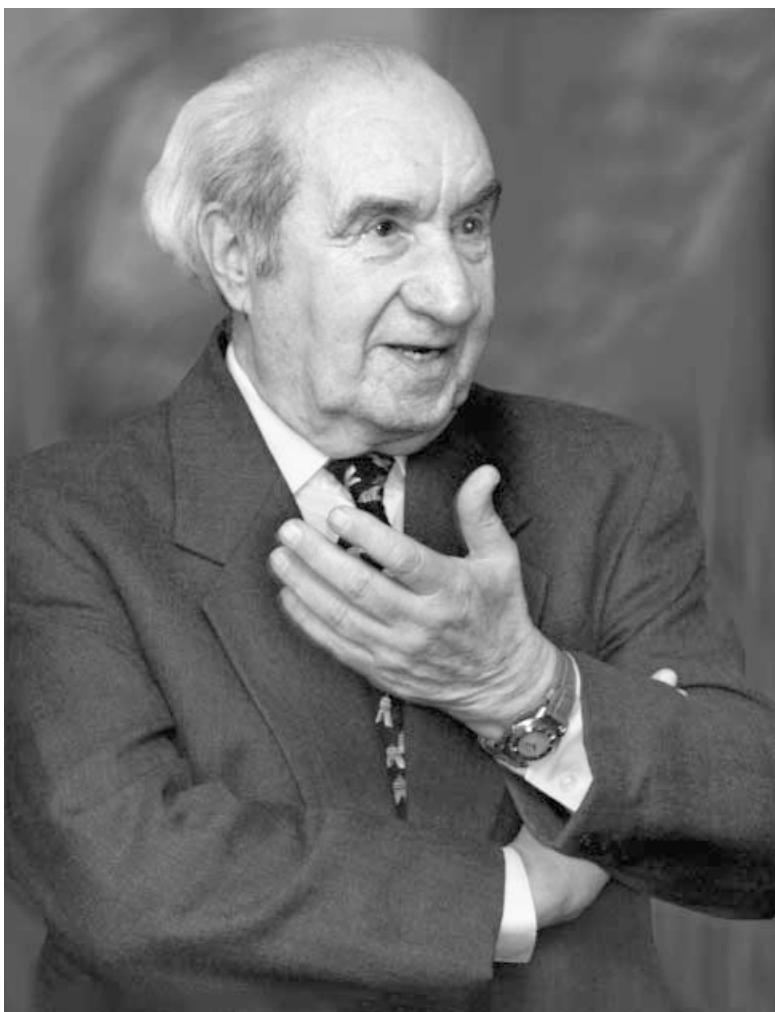
2003 m. sausio 25 d. netekome **Salomono Sverdiolo**, buvusiu Liaudies meno rūmų, dabar Lietuvos liaudies kultūros centro, direktoriaus. Šiais metais jam sukaktų 80.

Salomonas Sverdiolas buvo nepaprastai kūrybinga, įdomi asmenybė. 1954-aisiais trisdešimtmetis „Lietuvos“ ansamblio šokėjas ryžosi nerūpesti ir įdomų artisto gyvenimą iškeisti i administoratoriaus darbą, kuriam paaukojo daugiau kaip tris dešimtmečius, ant savo pečių prisiimdamas ir visus respublikinių Dainų švenčių organizavimo rūpesčius – jis buvo netiesioginis jų dirigentas. Tam reikėjo ne tik pavydėtinės energijos, pasišventimo, atkaklaus sumanumo, drąsių idėjų, norint jas įgyvendinti ne visada palankiomis sąlygomis.

Dainų šventę jis vadino švenčiausia švente. Kai pirmą kartą Vingio parko estradoje choras užtraukė „Lietuva brangi“, o šimtas tūkstančių žiūrovų kaip vienas pakilo, Jis pasakė: „Tai ne tik vietoj tikėjimo, tai – tikėjimas“. Frazė „o šventė buvo gera“, kurią direktorius ištardavo kiekvienai Dainų šventei pasibaigus, iki šiol tebeskamba mūsų, jo auklėtinų, ausyse. Daugybė žmonių Lietuvoje ji gerbė ir mylėjo.

Liūdime dėl šios netekties ir nuoširdžiai užjaučiame artimuosius.

Buvę bendradarbiai

Į Salomono Sverdiolo laidotuves susirinko gausus būrys buvusių bendradarbių, kolegų ir draugų. Per trumpą atsisveikinimui skirtą laiką buvo matyti, kaip mirties uždarumą ardo susirinkusių bičiulių, draugų, mokinių buvimas drauge, jų artumas. Į paskutinę kelionę Salomonas Sverdiolas išėjo lydimas ne tik pačių artimiausių šeimos narių, bet ir didelės „šeimos“, kurią jis sukūrė per savo gyvenimą mokėdamas ne tik pats dirbtį ir iš kitų reikalauti, bet ir sugebėdamas žmoguje matyti žmogų. Visi Jo pamatytieji ir lydėjo Jį į paskutinę kelionę.

Prie kapo duobės trumpus atsisveikinimo žodžius tarė: bendradarbių vardu – Lietuvos liaudies kultūros centro direktorius Juozas Mikutavičius, Lietuvos regionų kultūros darbuotojų vardu – Trakų rajono savivaldybės Kultūros ir turizmo skyriaus vedėja Jadvyga Lisevičiūtė, draugų vardu – profesorius Vytautas Jakelaitis.

„Šią ūkanotą popietę į paskutinę kelionę palydim visiems mums brangų žmogų, – kalbėjo Juozas Mikutavičius, – mums, bendradarbiam, direktorių, jums – kolegą. Salomonas Sverdiolas buvo geras žmonėms, be galio mylėjo Lietuvos kultūrą. Jis jrašė savo vardą į neprofesionaliosios kultūros istoriją, pastatydamas didingą Dainų švenčių „piramide“. Mielas ir mylimas mūsų direktoriai, mes esame laimę, kad leidote būti šalia Jūsų, dirbtį kartu su Jumis. Esame dékingi už tai, kad suteikėte galimybę pratęsti Jūsų darbus.

Labai Jums ačiū. Lietuvos liaudies kultūros centro darbuotojų vardu noriu pareikšti gilią užuojautą šeimai – žmonai Janytei, sūnums Arūnui, Sauliui, Dainiui, visiems artimiesiems.

Dirbdamas Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriu mi, Salomonas Sverdiolas jautė didžiulę meilę žmonėms, dirbantiems rajonuose, kadangi visas jo gyvenimas ir dar-

bai buvo glaudžiai susiję su Lietuvos regionų meno mėgėjų veikla. Prašyčiau tarti žodį Trakų rajono savivaldybės kultūros ir turizmo skyriaus vedėją Jadvygą Lisevičiutę".

„Be galio sunku atsisveikinti su žmogumi, kurį gali laikyti savo mokytoju, – kalbėjo Jadviga Lisevičiutė, – Salomonas Sverdiolas – žmogus, kuriam likimas lémė gyventi gana sudėtingu laikotarpiu. Atvažiavau nusilenkti šviesai Salomono Sverdiolo asmenybei nuo visų Lietuvos regionų kultūros žmonių. Tai buvo žmogus, kurį mes visi, dirbę su juo, galime laikyti savo mokytoju. Jis nevadino mūsų vardais, nevadino pagal pareigas. Jis mus vadino be galio tévišku, be galio švelniu „vaikeliuk”. Su kuo tik nebendrauju, pasirodo, kad visi prisimena šį šviesų Jo žodį. Iš tikrujų, mes tada prieš jį buvom tik vaikeliukai, bet tas „vaikeliuk” mums nebuvo pažeminimas ar Jo svarbos parodymas. Tai buvo téviškas, artimas ir labai nuoširdus „vaikeliuk”, po kurio negaléjai nepadaryti ko prašomas. Mes taip greitai suvokdavom Jo idėjas dar ir dėl to, kad Jis mokojo gerai jas perteikti. Da-

bar aš jau nesutinku tokią vadovą, kurie šitaip bendrautų su savo žmonėmis. Aš nesutinku vadovą, kurie taip gerai atlaikytų išbandymą valdžia. Sunkiausias išbandymas žmogui – išbandymas valdžia. Mes atvažiuodavom į Liaudies kultūros centrą pas direktorių Salomoną Sverdiolą dažnai, ir kai buvo gera, kai vykdavo Dainų šventęs, ir kai buvo sunku. Jis visada surasdavo mums tinkamą žodį. Jį dažnai pavadina nematomu dirigentu. Iš tikrujų turbūt taip ir buvo. Nes net atvažiavęs į rajono renginį, Jis nelaikydavo savęs svečiu. Jis buvo vienas iš organizatorų. Priėjęs labai tyliai pasakydavo: „Vaikeliuk, ačiū tau”. Atvažiavau nusilenkti Salomoно šeimai ir pareikšti nuoširdžią užuojaudą žmonai, vaikams, anūkams, visiems artimiesiems, kurie yra prisilietę prie mūsų gerbiamo Salomoно Sverdiolo gyvenimo. Padékoti Jam už visas gyvenimo pamokas, už likimo dovaną būti su juo kartu, dirbtu su juo kartu. Jis visada bus mūsų mylimas ir nuolat prisimenamas”.

Draugų vardu atsisveikino profesorius Vytautas Jakelaitis:

„– Sveikas, brolau, – taip sveikindavosi Salomonas Sverdiolas, o mūsiškai – Zenkaitis, su savo artimiausiais bičiuliais. Tai su tais iš Pereslavlio ansamblio, iš Jono Švedo liaudies ansamblio, iš bendrų darbų, kai draugystė ištikimai tėsėsi penkiasdešimt šešiasdešimt metų. Ne daug jau mūsų, bet susitikdavom kovo 4 d. pas Kazį Poškaitį, kovo 19 d. – prie Juozo Lingio kapo ir paskui Danutės šeimoje, dar Sverdiolų šeimos jubiliejuose.

Mūsų karta jau jauga į žemę, jausdama, kad padarė kiek galėjo, nors ne visai – kiek norėjo.

Šiandien atsisveikinam su ryškia kultūros veikėjo asmenybe ir sakome – jeigu kiekvienas iš Lietuvos kultūros veikėjų padarytų tiek, kiek Jis, mes būtume kultūringiausia tauta pasaulyje.

Tokius žmones, kaip mūsų Zenkaitis, vadina dorais fanatikais. O tai reiškia visišką pasišventimą darbui.

Tačiau ir ištikimybę šeimai, draugams, bendradarbiams. Jeigu šiandien surinktume jūsų visų atsiminimus, tikrai daugiausia būtų linksmų. Jo asmenybėje gražiausiai derėjo darbštumas, padorumas, įžvalgus jautumas ir begalinis optimizmas.

Mums daug kartų teko matyti ji rūmtai susimąsčiusį, svarstantį sudėtingiausius klausimus ir tuo pat ieškantį savo vaidmens, kai tik apmąstymai virsta veikla.

Mes matėme ji labai drąsų net tada, kai sumanymai atrodydavo beviltiški. Sunku būtų suskaičiuoti tokius įvykius, o iš tiesų tai buvo jo kasdienybė. Pasitraukės iš didelės veiklos, Jis nepaliovė domėtis mūsų kultūros reikalais, išgyveno ir krimtosi, džiūgavo ir sveikino – buvo su mumis. Netgi pernai spalį, po sunkiausios operacijos, vos tik atsigavęs po narkozės, jis jau garsiai samprotavo – kaip turėtų atrodyti artėjanti Dainų šventė. O, rodos, jau viskas, jau gana, jau tik ilsėkis ir džiaukis provaikaičiais. Jais džiaugtis tikrai verta, bet kaipgi – be darbų, be sumanymų, be apmąstymų.

Dabar čionai dar plevena Zenkaičio nenuorama davia virš mūsų. Bet netrukus išeisim iš čia – kiekvienas sau ir savo likimo takais.

O ką išsinešim?

Kiekvienas širdyje išsinešim gerumą, kurio galėjome iš jo pasimokyti.

– Sudie, brolau! Dabar susitiksime tiktais gražiausiuose atsiminimuose.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

IN MEMORIAM

Bidding farewell to Salomonas Sverdiolas

A valedictory speech at Salomonas Sverdiolas' (28 12 1923 – 25 01 2003) death has been published in the article. Over 30 years he headed the Lithuanian Folk Culture Centre and was one of the main organizers of Song festivals. Many co-workers and friends grieve over him as they lost a prepossessing personality, an enthusiastic cultural worker and a real generous person.

Aštuonioliktoji Europos etnomuzikologijos seminaro konferencija Druskininkuose

Du tūkstančiai antrųjų metų pabaigoje pirmąkart Lietuvoje vyko didžiausios Europoje etnomuzikologų organizacijos, vadinamos Europos etnomuzikologijos seminaru (European Seminar in Ethnomusicology – ESEM), konferencija. Per 70 konferencijos dalyvių iš daugelio Europos šalių, Japonijos, JAV ir Pietų Korėjos svarstė Baltijos regiono tradicinės muzikos būklę bei naujų tyrinėjimo metodikų taikymą. Lietuvos pasirinkimas tokiai aukšto lygio konferencijai netiesiogiai liudija mūsų etnomuzikologų darbo įvertinimą, organizacijos vadovų susidomėjimą Baltijos regiono tradicinė muzikine kultūra.

Konferencijos pranešimai naujai atskleidė didelę Baltijos tautų tradicinės muzikos žanrų ir stilių įvairovę. Se- nasis lietuvių etnomuzikologų bičiulis Tamperės universiteto profesorius T. Leisiö naujomis spalvomis perpiešė Europos bei Eurazijos tautų liaudies muzikos dermes, iš-skirdamas trijų rūšių pentatonikas. Oslo kolegijos docen- tas A. Stölen, pasiremdamas skirtingomis pietų ir šiaurės samių melodijų dermėmis, pateikė naują Skandinavijos samių etninės istorijos interpretaciją, parodė, kad tradicinės muzikos duomenys kartais gali praversti tiriant tūks- tantmečių senumo įvykius, sprendžiant labai komplikuotus tautų etnogenezės bei raidos klausimus. Estų literatūros muziejaus Tartu mieste bendradarbė A. Vissel gvildeno es- tų ganymo folkloro melodijas. Pratęsda- ma tradicinės muzikos ir etninės istorijos sąsajų paieškas, ji aptarė pietų estų, ly- vių, latvių bei šiaurės estų, votų, ingrų, taip pat šiaurės estų ir suomių, estų, latvių, lie- tuvių bei estų, karelų, šiaurės vakarų rusų ryšius. To paties muziejaus vadovė T. Ojamaa lygino estų runų ir nganasanų šamanų melodijas. Jos išvada paneigia ling- vistų teiginį, kad estų muzikos šaknų reikėtų ieškoti rytuose, už Uralo kalno. Pas- taruoju metu labai padaugėjo duomenų, patvirtinančių vykus genčių migraciją iš pietų į šiaurę. T. Sarg svarstė estų runų eilėdarą. Latvių muzikos tradicijas aptarė Edinburgo universiteto bendradarbė Ch. Jaremko–Porter. Jos pranešime buvo ly- ginamos dviejų tipų folklorinio judėjimo grupės – *Skandinieki* ir miesto gyventojų grupės *kopas*, bandyta atskleisti jų visuo- meninę įtaką. Lietuvių literatūros ir tauto- sakos instituto etnomuzikologės A. Žičkie-

nė ir A. Nakienė tyrinėjimo objektu pasirinko lietuvių tra- dicinę muziką: A. Žičkienė aptarė įvairių Lietuvos regio- nų raudų muzikines ypatybes, bandydama jas sieti su slavų bei ugro-finų muzikinėmis tradicijomis; A. Nakienė dė- mesj sutelkė į 1935–1939 metų liaudies muzikos įrašus, atskleidė per keletą dešimtmečių įvykusius liaudies mu- zikos suvokimo pokyčius.

E. Dahlig–Turek iš Varšuvos universiteto aptarė len- kų muzikos ypatybes (ritmo formules, muzikos instrumen- tus, šokius), bendras daugeliui Baltijos tautų, ir pabandė jas paaiškinti abipusėmis įtakomis. Varšuvos universite- to Muzikologijos instituto vadovė S. Žeranska ištirė, kaip pietyrių Lenkijos liaudies dainininkai suvokia melodijų tipus ir pasiūlė naujų melodijų klasifikacijos metodologi- ją. I. Gjertsen iš Bergeno universiteto drauge su M. Jer- sild iš Stokholme esančio Švedų liaudies dainos archyvo pristatė bendrą projektą „Tadicinis liuteronų giedojimas Šiaurės ir Baltijos šalyse“. Šį projektą padeda įgyvendinti ir Klaipėdos universiteto liaudies muzikos tyrinėtojai. Skandinavijos šalių etnomuzikologės atskleidė mažai tir- tą tradicinės religinės muzikos aspektą ir pateikė pluošta melodių atitikmenų.

Diskusijų sesija „Akustiniai liaudies muzikos tyrinėjimai“. Jau Roos, Rytis Ambrazevičius, Daiva Vyčinienė, Rimantas Astrauskas.

Dainuoja Arufin Stölen. Iš kairės: Simka Arom, Ilze Reuter, Speranta Radulescu, Olivier Tourny, Ingrid Gjerdzen, Giovanni Giuriati, Serea Facci.

Diskusijų sesijoje daugiausia buvo svarstyti įvairūs liaudies muzikos tyrinėjimuose taikomų metodologijų klaušimai. Bandyta naujai pažvelgti į ekspedicinius tyrinėjimus. Vienu jdomiausiu šios krypties darbų laikytina Varšuvos universiteto profesorės A. Čekanovskos pateikta dviem iškilių XX a. pradžios etnologų – J. Čekanovskio ir B. Malinovskio naudotų metodų lyginamoji studija. Amsterdamo universiteto prof. Wim van der Meeris daugiausia démesio skyrė kolonijų muzikologijos ypatybėms aptarti, jis pastebėjo, kad būtent tokios muzikologijos reliktas yra Indijos muzikos „šruti“ samprata. Aberdeno universiteto prof. I. Russelas tarsi pratesė diskusijas, pateikdamas ir komentuodamas Škotijos čigonų muzikos tyrimo pavyzdžius. Bukarešto Valstiečių muziejaus bendradarbė S. Radulescu pristatė bendrą rumunų ir prancūzų etnomuzikologų lauko tyrimo projektą ir komentavo iškilusius metodologinius klausimus. Prancūzijos nacionalinio mokslinių tyrimų centro bendarabarbis O. Tourny svarstė kolektyvinio ekspedicinio tyrinėjimo problemas, analizuodamas Etiopijoje vykdomą projektą ir jo realizavimo patirtį. Konferencijos kulminacija buvo minėto Prancūzi-

jos nacionalinio mokslinių tyrimų centro vienos sekcijos vadovo prof. S. Aromo ir jo bendaradarbių N. Fernando ir F. Maranolos Afrikos dermių bei derminimo sistemų tyrimo eksperimentų pristatymas. Prof. S. Aromas sukūrė originalią tyrimo metodologiją, kurią interaktyviu būdu pritaikė subtilių specifinių muzikinių ypatybių tyrimui ir pasiekė įspūdingų rezultatų.

Intrigujanti buvo dvięjų Europos etnomuzikologijos seminaro vadovų – prezidento Ogio universiteto prof. U. Willio ir generalinio sekretoriaus – Kölno universiteto prof. R. Schumacherio diskusinė sesija, kurioje abu, pateikdami pluoštą jdomių pavyzdžių, aptarė konfrontuojančias (interpretacinę ir kognityvinę) metodologines kryptis.

Semiotikos metodologijos įtaka buvo aiškiai juntama Romos universiteto doktorantės L. Leante pranešime „Tarpkultūrinė recepcija ir prasmė Pasaulio muzikoje“. Autorė svarstė muzikos stilių kaitas išeiviu iš Azijos bendruomenėse, gyvenančiose Londone ir kituose didmies-

Dainuoja ir šoka Tabako Inoue. Iš kairės Scharlotte Vignau, Gaila Kirdienė, Ian Russell, Raimonda Zalagaitytė.

čiuose. Vienos universiteto Muzikologijos instituto prof. R. Allgayer-Kaufmann semiotinio tyrimo objektu pasirinko Brazilijos liaudies muzikos teatro vaidinimą (Bumba-me-o) Sao Luis do Maranhao miestelyje. Ji pabandė parodyti skirtingus raiškos lygmenis, atskleisti jų sąveiką konstruojant muzikos įvykio prasmę.

Edukacinė tyrimo problematika išryškėjo Pavijos universiteto prof. S. Facci pranešime „Etnomuzikologija ir muzikos edukacija: globalinė ar lokalinė perspektyva?“. Autorė gvildeno labai aktualią temą ir ragino ieškoti balanso tarp minėtų edukacinių tendencijų.

Buvo pristatyta ir viena madingų tyrinėjimo krypčių, vadinamoji lyčių (gender) studija. Diskusijų sekocijos temą „Moterys, muzika ir apeiga: tarpkultūrinio bendrumo tyrimas“ suformulavo ir jai vadovavo uzbekų kilmės Londono universiteto prof. R. Sultanova. Išgirdome Kalifornijos universiteto doktorantės T. Merchant pranešimą apie Uzbekijos moterų vestuvines dainas, Seulo universiteto doktorantę I. Park pristatė studiją „Moterys ir airių smukavimo tradicija“, Tokijo „Šventosios širdies“ universiteto prof. Y. Okazaki apibendrino giminystės ir lyčių santykius Indonezijos Toba Batak ceremonijose, Saitamos Daito Bunka universiteto prof. T. Inoue apibendrino kampaniją prieš Devadasi (Dievo mergelės) instituciją Pietų Indijoje, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto atstovę R. Žarskiene aptarė moterų skudučiavimo papročius Šiaurės rytų Europoje.

Inovacių metodologijų paieškos atskleidė diskusinėje sesijoje, kuriai vadovavo dr. R. Sager iš Techaso universiteto. Ji drauge su prof. U. Williu bei Milton Keines Atvirojo universiteto prof. M. Claytonu nagrinėjo atskirų atlikėjų ritminio suderinamumo (entrainment) klausimą. Pasirinktą temą sesijos dalyviai pabandė atskleisti pasitelkdami kompiuterinės analizės duomenis.

Lietuvių etnomuzikologams buvo patikėta surengti atskirą diskusinę akustinių liaudies muzikos tyrinėjimų sesiją, kurioje D. Vyčinienė ir R. Ambrazevičius pristatė sutartinių akustinio tyrimo rezultatus, R. Astrauskas aptarė akustinius dainininkų tembrų tyrimus, o Tartu universiteto prof. J. Rossas – skiemėnų ilgio santykų tyrimus estų runose.

Tarp laisvųjų temų – Bambergo universiteto doktorantės Ch. Vignau pranešimas apie muzikavimą ragais Šveicarijos Alpėse bei tautinio identiškumo sampratą. Buka-rešto Etnografijos ir folkloro instituto bendradarbis M. Marian-Balasa aptarė pietinėse JAV valstijose paplitusią savitą religinio giedojimo rūšį, kuri siejasi su piktografiniais natū ženklais.

Daugelis žiūrovų, matyt, ilgam prisimins minskietės prof. Z. Možeikos pranešimą „Kognityvinis vizualinės antropologijos metodas: etnomuzikologinis filmas“, kuriame autorė praktiškai demonstravo etnografinio dokumentinio filmo privalumas ir per muzikos prizmę atskleidė tragiskas Černobylio katastrofos pasekmes. Seminaro dalyviai galėjo pasižiūrėti ir lietuviškus videofilmus „Skrydis per

Lietuvą“, filmus apie Nibragalio kaime išlikusį daugiaabalsį dainavimą bei dzūkų raudojimo tradicijas.

Džersyje (Jungtinė Karalystė) reziduojantis choreologijos profesorius Roderykas Lange skaitė Europos etnomuzikologijos seminaro įkūrėjo Johno Blackingo memorialinę paskaitą „Šokis ir tyrinėjimas“, kurioje apžvelgė šokio tyrinėjimo istoriją ir teoriją, tyrimo metodikos kaitą, tyrinėjimo rezultatus ir problemas. Prelegentas, kurį konferencijos dalyviai vienbalsiai išrinko organizacijos garbės nariu, pastebėjo, kad, nepaisant akivaizdžių rezultatų, choreologija iki šiol kovoja už pripažinimą humanitarinių mokslių sistemoje.

Svečiai galėjo artimiau susipažinti su Dzūkijos muzikinėmis tradicijomis, jiems koncertavo Druskininkų dainininkės, o nuvykę į Mardasavo kaimą, jie klausėsi aplinkinių kaimų atlikėjų, drauge mokėsi šokių bei žaidimų, skanavo tradicinių valgių.

Seminaras pasibaigė, svečiai išvyko namo, tačiau jo poveikis bus jaučiamas ne vienerius metus. Ir ne vien todėl, kad kitais metais turėtų pasirodyti pranešimų rinkinys. Informacijos mainai, galėjimas palyginti, pasisemti patirties, iš arti pamatyti, susipažinti, pabendrauti su žymiausiais specialistais, pateikiančiais savo naujausius darbus, galėjimas gauti jų patarimą, padrašinimą, bendradarbiavimo pasiūlymą – tai yra labai svarbūs kiekvienam mokslininkui dalykai, skatinantys ir padedantys siekti profesinio darbo aukštumų.

Seminarą surengti padėjo Lietuvos mokslo ir studijų fondas, Lietuvos muzikos akademija, Lietuvos kompozitorų sąjunga. Rengėjai nuoširdžiai dėkoja Dainavos sanatorijos direktoriui Z. Streikui, sudariusiam geras darbo ir gyvenimo sąlygas svečiams, Liaudies kultūros centro direktoriui J. Mikutavičiui už paramą transportu, Muzikos akademijos Etnomuzikologijos katedros dėstytojams ir studentams bei visiems, kurių nuoširdus darbas padėjo igyvendinti šį retą renginį.

Rimantas ASTRAUSKAS

The 18th European Ethnomusicology Seminar conference in Druskininkai

Rimantas ASTRAUSKAS

In September 2002 the conference of the major European ethnomusicological organization called the European Ethnomusicology Seminar was held in Druskininkai (Lithuania). It was attended by over 70 delegates from many European countries, from as Japan, the USA and South Korea. The condition of traditional music in the Baltic region and the adjustment of the new research methods became the focus of the debate. The reason for choosing particularly this place for the conference was the fact that the leaders of the conference showed their great interest in traditional music of the Baltic region and recognized a rather high level of Lithuanian ethnomusicology.

Sutartinių ir skudučių keliais

Tikslesnio ir gražesnio pavadinimo kaip „Sutartinių ir skudučių keliais” knygai apie įžymųjį tautosakininką Stasį Paliulį, ko gero, ir nesugalvosi. Didžiulės apimties (528 puslapių) knyga pasirodė (ir buvo pristatyta plačiajai visuomenei) iškiliojo vabalninkėno 100 metų sukakties proga – 2002 m. gegužės 7 dieną. Beje, visų mylimam ir gerbiamam Maestro iki šios prasmigos datos pritrūko vos penkerių metų...

Tik išvydusi dienos šviesą, knyga buvo tiesiog graibstoma (pristatymo metu ją visiems malonai dovanovo S. Paliulio sūnus – Vilniaus Gedimino technikos universiteto doc. Gražvydas Paliulis, beje, knygą išleidęs savo lėšomis). Džiugu, kad ne trūko atskleisti ir šios monografijos praktinė nauda – dar nepraėjus né mėnesiu nuo išleidimo, jos citatos jau buvo panauotos Lietuvos muzikos akademijos Etnomuzikologijos katedros bakalauro ir magistrų ginamuose darbuose. Atrodytų, kas gi anksčiau neleido jauniems etnomuzikologams domėtis S. Paliulio kūrybiniu palikimu, jo mintimis? Matyt, pagrindinė priežastis ta, kad S. Paliulio darbai buvo išblaškyti po įvairiausio lygio žurnalus ir knygias, kiti – dar nepublikuoti. Be to, iki šiol, galima sakyti, nebūta ir deramo S. Paliulio, tautosakos rinkėjo, tyrinėtojo, skelbėjo ir populiarintojo, įvertinimo.

Mintis atidžiau pažvelgti į S. Paliulio asmenybę bei jo paliktus darbus kilo Lietuvos muzikos akademijos prof. dr. Algirdui Vyžintui – knygos sudarytojui ir parengėjui. Jis knygos pradžioje ir pabandė apžvelgti visą S. Paliulio kūrybinį palikimą, įvertinti jo įnašą į lietuvių etnomuzikologiją bei Lietuvos kultūrą apskritai. Akiavazdu, kad S. Paliulis iki šiol per mažai įvertintas kaip muzikinio folkloro tyrinėtojas (antai jo sudarsta kapitalinė knyga „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai“ (1959) daugelio nepagrįstai laikyta tik folkloro rinkiniu). Tiesa, tyrinėjimo srityje S. Paliulio nuveikta, iš pirmo žvilgsnio, lyg ir nedaug – etnomuzikologams bene labiausiai žinomas jo straipsnis „Daudžių poveikis sutartinių muzikai“ („Muzika“, nr. 4, 1984, p. 87–95). Daugelis kitų teorinių pastebėjimų ar apibendrinimų taip ir likę nepaskelbta. Beje, apie sutartines bei jų atlikimą įvairiais instrumentais parašyta daug mokslo populiarinimo straipsnių, tačiau esperanto kalba – mat S. Paliulis norėjęs, kad šios originalios giesmės būtų išgarsintos ne tik Lietuvoje, bet ir sveturi.

Taigi, norėdamas įrodyti S. Paliulio tyrinėjimų gausą ir svarbą, knygos sudarytojas A. Vyžintas sumanė visus svarbesnius tautosakos tyrimo darbus publikuoti vienoje knygoje. Nepaisant skirtinės rašymo laikotarpio (nuo jaunystės, 1926 m., iki pat mirties – 1996 m.), krūvon sudėtos S. Paliulio teorinės mintys neatrodo nebrandžios, nesolidžios, neoriginalios ir pan. Priešingai, jos rodo ne tik nuolatinį tautosakininko domėjimą skudučiais ir kitais pučiamaisiais instrumentais, giedamujuj ir pučiamujuj sutartinių atlikimu, jų terminu, sinkretizmo klausimu ir kt., bet ir rimtus bandymus visa tai apibendrinti.

Tautosakininko gyvenimas ir darbai

Daug vietos knygoje užima pirmą kartą publikojamas 1933 m. Vytauto Didžiojo universitete apgintas S. Paliulio diplominis darbas „Mūsų giesmės (sutartinės)“. Skaitant šį darbą šiandien, kai kurios mintys atrodo šiek tiek naivokos, kai kurios – lyg ir pasenusios (juk per tiek laiko vis dėlto gerokai pažengta sutartinių tyrinėjimo srityje!). Tačiau nepamirškime, kad tai buvo pirmasis bandymas tyrinėti sutartines (iki tol tik A. Sabaliauskas buvo atkreipęs dėmesį į pagrindinius sutartinių muzikos bruozus)! Be to, kai kurios S. Paliulio mintys nepraranda aktualumo

ir šiuolaikinėje etnomuzikologijoje (antai vis dar tenka ginčytis ir kovoti dėl S. Paliulio anuomet primytinai siūlyto vartoti mokslinėje literatūroje termino *giesmė*, kai kalbama apie sutartines ir norima jas atskirti nuo dainų). Vertina tai, kad publikuojant šį seną diplominį darbą, išlaikytas (redaktorės Vidos Daniliauskienės iniciatyva) senasis rašymo stilis – autentiškumo jam suteikia šiandien nebevarojami terminai: „dainų tūris“, „sekundės intervalas“, „trijinis taktas“, „pavilklinės dainos“ ir pan. Beje, S. Paliulis buvo parengės spaudai gerokai papildytą bei patobulintą minėto diplominio darbo variantą, pavadinęs ji „Šiaurės rytų Lietuvos sutartinės giesmės“ (knygoje spausdinami keli šios studijos skyriai).

Manyčiau, kad knygos parengėjo mintis išspausdinti vienoje vietoje geriausius S. Paliulio straipsnius yra tiesiog puiki. Kiekvienas atskiras straipsnis laikytinas originalia tautosakos apybraiža, o visi kartu – išsamia, nepaprastai vertinga etnografinės tematikos studija. Skaitant šiuos straipsnelius, stebina S. Paliulio sugebėjimas ne tik akyli pastebėti daugelį to meto buities detalių, žmonių elgsenos, kalbėsenos ypatumų, bet ir visa tai pertekli (labai vaizdinga kalba) šiuolaikiniam skaitytojui. Manyčiau, kad šie etnografiniai „vaizdeliai“ („Pasakutinė sutartinių ląkštėgala“ – apie sutartinių giesmininkę Viktę Našlénienę, „Sutartinių suktinis, kurį šokės net Petras I“, „Apaščios apylinkių liaudies muzikantai“, „Sutartinių ir skudučių keliais“ ir kt.) – patraukliausia ir bene vertingiausia knygos dalis. Jie (skirtingai nei kai kurios grynnai teorinės mintys), galima sakyti, nesenstantys. S. Paliuliui, kaip reta, pavyksta „kalbėti“ nuoširdžiu, „nemoksliniu“ tonu, pamažu užvaldančiu skaitytoją, tiesiog nukeliančiu ji į XX a. pradžią. Galbūt tai ir lémė knygos populiarumą tarp jaunimo (kaip minėta, ji jau cituota naujausiuose studentų mokslo darbuose).

S. Paliulio būta spalvingos asmenybės. Monografijoje tai geriausiai atskleidžia iš jo paties dienoraščio puslapių („...rodū dainuoti, rodū dainuojančių klausyti; rodū groti, rodū grojančių klausyti; rodū skambyt, rodū skambinant šokę trepsėt...“; „...ko vo 9 d. Valstybės teatre surengėm propagandinį skautų laužą. Man teko laužui vadovauti. Nelengvos pareigos, bet neblogai pavyko...“; „...aš mokytojas, aš generolas, armijos „žalnierių“ pagarbas teikia, kepures trauko...“; „...skudučius siuntinėsim skautų draugovėm. Kitąmet padarysim skudutininkų sanplauką, pūsim keli šimtai kartu. Ok, džium!“; „...sugržęs iš Estijos, tran-

kiaus po savo mylimą kraštelį, pilką, šiaudinį. Rinkau sutartines, skudučių ir ragų muziką. Pavažinėjau po salamiestėnus, kupiškėnus. Na ir čiuptelėjau. Vertingų dalykų čiupau. Įdomu ir malonu kaledoti tautosakos..."). Asmenybės bruožus papildo knygoje publikuojami S.Paliulio bendražygį, kolegų, mokinį ir kitų artimų žmonių prisiminimai. Įdomu, kad kai kurios mintys bei susitikimų su Maestro aprašymo detalės daugelyje prisiminimų kartojasi, bet visos jos savaip iprasminamos kaip individualūs vieno ar kito žmogaus išgyvenimai (taigi skaitytojo tie pasikartojimai nevargina). Knygoje publikuota daugybė nuotraukų iš asmeninio S. Paliulio archyvo – visos jos ne kartą buvo rodytos lankytojams, užklydusiems pas Maestro pasisemti jo ilgametės tautosakos rinkimo, kaupimo bei populiarinimo patirties.

Taigi ši knyga (išleista Lietuvos muzikos akademijos Etnomuzikologijos skyriaus), sakyciau, – viena iš nedaugelio naujų tautosakos knygų, skatinančių skaitytojų ne gvildenti mokslines

problemas, ne ieškoti autoriaus (šiuo atveju – S. Paliulio) teorijų nepagrįstumo, trūkumų ir pan., o tiesiog džiaugtis, kad šalia mūsų gyvanta gražios asmenybės, dirbusios prasmingus darbus, kurie išliks kartų kartoms...

Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ

BOOKS

On voyage of sutartinės and skudučiai

Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ

The book of scientific articles, ethnographic „scenes“ and passages from a diary written by Stasys Paliulis primarily accounting for its value as a comprehensive ethnographies study, with the emphasis put on the wittiness of the author's personality and the mastery of his language was compiled and presented by Algirdas Vyžintas.

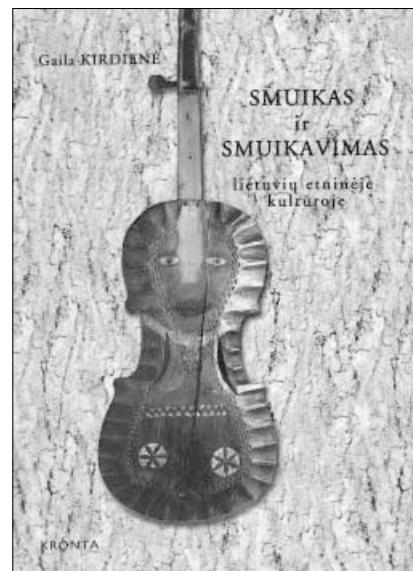
Ilgai laukta ir labai reikalinga

Taip galėčiau trumpai apibūdinti daktarės Gailos Kirdienės knygą „Smuikas ir smuikavimas lietuvių etninėje kultūroje“, išleistą 2002 metais leidykloje „Kronta“. Šioje knygoje pirmą kartą išsamiai tyrinėjami lietuviški liaudiški smuikai ir jų pirmtakai bei į juos panašūs styginiai instrumentai, griežimo tradicijos, repertuaras, papročiai. Knygoje gretinant ir lyginant duomenis, gaunamus iš įvairių šaltinių, bandoma nustatyti per ilgą laiką susiklosčiusias liaudiško smuikavimo ypatybes, lyginti lietuvių ir kitų tautų tradicijų panašumus ir skirtumus.

Gaila Kirdienė néra ir niekada nebuvo tik „sausa“ teoretikė, dėliojanti archyvų popierėlius iš lentynos į lentyną. Ji – ir puikiai koncertuojanti smuikininkė folkloristė, išstudijavusi įvairių regionų smuikavimo tradicijas, jas demonstruojanti scenoje drauge su liaudies muziką grojančia savo grupe „Griežikai“. Tai yra geras pavyzdys žmogaus, kuriam mokslinis darbas padeda praktinei veiklai, o ši skatina vis toliau studijuoti tradicijas, kurios vėliau nenumiršta, bet iجاuna naują gyvenimą scenoje. Su „Griežikais“ G.Kirdienė džiugina ne tik visos Lietuvos folkloro entuziastus, bet ir daugelio pasaulio šalių publiką. Jos kolektyvas koncertavo dešimtyse tarptautinių festivalių, laimėjo galybes prižy. Būdama profesionali smuikininkė ir etnomuzikologė, Gaila Kirdienė knygoje siekė ne tik apžvelgti istorinę smuiko praeitį, bet atskleisti smuikininko ir smuikavimo vaidmenį lietuvių liaudies papročiuose, apeigose, išsiaiškinti smuikavimo paskirtį ir prasmę. Belieka tikėtis, kad kada nors autorė išleis ir CD, kuriame bus surinkti žymiausių Lietuvos liaudies smuikininkų jrašai. Tokiu būdu apie smuikavimo ypatumus galėsime ne tik skaityti, bet ir juos girdėti.

Smuiką vadinantieji bendratautiniu instrumentu nedažnai te-susimąsto, kad tai néra tik vakaruškų, pasilinksminimų ir šokių muzikos instrumentas. Nedažnas gal ir žino, kad pirmosios rašytinės žinios apie jį Lietuvoje siekia XIV amžių, kad šis instrumentas glaudžiai susijęs su mitologija ar kad jis vadintas muzikos instrumentų karaliumi.

Perskaitę knygos įvadą, gauname išsamiajį informaciją apie

istorinius, smuiko gyvavimą Lietuvoje nušviečiančius šaltinius, šio instrumento pavadinimų gausą, senajį repertuarą ir kt. Atkeiliav iki XX amžiaus, išsamiau susipažiame su liaudiško smuikavimo tyrinėjimais, prisimename liaudiškų smuikų mokslinių tyrinėjimų pradininką – muzikologą ir kompozitorių Juozą Žilevičių, sužinome apie R.Gučo, A.Karaškos, M.Urbaičio, M.Baltrėnienės ir kitų žymiuosius muzikų indėlių iš šių mokslo susipažiame su archyvu duomenimis apie smuikininkus.

Išsamus ir kruopštus tyrimas pradedamas skyriuje *Lietuvių liaudies smuikai*. Čia skaitytojas sužino apie lietuviškų smuikų ir strykų tipus, jų dalį pavadinimus. Turbūt nedaug kas girdėjo gražu K.Sirvydo 1642 m. žodyne pateiktą smuikininko pavadinimą *žaidėjas striūnomis*, arba F.Kuršaičio – *smuikažaidis*, Klaipėdos krašto *špylmaną*, arba tokius smuiko pavadinimus: *griežinė*, *skripka*, *smuika*, *skryptyčia*, *muzikėlė* ir kt. Buvo sakoma, kad smuiku yra *žaidžiama*, *čiškinama*, *čyrenama*, *špyliuojama*, *griežiama*.

Knygoje aprašomi patys seniausi ir priimtyviausi piemenų smuikai, gaminti iš lentelės, vėlesni skobtiniai ir sudėtingesni smuikai, jų dydžiai, forma, dalys, skirtumai ir panašumai. Gerai įsiskaitęs ir išsi-analizavęs, kas čia parašyta apie smuikų gamybą, ne vienas nagingesnis žmogelis sau kokį smuikelį galiėtų susiresti.

Vertinges, nors ir nedidelis, skyrelis (jį galima būtų ir išplėsti) skirtas akustikai, vienai svarbiausiui muzikos instrumento gyvavimo sričiui. Čia net pateikiama spektrograma ir muzikantų bei instrumentų meistrų, gamintojų vertinimai, dėl kokiu priežasčiu instrumentas neskamba.

Kai jau žinome smuiko Lietuvoje istoriją ir techninius ypatumus, leidžiamės į kelionę po Lietuvą – susipažinti su žymiausiais Lietuvos smuikininkais, smuikdirbiais, ansambliais, repertuaru, pasižvalgyti po nuotraukų albumus. Knygoje gan aiškiai išskirtos regioninės smuikdirbystės tradicijos. Meistrų daugiausia

buvę Aukštaitijoje ir Žemaitijoje. Įdomu sužinoti apie šeimų, giminų muzikavimo tradicijas. Plačiai žinomas Berenių, Abromavičių, Jakų, Jančų giminės, kuriose smuikuoją ir kitais instrumentais griežia jau penkta karta. Po keturias muzikantų kartas turi Ragažinskų, Baltrušaičių, Zubikų šeimos. Autorė išvardija net 32 giminės, kuriose muzikuoja trys, ir 112 – dvi kartos. Dažniausiai smuikuodavo ūkininkai ir amatininkai, pasitaikydavo mokytojų ir bibliotekininkų. Toliau šiame skyriuje autorė rašo apie tradicinio griežimo smuiku ypatybes, smuiko ir strypo laikymo dėsningsumus, solinį ir ansamblinį smuikavimą. Beje, kai kurie smuikininkai dar ir dainuodavo, buvo laikomi gerais dainininkais, nors dainuoti griežiant smuiku yra nelengva.

Mitinės ir simbolinės smuikavimo prasmės – taip vadinamas trečiasis knygos skyrius. Muzikos instrumentai, kaip ir daugelis liaudies buities daiktų, turėjo ir mitinę, simbolinę prasmę. Smuikas dažnas kalendorinėse ir šeimos apeigose, minimas pasaikoje, dainose, smulkiojoje tautosakoje, burtuose, magijoje. Sakoma, kad smuikas atspindi žmogaus kūno proporcijas, todėl turbūt neatsitiktinai daugelis meistrų grifo gale išdroždavo ir žmogaus galvutę. Sakoma, kad muzikos instrumentai turi sielą. Kai kas mano, kad ir žmogaus siela gali į juos pereiti. Muzikos instrumentas lengvina žmogaus dalią, darbus, padeda varguose, kartais net gelbsti gyvybę. Lietuvoje smuikas dažnai būdavo personifikuojamas, sudvasinamas. Tai rodo ne tik smuiko ir jo dalių pavadinimai (neretai atitinkantys žmogiškuosius), bet ir puošyba, simbolika. Tautosakoje smuikas dažnai siejamas ir su mitine būtybe ar žmogumi, ir su gyvūnu, medžiu. Tad knygoje neatitiktinai rašoma apie smuiką ir medžius, smuiką ir gyvūnus.

Smuikavimas ir magija. Lietuvoje buvo tikima, kad smuikas, smuikininkas ir smuikavimas turi maginės galios. Žinomi burtai smuiko balsui pagerinti, tačiau egzistuoja ir magija, galinti pa-kenkti smuikininkui. Galima padaryti, kad imtų stygos trūkinėti, strykas slydinėti, net pirštai nesilankstyti. Ne veltui yra posakis: *visi velniai – visi muzikantai*. Manau, kad taip galėjo būti kalbama dėl kelių priežasčių. Pirmiausia – dėl įsitikinimų, kad smuikininkas turi magišką galią. Juk iš tikrujų reikėdavo daug išvermės vienam ar keliems smuikininkams kelias dienas ar net savaites groti vestuvėse, pasilinksminuose. O kas tų jėgų ir ištvermės suteikė? Na, – gal velnias ar kokios kitos požemio jėgos! Gausu yra ir pasakojimų, kaip muzikantas velniui dūsią pardavė, velnio vestuvėse grojo, ir šis jam magiškų galių suteikė. Antra vertus, muzikantai irgi ne šventi: kartais ir degtinėlės padaugindavo, o po to jau ir velniai akysė rodėsi...

Bet smuiko muzika skambėjo ir Dievo ausiai. Gabesnus liaudies smuikininkus vargonininkai kviesdavo ir į bažnyčias drauge pamuzikuoti. Smuiku ten grieždavo per jungtuves, pamaldas, atlaidus, neretai smuikuodavo ir per laidotuves.

Smuikas buvo pagrindinis lietuviškų vestuvinių instrumentas. Mažesnėse vestuvėse smuikuodavo vienas, didesnėse du ar trys, o turtingoje – dar ir boselis ar bügnelis atsirasdavo. Įvairiai laikais skirtinguose Lietuvos regionuose buvo skirtingos smuikininkų samdymo į vestutes, jų darbo vertinimo ir užmokesčio tradicijos. Groti reikėdavo labai daug, kartais net po savaitę kiekvienoje pusėje, tad nei miegot, nei valgyt dažnai nebūdavo kada. Žymesni smuikininkai veždavosi vaikus ar mokinius, kad nors laikinai meistrus pakeistų, kol šie pavalgys, išgers ar pamiegos valandėlę. Smuikininkams atlyginama buvo įvairiai: pinigais, dovanomis, daiktais ar maistu.

Kartais smuikuoti pradėdavo jau vestuvinių išvakarėse ar sužadėtuvėse, grodavo jungtuvių dienos apeigose, šokiamas namuose po jungtuvių, jaunojo ir jaunosios pusėje, piršlio korimo iškilmėse, per vestuvinių vaišes, išlydint svečius. Tad neretai muzikantai spė-

davo susidraugauti, susigiminiuoti, o kartais ir... nusibosti. Nedaug kas prisimena, kaip vestuvinių muzikantus pasitikdavo, puošdavo ir ką tai galėjo reikšti. O kas atsimena, koks buvo pirmasis šokis jungtuvių išvakarėse ar jungtuvių dienos rytą jaunosios namuose, išleidžiant į jungtuves? Kada grieždavo „Povelę”, kada „Suktukę”, o kada dainuodavo „Močiute širdele”? Kokie maršai skambėdavo išleidžiant, kokie sutinkant? Kokie šokių būdavo apeiginiai, o kokie tiesiog pasilinksminimo? Gaila Kirdienė išsamiai paeiliui analizuoją visas vestuvinių apeigų dalis, atkreipdamas dėmesį į tai, koks buvo muzikantų vaidmuo ir repertuaras.

Smuiko vaidmuo lietuvių apeigose neapsiriboją vien vestuvėmis. Smuikininkai grieždavo ir krikštynose, vardynose, laidotuvėse, atminuose. Krikštynoms grojo šokių melodijas, pritardavo dainoms, sutikdavo maršu krikštatėvius.

Smuikininkai dalyvaudavo ir tarpukalėdžio persirengėlių vaikšlynėse, pirmajā Kalėdų dieną grieždavo dainas ir šventas giesmes, antrają – ir šokius. Smuikuodavo Naujujų Metų, Užgavėnių, Velykų, Joninių ir kitų švenčių metu. Tačiau smuikininko darbas skirtas ne tik kitus palinksinti, bet ir save pažvalinti, darbą palengvinti. O ką gi griežė prie darbų?

Piemenys, žinoma, dažniausiai pūsdavo kokią dūdelę, nes šią buvo lengviau pasidirbdinti, tačiau yra žinoma atvejų, kai ir jie, ir naktigoniai smuikuodavo. Smuikas skambėjo darbų pertraukelių metu. Žinomi gausūs pabaigtuvų papročiai su muzika. Knygoje bene išsamiausiai aprašomas smuikavimas jaunimo pasilinksminimo vakarėliuose, gegužinėse, vakarėliuose su vaidinimais. Gal todėl, kad apie tai yra išlikę nemažai informacijos.

Labai įdomiai autorė apibūdina, klasifikuoją smuikavimo, smuikininko vaidmenį lietuvių papročiuose. Smuikavimas turėjo estetine, pramoginę, energetinę, fizinę, psichologinę ar kitokią funkciją, priklausomai nuo to, kur, kada ir kas buvo griežama.

Gailos Kirdienės knyga labai vertinga ir tuo, kad čia surinkta, suklasificuota daugybė archyvinių duomenų: lietuviškų smuikų, saugomų muziejuose ar privačiose kolekcijose sąrašas, alfabetinis smuikininkų, folkloro pateikėjų sąrašas su nuorodomis, kokiame archyve galime rasti jų įrašus, pateiktos net 48 smuikininkų melodijos, užrašytos natomis.

Knygoje kiekvienas ras tai, kas jam reikalinga: šios srities nepažįstantis skaitytojas galbūt pirmą kartą sužinos kai ką apie smuiką ir smuikininkus, folkloro ansamblį dalyvai gaus puikių nuorodų, kur rasti savo repertuarui smuiko melodijų, šokių, dainų, besidomintys vestuvinių papročiais galés sužinoti viską apie smuiką ir smuikavimą apeigų metu, mégstantys meistraut galės pasinaudot čia aprašytomis smuiko gamybos paslaptimis, tikintys burtais ir magija gaus naujo peno savo fantazijai, mokslininkai palygins autorės išvadas ir atradimus su savaisiais, gal pasipildys žinių kraitelę, mégstantys pagrojinėti apsidžiaugs radę smuikininkų melodijas...

Todėl – paskaitykite šią knygą.

Algirdas KLOVA

BOOKS

Has been waited for long and being indispensable

Algirdas KLOVA

Dr. Gaila Kirdienė's book *Fiddle and Making Music with the Fiddle in Lithuanian ethnic Culture* published by the Kronta Publishing Company has been presented. It is the musicologist's comprehensive study on the history of the fiddle in Lithuania, on the role of the fiddle and music making with the fiddle in Lithuanian folk customs and rites as well as on the destination and the sense of music making with the fiddle.

Reškutėnai – „antrasis Kaunas“

Mokytojo Nikodemo Jasiulionio atsiminimus vartant

Knygos „Reškutėnai“ pratarmėje rašoma: „Reškutėnai – geografinė teritorija, kur nuo pačių ankstyvųjų amžių, kai tik formavosi baltų gentys, apsigyveno būtent lietuvių gentis, kuri už didžiojo Rékučių gynybinio pylimo ribojosi su sėliais. Reškutėnai – dvasinė teritorija, kur savita kultūra, papročiai ir tradicijos buvo puoselėjamos nuo žilos senovės, o visų amžių okupantams atkakliai priešinamasi. Tą dvasinės tvirtybės ir pastovumo ryšį liudija gausūs archeologiniai radiniai, rodantys, kad šioje teritorijoje nevyko genčių ir tautų kraustymasis, gyventojai čia buvo senbuviai, o ne ateiviai. Rytų Lietuvos pilkapių kultūra čia gyvavo iki krikščionybės įvedimo, o ir apkrikštijus Lietuvą mirusius dar laidodavo anksčiau iрengtuose pilkapiuose, kurių gausu Rékučių (per 100), Kretuonų, Pakretuonės pilkapynuose“.

Reškutėnų kaimas yra 12 kilometrų į šiaurę nuo Švenčionių. Artimiausia Pakretuonės traukinio stotelė (4 km). Pagal archyvinę medžiagą, 1743 m. čia gyveno 16 šeimų, 1864 m. buvo 13 trobų ir 143 gyventojai, 1934 m. – 60 namų ir 320 gyventojų, 1995 m. čia gyvено 218 žmonių. Pro Reškutėnus tiesėsi artimiausias kelias iš Švenčionių į Ignaliną. Nuosekliai su kaimo istorija susipažinti galima ilgus metus šios vietovės kultūros kaitos atšvaitytus kaiptaniame Reškutėnų „Ryto“ pagrindinės mokyklos muziejuje. Jo steigėjas ir ilgametis puoselėtojas – mokytojas kraštotyrininkas Izidorius Kazakevičius (1925–1994), jo idėjų tėsėja – V. Lapénienė.

Norisi daugiau papasakoti apie šio kaimo kultūrai didelę įtaką dariusių lenkinimo politiką, apie žmones, tuo metu sugebėjusius palaikti šio kaimo lietuviškumą. Bene geriausiai ši laikotarpį savo atsiminimuose aprašo Reškutėnuose tuo metu mokytojavęs Nikodemas Jasiulionis. Toliau apie Reškutėnuose vyrausią dvasinę atmosferą rašau remdamasi muziejuje saugomais jo atsiminimais.

Lietuvių mokyklas, skaityklas ir knygynėlius organizuodavo ir išlaikydavo lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Švenčionių „Ryto“ draugija įsikūrė 1915 m. Ją organizavo kun. A. Mikaila, kun. Bakšys, V. Valiulis, A. Jurkėnas, S. Lemassis, K. Vinciūnas, P. Verkelis ir kt. Prieš karą ši

draugija organizavo vakarėlius, paskaitas, platino lietuvišką spaudą. Per karą draugija apmirė. Kun. J. Petronio iniciatyva ji vėl aktyviai pradėjo veikti 1918 m. Tuomet Švenčionių apskrityje buvo pradėtos steigti pradžios mokyklos. 1918–1922 metais jų jau buvo 100. Nikodemas Jasiulionis

1927 metai. Reškutėnų pradinukai su kun. A. Mikaila (centre) ir mokytojais Elena (dešinėje) ir Nikodemu Jasiulioniais.

Mokytoja Elena Žižmaraitė su savo mokinukais 1935 m. (Nuotrauka iš E. Žižmaraitės, dabar gyv. Australijoje, archyvo).

mokytojo darbą pradėjo 1920 m. Ramaniūnuose, 1922 m. mokytojavo Naujuose Šaminiuose. Okupacijos metu Vilniuje, nors ir nedideliu tiražu, bet buvo leidžiamos lietuviškos knygos. Daug literatūros buvo gabenama iš Kauno. Jei lenkų policija sužinodavo, kad kažkas turi knygų, išleis-
tų Kaune, jas konfiskuodavo, reikalaudavo paaikiinti, iš kur
jos gautos. Mokytojui Nikodemui Jasiulionui Naujuose Ša-
miniuose taip pat prisiėjo išgyventi tokį dalykų. Teko net
persikelti gyventi pas kitus šeimininkus, nors būstą moky-
tojui kaimas suteikdavo savanoriškai (taip pat ir maistu ap-
rūpindavo, nes algos buvo labai mažos). Baigęs mokytojų
vasaros pasitobulinimo kursus, nuo 1923 m. jis pradėjo mo-
kytojauti Reškutėnuose (tarsi neigdamas dabartinių kalbi-
ninkų įtaką, kaimą jis vadino tarmiškai – Raškutėnai). Tuo-

met kaimas buvo apie kilometro ilgio, tame gyveno 97 ūki-
ninkai, jam priklausė Kurmiškio ir Krasnoborkos vienkie-
miae. Prieš karą mokykloje dirbo mokytojas rusas, 1918 m.
„Ryto“ draugija įsteigė lietuvišką mokyklą, nes to prašė vie-
tiniai gyventojai. 1923 m. atvykės į Reškutėnus dėl moky-
klos patalpų susitarė su Jurgiu Nemeika, sutartį sudarė dve-
jiems metams. Sau butą išsinuomavo pas Ad. Lapiną. Ga-
na linksmai mokytojas pasakoja apie savo buitį pas tuos
šeimininkus. Pamokoms ruošdavėsis iki išnaktų, o šeimi-
ninkai nuo 5 valandos ryto imdavo skambinti puodais. Taip
tverti ilgai negalėjęs, tad persikėlė pas Urboną. Ten, nors ir
turejo puikų dviejų kambarių butą, patyrė kitų „stebuklų“.
Šeimininkai paprašė, kad mokytojo bute stovėtų jų spinta.
Joje slėpdavo skanestus ir gérimus. Beveik kas ryta šeimi-
ninkai ateidavo, atsirakindavo spintą, išgerdavo po
gerą taurelę, čia pat užkāsdavo ir tuomet jau eidavo
prie bendro stalo. Mokytojas Nikodemas Jasiulionis,
vos atvykės į Reškutėnus (1923.08.25), sužinojo, kad
čia jau galioja lenkų ponų valdžia, bet sumanė įsteig-
ti mokyklą lietuvių dėstomajai kalba. Paprastai tokį
mokyklų mokytojai buvo parsidavę „išverstarankoviai“, kurie po metų vaikų širdelėse užgesindavo lie-
tuvišką dvasią, įskiepydavo lenkišką (Švenčionélių pa-
tirtis). Tokiose mokyklose pasimokę vaikai gėdyda-
vosi ir net nekėsdavo savo tévų lietuvių. Tokių „mo-
kyklų“ įtaka stipriai jautėsi kasdienio bendravimo metu
– kas 1918–1921 m. buvo tikri lietuviai iš Ragaučinos,
Grybų, Pirkinių, Jusių, Sudotos, Santakos, Garnių,
Šeškuškés, Vilkaslaščių kaimų, 1925 m. su mokytoju
bijodavo pasilabinti, vengdavo susitikimų su „litvinu“,
nes gali pastebeti policininkas. Net jei su tokiu „atsi-
vertėliu“ mokytojas pradėdavo kalbėti lietuviškai, jis
atsakydavo lenkiškai. Reškutėnuose tokio poniro
„raugo“ nebuvo – žmonės savo jégomis bandė išlai-
kyti lietuviybę, 1922 m. pasistatė koplytélę, kuri 1924
m. tapo bažnyčia. Jos statymo iniciatorius buvo V. Pet-
kūnas. Mokytojo darbo pradžia – tévų komiteto rinkimai
ir vaikų sąrašo sudarymas. Vaikų buvo 75. Mo-
kykla turėjo ir inventoriaus: rašomają lentą, gaublį ir
Europos žemėlapį (rusų mokytojo palikimą). Moky-
tojo išradimą – medinius skaitiklius (vėliau tapusius
labai populiairais Švenčionių r. „Ryto“ mokyklose) –
pagamino V. Petkūnas.

Kaimo šviesuolis Nikodemas Jasiulionis su žmo-
na stengėsi geriau pažinti tévus, padėdavo jiems,
kuo galédavo – rašė prašymus ir kt. Ypač daug jé-
gų jie paskyrė kovai su girtavimu ir nešvankybų
pasakojimu.

Po eilinių vasaros kursų ir atostogų 1924 m. par-
vykės į Reškutėnus sužinojo, kad buvo atvažiavusi kaž-
kokia lenkaitė panelė mokytoja su Švenčionių valdi-
ninkeliu ir norėjo čia organizuoti lenkų mokyklą. Atva-
žiavėliai net pasakė, kad dviejų mokyklų čia nebus.
Vietiniai gyventojai reagavo gana šaltai, sakydami, kad
vienu metu negali sudaryti dviejų sutarčių, tad nekvies-
tiems svečiams teko išvykti nieko nepešus. Nikode-
mas Jasiulionis ir jo žmona toliau sėkmingai darba-

Pirmai Reškutėnų lietuviška mokykla, kurią čia įsteigė „Ryto“ draugija.
Dabar – Reškutėnų „Ryto“ pagrindinės mokyklos muziejus.

Izidorius Kazakevičius, mokyklos muziejaus įkūrėjas, ilgametis jo
puoselėtojas, su savo surinktais eksponatais.

vosi su 75 vaikais. I ir II skyrius mokėsi nuo 8 iki 12 val., III–IV – 13–17 val. Mokytojai subūrė puikų vaikų chorą, kuris kartą per mėnesį padainuodavo koplytėlėje, parengdavo Kalėdų šventės programą, ir 32 asmenų (21 moteris ir 11 vyru) jaunimo chorą. Šis chorus pasirodydavo net Kaltanėnuose. Kultūrinę veiklą skatino ir gyvino 1925 m. Vilniuje įsikūrusi šv. Kazimiero draugija organizuotai jaunimo veiklai tvarkyti. Jos skyriai buvo įkurti kaimuose.

1925–1926 mokslo metus Reškutėnuose mokytojas pradėjo be jokių intrigų ir klūčių iš valdžios pusės. Vakarais jaunimui buvo skaitomos paskaitos istorijos, geografijos, gamtos, higienos temomis, kalbama apie mandagumą. Šiam darbui mokytojai pakilo pastebėjė prastus jaunimo polinkius. Bendraudami su jaunimu, mokytojai ntarė ir spektaklį pastatyti. Šią idėją labai palaikė J. Šeštokas, P. Petkūnas, E. Urbonaitė, T. Daubaraitė ir kt. Kartu jie organizuodavo procesijas, tam tikslui įsigijo vėliavą ir didžiuoli, 53 kamuoliukų, ištiekintų iš epusės, rožančių.

1926 m. į Reškutėnus atvyko lenkų mokytoja Nalivaiytė. Nors tai buvo grėsmė kaimo lietuviškumui, Nikodemas Jasiulionis nusprendė, kad mandagumas reikalauja ją aplankytį, nes lietuvius lenkai vadino „chamais”, sakydavo, kad jų gomuriai juodi. Pokalbio metu atvykėlė pareiškė, kad Nikodemas Jasiulionis privalas jai „atiduoti” pusę vaikų. Mokytojas galėjo atsakyti tik tiek, kad jei tévai jam vaikus patikėjo, jis privalas juos mokyti. Nesutarusi nei su mokytoju, nei su seniūnu, nei su tévais, vaikus pradėjo vilioti dovanomis – žadėjo duoti gražių rūbelių. I lenkų mokyklą savanoriškai vaikų užrašė tik Daubarai ir vieną iš vaikų – dukrą Marytę – Jon īssiuntė G. Stankevičius. Bet pastaroji pasipriešino tévų valiai ir toliau lankė lietuvių mokyklą. Mokytoja Nalivaiytė nenurimo, rašė skundus valsčiaus viršaičiui, ir lietuvių mokyklos inventorius, kuris buvo perimtas iš rusų, viršaičio nurodymu buvo atiduotas jai. Tuščioje (net be suolų) mokykloje susirinkęs tévų komitetas galvojo, ką daryti. Seniūnas liepė tévams atnešti po lentą, o V. Petkūnas su sūnumis ėmė daryti suolus, dalį inventoriaus paskolino Švenčionių „Ryto” mokykla, o jį atvežė patys tévai. Lenkų mokytoja, sužinojusi, kad lietuvių mokykla vėl visiškai aprūpinta, neišlaikė ir atėjusi Jon prie vaikų pakelutu tonu liejo savo neapykantą, pasišventusį mokytoją vadino agitatoriumi ir t. t. Iškalbus mokytojas jai ramiai priminė, kad jis čia jau ketveri metai, o panelepė esanti ką tik atvykusi, tad agitatoriais reiktų vadinti kitus asmenis. Po savaitės iš Švenčionių atvažiavo lenkų vizitorius Šimanskis. Patikrinęs vaikų žinias, liepė padaryti pertraukėlę. Po tikrimo pasirodė, kad mokiniai žinios jį patenkino, mokytoja lenkė išvyko į kitą kaimą prie Ceikinių, išsiveždama ir visą mokyklos inventorių.

1927–1928 m. ir 1928–1929 m. lenkų ponų valdžia mokyklai dirbtį ne itin trukdė.

Atėjo 1929–1930 mokslo metai. Mokytojui ir reškutėniškiams tai buvo liūdni metai, nes Nikodemui Jasiulionui Švenčionių lenkų mokyklų inspektoriatas nedavė leidimo mokytojauti. Atsiuntė lenkų mokytojų Jarmalą, bet ir tuomet vietiniai gyventojai vaikų lenkų mokyklon nesiuistė, o dvi savaites 25–30 žmonių tévų delegacija ei-

davo 12 km į Švenčionis prašyt, kad leistų mokytojaut senajam mokytojui.

Nors valdžia ir sutiko patenkinti prašymą, bet... lietuviškai mokyklai buvo atiduoti tik I–II skyriai, o lapkričio 15-ąją atėjo policija ir pranešė, kad nuo šios dienos N. Jasiulionui Reškutėnuose mokytojauti draudžiama. Pagiedoje „Marija, Marija...“ kaimas verkdamas išsiskyrė su per 7 metus jiems tiek daug davusiu mokytoju...

Visus tuos septynerius metus vos mokytojui užėjus į valsčių, paštą, policijon, inspektoriatan būdavo primena ma, kad Lietuvėlė tokia maža – neturi savo druskos, geležies ir kt. iškasenų – ilgai neišsilaidys, vis vien turės su Lenkija susijungti. Buvo aiškinama, kad jis geras pedagogas, bet, laikydamas „Ryto“ draugijos, ilgai nedirbs, nerastas sau vietas ir ateities...

Lietuvybės judėjimą susilpnino tautos patriarcho Jono Basanavičiaus mirtis (1927.02.16). Stovėdamas prie jo karsto, mokytojas Nikodemas Jasiulionis prisiminė daktaro žodžius: „Mokytojai, mes statome didelį tautos pastatai, ir, kad jis nesugriūtų, mums reikalinga daug stiprių piliorių“. Tų pat metų spalio 4–5 dienomis represijų metu į Lukškių kalėjimą buvo pasodinta dešimtys lietuvių inteligenčių. Ilgiausiai kalėjime sėdėjo Kaltanėnų klebonas kun. A. Mikaila ir Gervėčių kun. A. Jakovonis, kalėjo kun. A. Kraujalis, Čibiras, Taškūnas, mokytojai P. Vaitulionis, Br. Leškevičius ir daugybė kitų. Kai Kaltanėnai liko be kunigo, remiančio lietuvybės judėjimą, mokytojas Nikodemas Jasiulionis rašė memorialus Lietuvos valdžiai, rinko gyventojų parašus, bet už tai buvo tardomas. 1927 m. gruodžio 30 d. prasidėjo trečiasis lietuvių mokytojų sajungos metinis narių suvažiavimas. Jo rezoliucijose buvo skelbiama, kad Ryti Lietuvos lietuviams, kaip ir kiekvienai kitai tautai, priklauso visos teisės ugdyti savo kultūrą ir tautines ypatybes plėsti. Ir čia Nikodemas Jasiulionis buvo aktyvus dalyvis.

Pašalintas iš Reškutėnų, mokytojas ilgai ieškojo darbo. Lenkų valdžia visaip trukdė – patvirtina mokytoja, bet neduoda kocesijų (patalpų ir t.t.). Pedagoginę veiklą jis tėsė Ašmenoje ir daugelyje kitų lenkų priespaudų kentėjusių vietovių. Kai kurie reškutėniškiai taip pat nukentėjo dėl kovos už lietuvišką mokyklą – S. Kazakevičius, A. Urbonas, G. Martinkėnas, I. Juodagalvis su žmona bei kt. Jie buvo Švenčionių saugumo organų tardomi ir mušami. Lenkai pašiepiamai Reškutėnus vadino „Drugi Kowno“.

Parengė Dalia SAVICKAITĖ

PEOPLE NARRATE

Reškutėnai – „another Kaunas“

Dalia SAVICKAITĖ

The article provides a description of the teacher Nikodemas Jasiulionis' educational work and his involvement in Lithuanian patriotic activities in the village Reškutėnai in the Vilnius region that was occupied by the Poles.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2003 Nr. 1 (88)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIU REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCAIAS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvų kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Habil. dr. Ingé LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvų
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

Dr. Marija ZAVJALOVA, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия, el. p.
marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudia 2003 03 07

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sūtartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

<http://www.lfcc.lt>

el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moniūškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Romualdas GRIGAS. Globalizacija ir lietuvių tautos
saviteigos kultūra: santykio trajektorijos 1•

Krиво institucijos tāsa. Pokalbis su Jonu TRINKŪNU, Jonu
VAIŠKŪNU, Vyktintu VAITKEVIČIUMI, Pranu VILDŽIŪNU
ir Dainumi RAZAUSKU. Kalbėjosi Juozas ŠORYS. 12•

MOKSLO DARBAI

Žilvytis ŠAKNYS. Šv. Valentino diena: jaunimo papročių
migravimas laike ir erdvėje 21•

Rimantas BALSYS. Laivo simbolika pamario krašto dainose 26•

Virginija STUKAITĖ. Vestuvinių dainų tipas
„Karvelėli mėlynasis“: vaizdinių prasmė 36•

Romualdas APANAVIČIUS. Lietuvių etninis instrumentinis
muzikavimas XX amžiuje: tradicijų kaita 41•

Lionė LAPINSKIENĖ. Petro Būtėno „Lietuvių tautotyros
žinių ir senienų rinkimo programa“ 44•

Nijolė MARCINKЕVIČIENĖ.

Motinos žodžio galia: prakeiksmai 54•

LATVIJOS BALSAS. Prof. Pēteris ŠMITS. Latvių mitologija 62•

SKAITYMAI. Edvard T. HALL. Proksemija tarp kultūrų:
japonai ir arabų pasaulis 70•

IN MEMORIAM. Amžiams atsisveikinome
su Salomonu Sverdiolu 76•

KONFERENCIJOS. Rimantas ASTRAUSKAS. Aštuonioliktoji
Europos etnomuzikologijos seminaro konferencija
Druskininkuose 79•

KNYGOS. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ.
Sutartinių ir skudučių keliais 82•

Algirdas KLOVA. Ilgai laukta ir labai reikalinga 83•

ŽMONĖS PASAKOJA

Dalia SAVICKAITĖ. Reškutėnai – „antrasis Kaunas“.
Mokytojo Nikodemo Jasulionio atsiminimus vartant 85•

VIRŠELIUOSE: Užgavénės Vilniuje.

2001 m. Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.